

Honeywell

J a a r v e r s l a g 2 0 1 7

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Opgericht 12 maart 1957

Statutair gevestigd te Amsterdam
KvK-nummer 41200495

Kantooradres:
Laarderhoogtweg 18
1101 EA Amsterdam Zuidoost

Inhoudsopgave

Bestuursverslag	5
1	Woord van de voorzitter
2	Verslag van het visitatiecommissie
2.1	Reactie bestuur op verslag visitatiecommissie
3	Verslag van het verantwoordingsorgaan
3.1	Reactie bestuur op verslag verantwoordingsorgaan
4	Besturing en naleving wetgeving
4.1	Algemeen
4.1.1	Missie, visie, strategie
4.1.2	Het bestuur
4.1.3	Samenstelling diverse organen en commissies
4.2	Bestuursaangelegenheden
4.3	Informatie inzake toezicht door DNB en AFM
4.4	Goed pensioenfondsbestuur en de Code Pensioenfonds
4.5	Wet Versterking Bestuur Pensioenfonds en bestuursmodel
4.6	Compliance
4.6.1	Gedragscodes en nevenfuncties
4.6.2	Rapportage Compliance Officer
4.7	Interne procedures
4.8	Organisatie en uitvoering
4.9	Statutenwijziging
5	Financiële positie en beleid in 2017
5.1	Financiële opzet en positie
5.2	Beleid en beleidskeuzes
5.2.1	Financieringsbeleid
5.2.2	Toeslagbeleid
5.2.3	Beleggingsbeleid
6	Integraal risicomanagement
6.1	Risicostrategie
6.2	Risicohouding
6.2.1	Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding
6.2.2	Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding
6.2.3	Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding
6.3	Het risicomanagement-proces
6.3.1	Risico-identificatie, risicoanalyse en beheersing
6.3.2	Risicomonitoring
6.3.3	Risico-evaluatie
6.4	Voornaamste risico's en beheersingsmaatregelen
6.4.1	Financiële risico's
6.4.2	Niet-financiële risico's
6.5	Update integraal risicomanagement 2018
7	Beleggingen
7.1	Terugblik 2017

7.2	Beleggingsresultaten 2017	46
7.3	Beleggingsvooruitzichten voor het komende jaar	48
7.4	Maatschappelijk verantwoord beleggen	49
8	Pensioenen	51
8.1	Inleiding	51
8.1	Pensioencommunicatie	51
8.1.1	Algemene visie op pensioencommunicatie	51
8.1.2	Communicatie over de financiële situatie van het fonds	51
8.1.3	Wettelijk verplichte communicatie	51
8.1.4	Aanvullende communicatiemiddelen	52
8.1.5	Website	52
8.1.6	Digitalisering	52
8.1.7	Pensioencommunicatie in 2018	52
8.2	Pensioenadministratie	52
8.3	Pensioenregeling	53
8.4	Uitvoeringskosten	54
8.5	Nieuwe wetgeving	56
9	Actuariële analyse	59
10	Verwachte gang van zaken	62
	Jaarrekening	64
11	Jaarrekening	65
11.1	Balans per 31 december 2017	65
11.2	Staat van baten en lasten	66
11.3	Kasstroomoverzicht	67
11.4	Toelichting op de jaarrekening	68
11.4.1	Algemeen	68
11.4.2	Grondslagen	68
11.4.2.1	Algemene grondslagen	68
11.4.2.2	Grondslagen voor waardering van activa en passiva	70
11.4.2.3	Grondslagen voor bepaling van het resultaat	74
11.4.2.4	Kasstroomoverzicht	75
11.4.3	Toelichting op de balans per 31 december 2017	76
11.4.3.1	Risicobeheer	85
11.4.4	Niet in de balans opgenomen verplichtingen	92
11.4.5	Verbonden partijen	93
11.4.6	Toelichting op de staat van baten en lasten over 2017	94
11.4.7	Gebeurtenissen na balansdatum	97
	Overige gegevens	98
12	Overige gegevens	99
12.1	Statutaire regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten	99
12.2	Actuariële verklaring	99
12.3	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	101
12.4	Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten	105
	Bijlagen	106
Bijlage 1	Deelnemersbestand	107
Bijlage 2	Begrippenlijst	108

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen

Bedragen x € 1.000	2017	2016	2015	2014	2013
Omvang beleggingen	598.858	573.570	522.264	506.568	409.203
<i>Waarvan:</i>					
Aandelen	39%	38%	30%	25%	28%
Vastrentende waarden	58%	59%	67%	71%	67%
Vastgoed	0%	0%	0%	1%	1%
Overige beleggingen	3%	3%	3%	3%	4%
Beleggingsopbrengsten	29.583	49.881	17.370	96.920	-3.579
Beleggingsrendement	5,1%	8,9%	3,4%	21,4%	-0,88%
Resultaat	36.508	7.165	-6.996	17.806	5.875
Wettelijke en statutaire reserves	88.522	52.014	44.849	51.845	34.039
Totaal eigen vermogen	88.522	52.014	44.849	51.845	34.039
Voorziening pensioenverplichtingen	508.746	519.096	480.118	457.589	378.624
Overige voorzieningen	0	0	0	0	914
Totaal	508.746	519.096	480.118	457.589	379.538
Langlopende schuld VPL	7.444	7.137	6.417	6.721	5.723
Dekkingsgraad ¹	117,4%	110,0%	109,3%	111,3%	109,0%
Beleidsdekkingsgraad ²	114,9%	106,4%	109,8%	111,9%	-
Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens ³	123,1%	122,2%	123,4%	-	-
Reële dekkingsgraad ⁴	93,4%	87,1%	89,0%	-	-
Dekkingsgraad vereist eigen vermogen	117,9%	116,7%	117,8%	109,9%	112,9%
Toeslagverlening actieven	0,3%	0,0%	0,0%	0,5%	0,47%
Toeslagverlening inactieven en pensioengerechtigden	0,3%	0,0%	0,0%	0,2%	0,34%
Aantal deelnemers					
Actieven	657	674	700	713	729
Slapers	1.370	1.376	1.378	1.409	1.419
Pensioengerechtigden	1.154	1.157	1.148	1.159	1.139
Totaal	3.181	3.207	3.226	3.281	3.287

Standen zijn per het einde van het genoemde jaar; stromen betreffen de gehele verslagperiode

- De dekkingsgraad wordt bepaald door de wettelijke en statutaire reserves te vermeerderen met de totale voorziening pensioenverplichtingen, gedeeld door de totale voorziening pensioenverplichtingen, maal 100%.
- De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.
- De toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens is de beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds onder de FTK een volledige toeslag mag verlenen (wordt vanaf 2015 berekend).
- De reële dekkingsgraad is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de TBI-grens (wordt vanaf 2015 volgens deze methode berekend).

Bestuursverslag

1 Woord van de voorzitter

Geachte deelnemers, collega's en andere lezers,

Het is een genoegen u het jaarverslag over 2017 aan te bieden. Namens het bestuur van Stichting Pensioenfonds Honeywell (hierna: het pensioenfonds) wil ik u graag informeren over de ontwikkelingen binnen het pensioenfonds en verantwoording afleggen over het gevoerde beleid in 2017.

Het jaar 2017 was een turbulent pensioenjaar door de situatie op de financiële markten, de aanhoudende lage rente en de wijzigingen in de (fiscale) pensioenwetgeving, zoals de aangekondigde verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar. Het komende jaar zal turbulent blijven, mede als gevolg van de vele ontwikkelingen in de pensioensector.

Financiële situatie

Voor de financiële positie van het pensioenfonds is de dekkingsgraad een belangrijke graadmeter. Over het gehele jaar is de actuele dekkingsgraad gestegen van 110,0% naar 117,4%. Aan dit herstel heeft bijgedragen het gerealiseerd rendement op de beleggingen (inclusief renteafdekking) van ruim 5% en de afname van de verplichtingen als gevolg van de gestegen rente. De beleidsdekkingsgraad is gestegen van 106,4% naar 114,9%. Het pensioenfonds heeft een reservetekort omdat de beleidsdekkingsgraad nog niet op het niveau van de vereiste dekkingsgraad (117,9%) ligt.

Toeslagverlening

Per 1 januari 2018 worden de pensioenen van de actieve deelnemers, de ingegane pensioenen en de slapende aanspraken verhoogd met 0,3%. De prijsontwikkeling was positief met 1,36% en de beleidsdekkingsgraad was hoger dan 110% (maar niet hoger dan de TBI-grens), waardoor een gedeeltelijke toeslag kan worden verleend.

Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid van het pensioenfonds is in eerste instantie gericht op een zo goed mogelijk rendement bij een verantwoord risico. De beleggingen van het pensioenfonds zijn gespreid, om zo het lange-termijnrisico te beperken en toch een goed rendement te kunnen behalen. Het pensioenfondsbestuur vindt dat het geld dat het beheert, op een verantwoorde manier moet worden belegd. In het verslagjaar zijn er geen wezenlijke aanpassingen doorgevoerd in de beleggingsportefeuille. Wel is het beleid ten aanzien van de renteafdekking nader aangescherpt en zijn evaluatiemomenten gedefinieerd waarbij is beschreven hoe het bestuur kan handelen. Tevens is bepaald wat de maximale omvang van illiquide beleggingen in de portefeuille mag bedragen. Dit is van belang om nu en in de toekomst te borgen dat het pensioenfonds aan zijn verplichtingen kan blijven voldoen.

Herstelplan

Het van toepassing zijnde herstelplan dat in het kader van het nFTK voor het pensioenfonds in 2015 is opgesteld, is in 2017 opnieuw doorgerekend en geactualiseerd. Deze evaluatie liet zien dat het pensioenfonds tijdig herstelt tot het niveau van het Vereist eigen Vermogen.

Communicatie

Het pensioenfondsbestuur vindt het zeer belangrijk om de Honeywell-medewerker te bereiken. De oudedagsvoorziening is belangrijk en vergt aandacht.

De communicatie-inspanningen van het pensioenfonds zijn verwoord in een communicatiejaarplan met een concrete uitwerking van in te zetten middelen.

Blik op 2018

De toekomstige positionering van het pensioenfonds zal ook in 2018 nadrukkelijk op de agenda komen te staan. De besluiten van de werkgever zullen hiervoor mede richtinggevend zijn. De voortdurende turbulentie op de financiële markten zal ook de komende tijd de volle aandacht van het pensioenfonds vragen.

Graag nodig ik u namens het bestuur uit tot het lezen van dit jaarverslag.

Amsterdam,

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter

2 Verslag van het visitatiecommissie

De taak van de visitatiecommissie (hierna VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van Stichting Pensioenfonds Honeywell (hierna het fonds), op de algemene gang van zaken in het fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De VC heeft de periode 1-1-2017 t/m 31-12-2017 onderzocht. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna VITP).

De VC is door het bestuur benoemd voor drie opeenvolgende visitaties. Het selectieproces is door het bestuur uitgevoerd. Over de keuze is overleg geweest met het verantwoordingsorgaan (hierna VO). De VC legt jaarlijks haar bevindingen vast in een rapport, legt verantwoording af aan het bestuur en informeert het VO en de werkgever.

Functioneren van de governance

Oordeel

Nog steeds heeft de voorzitter een stevige spilfunctie, hoewel de benoeming van een waarnemend voorzitter de kwetsbaarheid heeft verkleind. Er is de mogelijkheid geopend om externe en quasi-externe bestuurders te benoemen (dit zijn voormalige werknemers die als externe aanblijven, maar als beloning twee derde van een externe bestuurder ontvangen). Dit om de kwaliteit van het bestuur te kunnen blijven waarborgen.

Alle organen vatten hun taak serieus op, vergaderen regelmatig en zijn besluitvaardig. Het VO is een kritische gesprekspartner van het bestuur dat vooral mee wil denken over de toekomst van het fonds en daar proactief bij aangehaakt wil zijn.

De informatievoorziening naar het VO is op zich goed, maar om proactief aangehaakt te blijven kan hij nog verbeterd worden.

Het is minder wenselijk dat het bestuur verslag doet van de werkzaamheden van de Compliance Officer. Dat zou deze zelf moeten doen in het jaarverslag.

De CO is nu wel extern, maar verbonden aan de werkgever, ook dat is minder wenselijk. Hij zou echt extern moeten zijn, met een eigen reglementaire positie (in plaats van een beschrijving in de ABTN) en een eigen verantwoording in het jaarverslag (in plaats van een beschrijving door het bestuur).

Het gekozen paritaire bestuursmodel past nog steeds bij de onderneming, maar de heroverweging blijft actueel ook al heeft de werkgever recent aangegeven toch door te willen gaan met het eigen fonds. Ook het bemensen met geschikte bestuurders wordt bij strikte handhaving van dit model steeds moeilijker.

Speciale aandacht verdient het volgende. In de notulen van het bestuur van 6 juni 2017 wordt aandacht besteed aan het concept accountantsrapport van 22 juni 2015 waarin de accountant een aanbeveling doet over de betrokkenheid van het gehele bestuur van het fonds. "De onafhankelijkheid van het bestuur behoeft nadere aandacht". Deze opmerking werd gemaakt in het kader van de Three Lines of Defense bij risicomanagement en zal worden meegenomen in het RM proces in het jaar 2018.

Aanbevelingen

- Bezie op welke terreinen het VO continu en proactief aangehaakt moet blijven en verstrek op die onderwerpen eerder de benodigde informatie.
- Borg de positie van de CO op een meer afstandelijke en eigenstandige positie, en maak hem echt extern (dus niet verbonden aan de werkgever).
- Bezie hoe zonder wijziging van het bestuursmodel het bestuur verder kan worden geprofessionaliseerd.
- Onderbouw zichtbaar in de notulen de onafhankelijkheid van het bestuur, als antwoord op de opmerkingen van de accountant.

Functioneren van het bestuur

Oordeel

De combinatie van een goede ondersteuning door TKP en een actieve voorzitter die het voortouw neemt borgt een goed functioneren van het bestuur. Het benoemen van een waarnemend voorzitter is een verbetering, maar er blijft sprake van een lichte neiging tot volgzaamheid bij de overige bestuursleden vanuit het veilige gevoel dat men de zaken goed aan de voorzitter kan overlaten.

Aanbevelingen

- Geen

Beleid van het bestuur**Oordeel**

Het bestuur moest inspelen op de pro forma opzegging van de uitvoeringsovereenkomst door de werkgever. Men is echter alert naar alternatieven gaan zoeken en heeft op een goede manier gekeken naar de toekomst van het fonds. Van de alternatieven vielen een verzekeraar en doorgaan als slapend fonds wellicht iets te snel af. De eerste omdat nominale zekerheid erg belangrijk wordt gevonden, de tweede omdat wellicht onvoldoende helder op het netvlies stond dat de werkgever weliswaar over de wijze van uitvoering gaat, maar het fonds exclusief gaat over haar voortbestaan. Zeker nu de werkgever aan heeft gegeven niet zonder meer te willen bijstorten bij een waardeoverdracht is een mogelijk scenario dat de toekomstige opbouw bij een andere uitvoerder plaatsvindt, maar de opgebouwde rechten in het fonds moeten achterblijven. De continuïteit van het fonds kan zich dus voordoen in een situatie van going concern, maar met een structureel lage premiedekkingsgraad, en als slapend fonds, waarbij de nieuwe opbouw niet ten laste gaat van de dekkingsgraad. Het initiatief is nu weer teruggepakt.

Aanbevelingen

- Laat het bestuur in de actualiteit van de continuïteit van het fonds het voortouw nemen en houdt de werkgever gevraagd en ongevraagd de eigen visie van het fonds voor, geschraagd door verschillende scenario's.
- Herijk daarbij nogmaals de toekomstvisie van het fonds en maak een SWOT.
- Bezie de continuïteit daarbij ook als slapend fonds en vergelijk deze met doorgaan met een lage premiedekkingsgraad.

Algemene gang van zaken**Oordeel**

De VC is van oordeel dat het bestuur zijn rol op een efficiënte wijze vervult en dat het fonds 'in control' is. Echter merkt de VC op dat een fonds met een bestuur van vier personen kwetsbaar is.

Aanbevelingen

- De VC beveelt aan om de rol en verantwoordelijkheden van commissies in een commissiereglement te beschrijven en daarbij nogmaals te kijken naar de samenstelling en werkwijze van de BC.
- De VC beveelt aan de AO/IC procedure op de interne website te plaatsen en deze verder gaan toetsen aan de actualiteit.
- De VC beveelt aan het overleg met Sociale Partners in notulen vast te leggen.
- De VC beveelt aan de leverage bij de renteafdekking nog eens te herijken, dit mede in het kader van de EMIR central clearing.

Adequate risicobeheersing**Oordeel**

De VC is van oordeel dat het bestuur zich terdege inspant om een verdere verdieping van het risicomanagement beleid te realiseren.

De uitbesteding van advisering op dit brede terrein is van grote waarde voor het bestuur.

Aanbevelingen

- De VC beveelt aan de advisering en ondersteuning op het terrein van integraal risicomanagement verder vorm te geven. Denk hierbij aan vaststelling van risicolimieten.
- De VC beveelt aan de risicohouding van alle stakeholders van het fonds op termijn te herijken.

Evenwichtige belangenafweging**Oordeel**

De VC heeft geen reden om aan te nemen dat het bestuur de diverse belangen niet evenwichtig meeneemt in de besluitvorming. De vastlegging zou op een aantal punten nog beter kunnen.

Aanbevelingen

- Probeer de zichtbaarheid en vastlegging van de evenwichtige belangenafweging over de volle breedte door te trekken.

Communicatie**Oordeel**

Gegeven de beperkte middelen en de beperkte omvang van het fonds heeft de CC een goed werkbaar communicatieplan opgesteld. De website geeft de gewenste informatie en voldoet aan de wet.

Aanbevelingen

Zorg voor een goede implementatie van de wet AVG, met aanwijzing van een verantwoordelijk bestuurslid.

Naleving code pensioenfondsen**Oordeel**

Hoewel procedureel alles niet helemaal volgens de Code verloopt, kan de VC instemmen met het eindresultaat. Het getuigt in ieder geval van een goede dialoog over de normen uit de Code, ook die normen waarbij het VO een (bindend) adviesrecht of het recht op een bindende voordracht heeft. In ieder geval vindt er een goede dialoog plaats tussen het bestuur en het VO. Er blijft geen irritatie bestaan.

Aanbevelingen

Geen.

Cultuur en gedrag**Oordeel**

Er is sprake van een open cultuur en respectvol gedrag. De voorzitter vervult nog steeds iets te veel een spilfunctie. Er moet gewaakt worden tegen een berustende houding, die tot fatalisme kan leiden.

Aanbevelingen

Verbind de toekomstvisie van en op het fonds met een sterkere cultuur van zelfvertrouwen en vertrouwen in diezelfde toekomst. Straal dat uit naar de stakeholders en wees daarin proactief.

Opvolging eerdere aanbevelingen van het intern toezicht**Oordeel**

De toekomst van het fonds heeft weliswaar alle aandacht, maar de risico's van de afstoting van bedrijfsonderdelen zouden opnieuw aanleiding kunnen zijn de toekomst opnieuw te bespreken.

Het is voor het VO een eigen onderwerp om het bestuur ter verantwoording te roepen over het al of niet opvolgen van aanbevelingen. Dat geldt niet alleen voor de aanbevelingen van de VC, maar ook die van de accountant en de actuaris.

Aanbevelingen

Het bestuur kan de besluitvorming rond de aanbevelingen van andere partijen beter in de verslaglegging tot uiting laten komen.

Het VO moet zijn eigen rol inhoud geven en het bestuur verantwoording laten afleggen over de opvolging van de aanbevelingen.

Pierre Akkermans
Marinus Leenstra
Piet Hein Oyens (voorzitter)
25 april 2018

2.1 Reactie bestuur op verslag visitatiecommissie

Het bestuur waardeert de rol van de visitatiecommissie en ervaart de visitatie als een waardevolle reflectie voor het bestuurlijk functioneren van Pensioenfonds Honeywell voor nu, maar ook voor de toekomst. Het bestuur is de visitatiecommissie dankbaar voor de manier waarop de visitatie ook dit jaar weer is uitgevoerd. Het bestuur onderschrijft het algemene beeld dat door de visitatiecommissie is gegeven ten aanzien van het functioneren van het bestuur van het pensioenfonds en de samenwerking met het Verantwoordingsorgaan en dankt de commissie voor de nuttige aanbevelingen die zijn gedaan. Het rapport van de visitatiecommissie is behandeld in de bestuursvergadering van 5 juni 2018. Op basis van de aanbevelingen van de visitatiecommissie zijn de nodige acties geformuleerd. Hier zal in het komende jaar opvolging aan worden gegeven.

3 Verslag van het verantwoordingsorgaan

Verslag verantwoordingsorgaan Stichting Honeywell Pensioenfonds Verslagperiode januari 2017-december 2017

Opdracht

Het verantwoordingsorgaan heeft als hoofdtaken:

- Advies geven:
Advies uitbrengen aan het bestuur over voorgenomen besluiten ten aanzien van thema's, zoals vastgelegd in het Reglement Verantwoordingsorgaan geldig vanaf 01-07-2014
- Verantwoording afnemen:
Jaarlijks een oordeel te geven over het handelen van het bestuur, over het uitgevoerde beleid en over beleidskeuzes voor de toekomst.

Verantwoording en werkwijze

Het verantwoordingsorgaan richt zich bij het vormen van een oordeel op het door het bestuur gevoerde beleid in de periode van 1 januari 2017 tot en met 31 december 2017 en de belangenafweging, die hierover binnen het bestuur plaats vindt, e.e.a. zoals verwoord in het jaarverslag 2017 van het Honeywell Pensioenfonds, alsmede Accountants en Actuarieel verslag over 2017.

In 2017 heeft het verantwoordingsorgaan vier vergaderingen (januari, maart, mei en december) met het bestuur gehad, waarbij voorafgaand en/of aansluitend het verantwoordingsorgaan haar eigen vergaderingen heeft gehouden.

Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan nog drie vergaderingen gehad (maart, mei, december).

De onderwerpen die tijdens deze vergaderingen zijn besproken:

- Jaarstukken
- Beleggingen
- Toeslagverlening
- Communicatiebeleid
- Beloningsbeleid
- Premiebeleid
- Werkplan verantwoordingsorgaan (Opleidingen)

Op 7 mei 2018 heeft het verantwoordingsorgaan een gesprek gehad met de visitatiecommissie. Het rapport is op 2 mei 2018 ontvangen. De aanbevelingen zijn geëvalueerd in de vergadering van 14 mei 2018 en de voor het verantwoordingsorgaan specifieke punten zijn opgenomen in het Werkplan VO voor 2018.

Kernactiviteiten

In verband met in de toekomst aflopende zittingstermijnen zal er extra aandacht besteed moeten worden aan het rekruteren van nieuwe (aspirant-) leden.

Met betrekking tot opleiding hebben de leden van de Financiële commissie van het VO de opleiding "Basiskennis financiële begrippen" van het SPO gevolgd.

Op 20 oktober 2017 heeft TKP een studiemiddag in Nunspeet georganiseerd, waar enkele leden aan hebben deelgenomen.

Tevens hebben VO-leden deelgenomen aan verschillende door TKP en de Pensioenfederatie georganiseerde Webinars, zoals o.a.:

- 25 april "Het nieuwe pensioencontract"
- 6 juli "Reputatie Management"
- 8 december "Privacy voor Pensioenfondsen"

Adviezen in 2017

- Premiebesluit 2018, positief advies 12 december 2017
- Communicatieplan 2018, positief advies 21 december 2017
- Beloningsbeleid, negatief advies uitgebracht in maart 2017
- Invulling visitatiecommissie 2018. Positief advies uitgebracht op 12 december 2017

Samenstelling

Door het vertrek van Albert Blom is er een vacature ontstaan binnen het verantwoordingsorgaan. In de vergadering van 9 februari 2018 hebben wij afscheid van hem genomen, alsmede hem bedankt voor zijn waardevolle bijdragen.

Ton Cobelens is met algemene stemmen benoemd tot voorzitter. In november 2017 is Dirk Klamer voorgedragen als kandidaat VO lid.

Bevindingen

Het verantwoordingsorgaan heeft kennis genomen van het jaarverslag 2017, welke is besproken en toegelicht tijdens de vergadering van 22 mei 2018. Tevens heeft het verantwoordingsorgaan kennis genomen van de bevindingen van de externe accountant, de waarmede actuaire en TKP. Het verantwoordingsorgaan stelt vast, dat de bevindingen over 2017 in algemene zin positief zijn. Bijvoorbeeld de beleidsdekkingsgraad (het 12 maanden gemiddelde van de dekkingsgraad) is in 2017 van 106.4% naar 114.9% gestegen. Met inachtneming van de wettelijke wijzigingen (en het aangepast risicoprofiel) ligt het eigen vermogen lager dan voor ons fonds vereist is, maar wel boven het wettelijk vereiste minimum.

-Beleggingsbeleid

Het beleggingsrendement liet in 2017 een dalende lijn zien 5.1% ten opzichte van 8.9% in 2016. Het VO stelt de brief van het bestuur d.d. 19 oktober 2017 met betrekking tot toelichting op het Beleggingsbeleid van het Fonds op prijs, maar verzoekt het bestuur toch aandacht te houden voor het creëren van een hoger rendement middels gefaseerde uitbreiding van het aandelenpakket alsmede bijvoorbeeld verschuiving van beleggingen naar High Tech fondsen alsook aandacht voor de toenemende vermogensbeheerskosten.

-Toekomstvisie fonds

Alsook door de visitatiecommissie opgemerkt, is voortdurende focus op de toekomst van het fonds een vereiste. Het effect van afsplitsing van "Homes" zal tijdig onderzocht moeten worden en het VO stelt prijs op een vroegtijdige informatie uitwisseling over effecten hiervan en de benodigde acties. Ook met betrekking tot de SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities & Threats) analyse activiteiten zou het VO verdere informatie en deelname op prijs stellen.

-Communicatiebeleid:

Aan de hand van het communicatieplan zijn onder meer website en schriftelijke communicatie sterk verbeterd. De klachtenprocedure op de website is aangepast.

Het verantwoordingsorgaan heeft in 2017 het bestuur de volgende aandachtspunten meegegeven:

- Toekomstbestendigheid pensioenfonds, waarbij het verantwoordingsorgaan de nadrukkelijke wens heeft vroegtijdig betrokken te raken bij dit onderzoek. Dit is ook voor 2018 een aandachtspunt voor het bestuur.
- De gedempte kostendekkende premie vastgesteld voor 5 jaar heeft steeds meer negatief effect op onze dekkingsgraad. Zijn er nog alternatieven?
- Herijken beleidsstrategie en beleid m.b.t. de toekomst.
- Vaststellen van criteria voor wijzigingen in het afdekken van het renterisico en het gestructureerd documenteren van de beslissingen. Dit m.b.t. de trend van stijgende rentetarieven.
- Met betrekking tot de wet "AVG" (Algemene Verordening Gegevensbescherming) het tijdig inspelen op noodzakelijke maatregelen alsmede VO informeren over voor hun belangrijke te nemen maatregelen.

Oordeel:

Op basis van de beschreven werkzaamheden en bevindingen komt het verantwoordingsorgaan tot het oordeel dat het Bestuur met inachtneming van een voldoende mate van zorgvuldigheid en evenwichtige afweging van de belangen van alle deelnemers en gepensioneerden van het pensioenfonds, tot verantwoorde besluitvorming en beleidskeuzes is gekomen.

Het verantwoordingsorgaan heeft voor 2018 nog de volgende aandachtspunten voor het bestuur:

- Onderzoeken of een verdere diversificatie binnen het beleggingsbeleid een hoger rendement kan opleveren binnen het gekozen risicoprofiel.

- Het verantwoordingsorgaan wil in een eerder stadium betrokken worden bij toekomstige belangrijke en relevante onderwerpen en/of aanvragen om sneller en adequater te kunnen reageren (zoals SWOT, toekomst pensioenfonds)
- Tijdige aanlevering van relevante stukken vanuit het bestuur naar het verantwoordingsorgaan, waardoor het verantwoordingsorgaan in staat zal zijn een snellere feedback c.q. advies te geven.
- Evalueren van afspraken tussen verantwoordingsorgaan en bestuur over norm 45 uit de code met betrekking tot de selectie leden visitatiecommissie (onder verwijzing naar VC rapport)
- Met betrekking tot de opmerking van de waarmerkend actuaire over het premiebeleid, zal overwogen moeten worden of de afspraak over gedempte kostendekkende premie in de toekomst aangepast zal moeten worden.

Tot slot wil het verantwoordingsorgaan het bestuur bedanken voor haar tijd en inzet.

Amsterdam, 30 mei 2018

P.A.J. Cobelens
P.J.J.H. Jonkhout
D. Klamer
J. Konijnenbelt
E. van Loon
R.J.H. van der Meijs
H. Poel
A. Veld

3.1 Reactie bestuur op verslag verantwoordingsorgaan

Het bestuur heeft in zijn vergadering van 5 juni 2018 met instemming kennis genomen van het positieve oordeel van het verantwoordingsorgaan. De aandachtspunten die het Verantwoordingsorgaan heeft gedaan, zal het bestuur in nader overleg met het Verantwoordingsorgaan bespreken en waar mogelijk opvolging aan geven.

4 Besturing en naleving wetgeving

4.1 Algemeen

Stichting Pensioenfonds Honeywell, statutair gevestigd te Amsterdam, bezoekadres Laarderhoogtweg 18, 1101 EA Amsterdam Zuidoost, is opgericht op 12 maart 1957. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41200495.

4.1.1 Missie, visie, strategie

Missie

Het doel van Stichting Pensioenfonds Honeywell is het, binnen de perken van zijn middelen, verlenen of doen verlenen van pensioenen aan de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. Het bestuur voert voor alle belanghebbenden van het pensioenfonds als “goed huisvader” de pensioenregeling uit: de regeling in ontvangst nemen, aanvaarden en beheren, de gelden beleggen, de pensioenen uitkeren en belanghebbenden informeren. Het bestuur heeft altijd de eindverantwoordelijkheid en de regie over alle werkzaamheden van het fonds. Het fonds wil voor huidige en voormalige werknemers (waaronder gepensioneerden) op betrouwbare, transparante, evenwichtige, professionele en kostenefficiënte wijze een zo goed mogelijk pensioen verzorgen. Het fonds belegt en beheert de pensioenpremies tegen verantwoorde risico's en wil dit ook op een maatschappelijk verantwoorde wijze doen. Het fonds communiceert helder met alle belanghebbenden.

Visie

Het bestuur stelt de belangen van alle belanghebbenden (deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever) voorop. Het fonds is zich bewust van haar verantwoordelijkheid om te zorgen voor een inkomen bij pensionering en overlijden. De ambitie van het fonds is om de pensioenregeling zoals die door de werkgever en de werknemers is afgesproken tijdig en accuraat uit te (laten) voeren. Dit houdt onder meer in dat het fonds zorgt voor een nominaal pensioen met de mogelijkheid tot toeslagverlening. Het pensioenfonds houdt daarbij rekening met alle omgevingsfactoren, zoals de steeds veranderende conjuncturele omgeving, de wet- en regelgeving, de vergrijzing etc. Integriteit en deskundigheid vormen de basis voor het handelen van het pensioenfonds.

Strategie

Het fonds streeft er naar om de belangen van haar deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden zeker te stellen. Dit doet zij door haar zelfstandigheid te versterken en grote risico's middels verzekering af te dekken.

De strategie van het fonds behelst:

- Het realiseren van correcte pensioenuitvoering en vermogensbeheer.
- Het behalen van een zo hoog mogelijk rendement binnen het vastgestelde risicokader.
- Het optimaliseren van de dienstverlening aan de deelnemers en het verhogen van hun pensioenbewustzijn.
- Een heldere communicatie over de pensioenregeling, het beleid en de resultaten met alle belanghebbenden.

4.1.2 Het bestuur

Samenstelling bestuur

Het bestuur is verantwoordelijk voor de realisatie van de doelstelling van het pensioenfonds, de strategie en (de uitvoering van) het beleid. Het pensioenfonds kent sinds 1 juli 2014 een paritair bestuur, bestaande uit zes bestuursleden. Een nadere toelichting op de inrichting van dit bestuursmodel is opgenomen in hoofdstuk 4.5.

Het bestuur bestond ultimo 2017 uit vier bestuursleden. Daarnaast waren er twee vacatures.

De samenstelling van het bestuur in 2017 is als volgt:

Benoemd namens de werkgever:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
F.H.M. van den Oetelaar (08-05-1957)	voorzitter	01-12-1998	30-06-2018	Regional Ops Finance Leader Northern Europe bij Honeywell Process Solutions
mw. C. van der Voort-Bergman (13-05-1980)	lid	10-09-2009	01-05-2017	Sr. Human Resources Generalist bij Honeywell
P.C. van Doodewaard (29-09-1965)	lid	13-10-2016	13-10-2020	Global Business Director bij Honeywell Process Solutions

Benoemd namens de deelnemers:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
J.E. Verspeek (10-10-1984)	plv. secretaris	01-05-2017	01-05-2021	Projectmanager bij Honeywell Process Solutions

Benoemd namens de pensioengerechtigden:

Naam	Functie in bestuur	Bestuurslid vanaf	Bestuurslid tot en met	Functie
J. de Vries (08-02-1949)	plv. voorzitter	01-07-2014	30-06-2018	Voormalig General Manager bij Honeywell

Bestuursleden worden met ingang van 2014 benoemd voor een periode van vier jaar, waarna zij maximaal voor twee termijnen herbenoembaar zijn. Per april 2017 heeft DNB ingestemd met de voorgenomen benoeming van Jacques Verspeek en heeft het bestuur drie aspirant-bestuursleden. Meer informatie over de samenstelling van het bestuur is te vinden in hoofdstuk 4.2

'Bestuursaanleggenheden'.

4.1.3 Samenstelling diverse organen en commissies

De samenstelling van het Verantwoordingsorgaan is in 2017 als volgt:

Namens de deelnemers:

Naam	Functie in bestuur	lid vanaf	lid tot en met
mw. A.E. van Loon (16-04-1963)	secretaris	2008	2018
R.J.H. van der Meijs (13-03-1966)	lid	2015	2019
D. Klamer (24-03-1959)	lid	2018	2022
A.J. Blom (10-01-1953)	lid	2015	2017

Namens de pensioengerechtigden:

Naam	Functie in bestuur	lid vanaf	lid tot en met
P.A.J. Cobelens (21-03-1946)	voorzitter	2016	2020
J. Konijnenbelt (23-10-1942)	plv. voorzitter	2015	2019
H. Poel (26-12-1950)	lid	2016	2020
A. Veld (31-01-1950)	plv. secretaris	2015	2019

Namens de werkgever:

Naam	Functie	lid vanaf	lid tot en met
P.J.J.H. Jonkhout (06-06-1967)	lid	2012	2022

Een lid van het orgaan heeft voor maximaal vier jaar zitting in het verantwoordingsorgaan. Na deze termijn treedt het lid af. Het aftredende lid van het orgaan kan maximaal tweemaal worden herbenoemd. Volgens de statuten van het pensioenfonds treedt een opvolger van een tussentijds afgetreden lid in de resterende zittingstermijn. Medio 2018 is echter besloten dat op dat moment een nieuwe termijn van vier jaar aanvangt, zodat zittingstermijnen niet allemaal tegelijkertijd aflopen. Dit zal bij een eerstvolgende statutenwijziging statutair worden aangepast.

Beleggingscommissie

F.H.M. van den Oetelaar
J.E. Verspeek (vanaf 1 mei 2017)
J. de Vries

Vermogensbeheerders

Aegon Investment Management B.V.
NN Investment Partners B.V.

Communicatiecommissie

P.C. van Doodewaard (bestuur)
J. Konijnenbelt (verantwoordingsorgaan)
mw. E. van Loon (verantwoordingsorgaan)
J. de Vries (bestuur)
mw. G. Akibi Oumarou (TKP Pensioen B.V.)
mw. J.C.M. Hofmans (Mercer)

Visitatiecommissie

P.J.M. Akkermans
M.G. Leenstra
P.H. Oyens (voorzitter)

Risicoherverzekering

Zwitserleven

Custodian

AEGON Custody B.V.
Via Aegon Investment Management B.V.:
- KAS BANK N.V.
- Bank of New York Mellon
- Brown Brothers Harriman

Certificering

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.,
externe onafhankelijke accountant
Mercer (Nederland) B.V., externe actuaris

Pensioenadministratie

TKP Pensioen B.V.

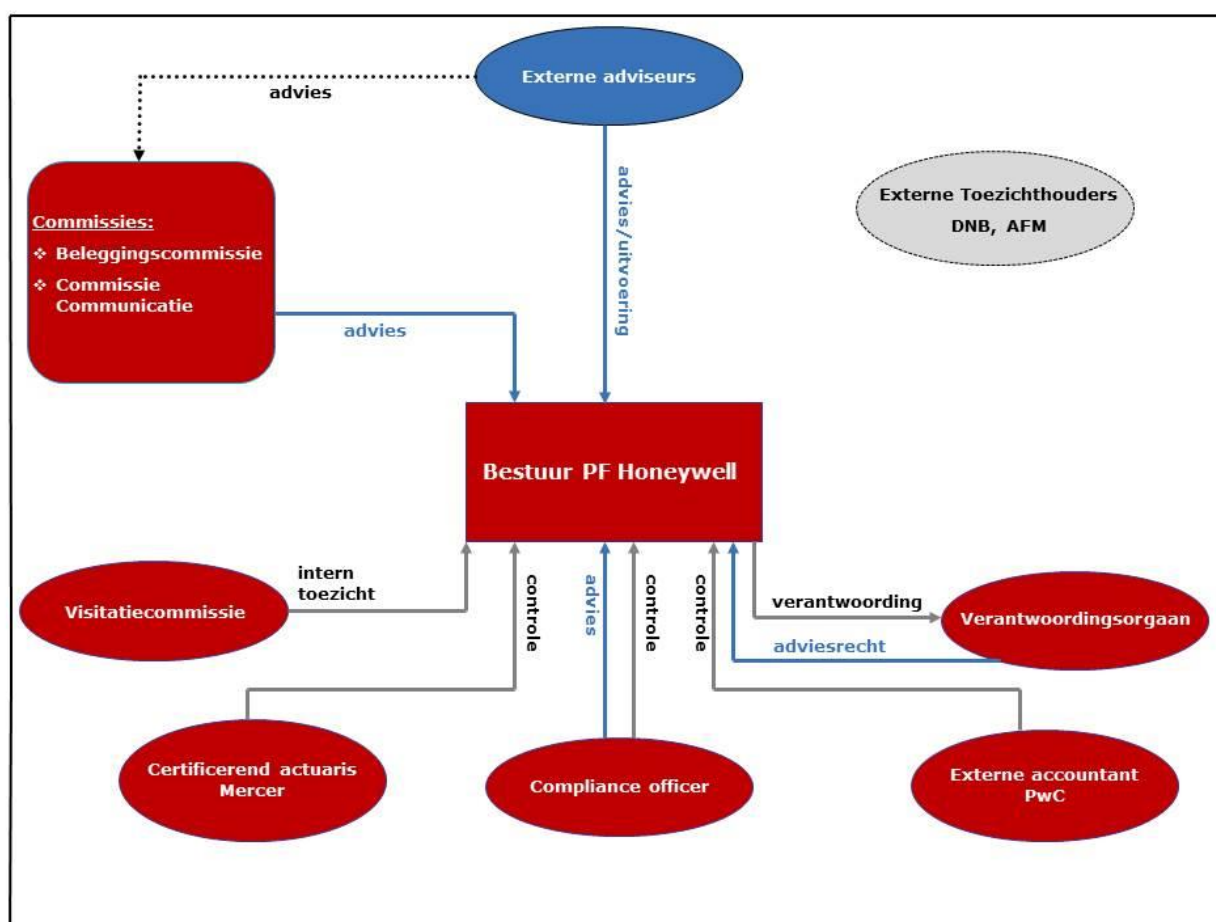
Advisering

Mercer (Nederland) B.V.

Compliance officer

B. Buurma

De samenhang van de genoemde organen en commissies per ultimo 2017 wordt in het onderstaande schema van de governancestructuur visueel weergegeven.

4.2 Bestuursaangelegenheden

Het pensioenfonds draagt de verantwoordelijkheid voor een goede uitvoering van de pensioenregeling voor (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en hun nabestaanden, in overeenstemming met de bestaande wet- en regelgeving. De inhoud van de pensioenregeling is het resultaat van de arbeidsvoorwaarden die na overleg tussen werkgevers en werknemers van Honeywell Nederland zijn overeengekomen.

Het bestuur is verantwoordelijk voor de verwezenlijking van de doelstelling van het pensioenfonds, de strategie, het beleid en de uitvoering daarvan.

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel. Het bestuur bestaat uit zes leden. Drie van de leden worden door het bestuur benoemd op voordracht van Honeywell B.V. Drie van de leden worden na verkiezingen binnen de geledingen deelnemers en pensioengerechtigden benoemd door het bestuur, waarbij de zetels die voor iedere geleding worden vastgesteld, vastgesteld worden op basis van onderlinge getalsverhoudingen. Elke geleding krijgt een op gehele getallen afgerond aantal zetels toegedeeld. Bij de vaststelling van de zetels wordt rekening gehouden met artikel 100 lid 2 van de Pensioenwet.

Ieder bestuurslid wordt benoemd voor een periode van vier jaar en kan nadien nog maximaal twee keer worden herbenoemd.

De voorzitter van het bestuur is de heer F.H.M. van den Oetelaar en de heer J. de Vries is secretaris. De voorzitter wordt door de aangesloten ondernemingen uit de bestuursleden benoemd. De secretaris wordt door en uit de bestuursleden gekozen, telkens voor de tijd van één jaar. Aftredenden zijn terstond herkiesbaar.

De bestuurssamenstelling is in 2017 gewijzigd. Per 1 mei 2017 is mevrouw C. van der Voort-Bergman afgetreden als bestuurslid.

De heer J. Verspeek was reeds in 2015 aangetrokken als aspirant-bestuurslid en is eind januari 2017 door het bestuur bij DNB voorgedragen bij voor toetsing op geschiktheid. DNB heeft medio april 2017 laten weten in te stemmen met de voorgenomen benoeming tot bestuurslid en lid van de beleggingscommissie, waarna het bestuur de heer J. Verspeek met ingang van 1 mei 2017 heeft benoemd als bestuurslid namens de deelnemers.

In het verslagjaar hebben er vijf reguliere bestuursvergaderingen plaatsgevonden. De participatie van bestuursleden bij de vergaderingen was goed; bij de bestuursvergaderingen was nagenoeg iedereen aanwezig. In alle bestuursvergaderingen was het voor besluitvorming noodzakelijke aantal bestuursleden aanwezig.

Ook hebben in 2017 vier vergaderingen van de beleggingscommissie plaatsgevonden. Daarnaast heeft op 19 januari een strategiedag plaatsgevonden, waarbij presentaties zijn gegeven door Aegon Asset Management, BNP Paribas OBAM en NN Investment Partners. Op 26 oktober vond de jaarlijkse beleidsdag plaats, waar gesproken is over de doorsneepremiesystematiek, risicomanagement, ALM-studie, flex-factoren en diverse beleggingsonderwerpen. Tot slot waren in het verslagjaar diverse besprekingen en telecons (conference calls) van het bestuur of de commissies belegd over specifieke onderwerpen, zoals renteafdekking (naar aanleiding van de periodieke persconferenties van de Europese Centrale Bank).

Het bestuur heeft een Beleggingscommissie en een Communicatiecommissie ingesteld. Het bestuur heeft in de vergadering van 13 oktober 2016 besloten dat het lidmaatschap van het bestuur vanaf dat moment losgekoppeld zal worden van lidmaatschap van de Beleggingscommissie.

De Communicatiecommissie wordt gevormd door twee (aspirant-)bestuursleden, twee leden van het VO en enkele leden vanuit TKP en Mercer.

Het bestuur acht goede samenwerking en communicatie met de verantwoordingsorgaan van belang. In het verslagjaar is driemaal vergaderd in gezamenlijkheid met het verantwoordingsorgaan. Hierin zijn onder meer de bestuursbesluiten besproken welke statutair een advies van het verantwoordingsorgaan behoeften, zoals de vaststelling van het jaarverslag. Daarnaast is in de decembervergadering het communicatiebeleid van het fonds voor het jaar 2018 met het verantwoordingsorgaan besproken.

Het bestuur acht zich onafhankelijk in de uitoefening van zijn functie en zorgt er voor dat alle belanghebbenden zich op evenwichtige wijze vertegenwoordigd kunnen voelen. Het bestuur vindt het belangrijk om inzicht te geven in het eigen functioneren en het gevoerde beleid, evenals in de uitvoering van het reglement.

4.3 Informatie inzake toezicht door DNB en AFM

DNB, geen sancties

De Nederlandsche Bank (DNB) maakt zich sterk voor een betrouwbaar financieel stelsel. Daarom houdt zij toezicht op banken, pensioenfondsen, verzekeraars en andere financiële instellingen. De toezichthouders van DNB doen dit door onder andere het toetsen van bestuurders, verlenen van vergunningen en aanpakken van financieel-economische criminaliteit. Ook controleren zij of instellingen financieel solide zijn, zodat deze - ook als het economisch tegenzit - kunnen voldoen aan hun verplichtingen. In 2017 zijn aan het pensioenfonds geen dwangsommen of boetes opgelegd. Er zijn door DNB geen aanwijzingen aan het fonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is bevoegdheidsuitoefening van organen van het fonds gebonden aan toestemming van DNB.

Herstelplan

Het geactualiseerde herstelplan van het pensioenfonds is conform artikel 139 lid 1 Pensioenwet op 30 maart 2017 ingediend bij DNB. Uit het ingediende plan en de daarbij verstrekte informatie blijkt hoe Stichting Pensioenfonds Honeywell uiterlijk binnen tien jaar zal beschikken over het vereist eigen vermogen. Omdat DNB op basis van deze stukken van oordeel is dat het herstelplan concreet en haalbaar is, heeft DNB het pensioenfonds op 19 mei laten weten in te stemmen met dit herstelplan. In maart 2018 in een nieuw herstelplan ingediend bij DNB. Op 18 mei 2018 is hierover formeel akkoord ontvangen van DNB.

AFM

Sinds 1 januari 2007 houdt de Autoriteit Financiële Markten (AFM) toezicht op het gedrag van pensioenuitvoerders uit hoofde van de Pensioenwet en de Wet verplichte beroepspensioenregeling. De AFM controleert of pensioenuitvoerders zich aan de wetten en regels houden welke vooral zien op de verplichte informatieverstrekking aan deelnemers én de zorgplicht ten aanzien van deelnemers met een premie- of kapitaalovereenkomst. Daarnaast vallen pensioenuitvoerders ook onder het effectentypisch gedragstoezicht van de AFM. Adviseurs en bemiddelaars in pensioenproducten vallen ook onder het AFM-toezicht. Daarnaast vallen sommige pensioenuitvoeringsorganisaties als AIFM-beleggingsinstelling ook onder het AFM-toezicht.

Onderzoeken vanuit DNB en AFM

Eind juni heeft DNB aangekondigd een vervolgonderzoek te starten inzake de European Market Infrastructure Regulation (EMIR, EU Verordening No. 648/2012). Het doel van de uitvraag was een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de status van de compliance met de EMIR-regelgeving en de consequenties voor de bedrijfsvoering van pensioenfondsen. Navraag bij DNB leerde dat de vragenlijst door Pensioenfonds Honeywell niet behoefde te worden ingevuld, omdat het niet zelf derivatencontracten afsluit, maar dit gebeurt binnen de beleggingsfondsen van de vermogensbeheerders. Pensioenfonds Honeywell heeft bij DNB derhalve aangegeven dat de enquête niet op het fonds van toepassing was.

DNB heeft voorts begin juni een sector brede uitvraag gedaan ten aanzien van niet-financiële risico's, waarbij gedacht moet worden aan integriteits-, operationele- en IT-risico's. Daarnaast is gekeken naar de invloed van het bedrijfsmodel en governance, gedrag en cultuur op het risicoprofiel van het pensioenfonds. Doel hiervan was het verkrijgen van inzicht in deze risico's en de beheersing ervan bij Pensioenfonds Honeywell. Het stelt DNB ook in staat risico gebaseerd toezicht te houden. Pensioenfonds Honeywell heeft de ingevulde vragenlijst op 18 juli (en derhalve tijdig) ingediend bij DNB.

4.4 Goed pensioenfondsbestuur en de Code Pensioenfondsen

Ter vervanging van de Principes voor Goed Pensioenfondsbestuur is de Code Pensioenfondsen opgesteld door de Stichting van de Arbeid en de Pensioenfederatie. Deze code geldt sinds 1 januari 2014 en is opgesteld om "het functioneren van pensioenfondsen verder te verbeteren en inzichtelijker te maken, met als doel dat belanghebbenden er vertrouwen in hebben dat de pensioenfondsen het aan hen toevertrouwde geld goed beheren en de belangen van alle betrokkenen evenwichtig afwegen." In de Code worden onderwerpen als de rol van de diverse organen van het pensioenfonds, integraal risicomanagement, beloningen, diversiteit en verantwoord beleggen nader uitgewerkt.

De Code Pensioenfonds is wettelijk verankerd. De normen in de Code zijn een aanvulling op bestaande wet- en regelgeving. Deze zijn leidend, maar het is de verantwoordelijkheid van de besturen van pensioenfonds om in hun beleidskeuzes rekening te houden met de Code. Indien een bestuur besluit af te wijken van één of meerdere normen, dient hierover in het jaarverslag verantwoording te worden afgelegd. Het bestuur van Pensioenfonds Honeywell wenst zoveel mogelijk de Code Pensioenfonds te volgen. Het bestuur heeft in de vergadering van 30 november, waarin de ALM-studie werd besproken, ook de Code Pensioenfonds behandeld, en geconstateerd dat er praktisch geen wijzigingen zijn opgetreden ten aanzien van hetgeen in 2016 hieromtrent is vastgesteld. De volgende normen hadden in 2017 de speciale aandacht van het bestuur:

***Norm 45:** 'Benoeming en ontslag worden uitgevoerd door belanghebbenden, zo mogelijk door het orgaan zelf, met betrokkenheid van een ander orgaan van het pensioenfonds. Een bestuurslid wordt benoemd en ontslagen door het bestuur, na het horen van de raad van toezicht over de procedure. Een lid van de raad van toezicht of visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur na bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan en ontslagen door het bestuur na bindend advies van het verantwoordingsorgaan.'*

Het bestuur maakt voor wat betreft de invulling van de visitatiecommissie gebruik van de diensten van Visitatie Commissie Pensioenfonds B.V. (VCP). De keuze van deze organisatie is in goed overleg met het verantwoordingsorgaan tot stand gekomen. Ook brengt het verantwoordingsorgaan advies uit over door VCP voorgestelde leden van de visitatiecommissie. Gelet op deze gang van zaken vindt het bestuur het minder passend dat hier sprake zou zijn van een bindende voordracht en een bindend advies ten aanzien van de leden van de visitatiecommissie.

***Norm 47:** 'Het bestuur, het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan en de raad van toezicht leggen bij een vacature de eisen voor een vacante functie vast. Voor leden van het Belanghebbendenorgaan worden de eisen vastgelegd in een profielschets, zoals ook geldt voor het bestuur en de raad van toezicht. Voor leden van het verantwoordingsorgaan worden de eisen vastgelegd in een competentievisie.'*

Het bestuur heeft een concept Competentievisie opgesteld voor het verantwoordingsorgaan. Dit concept is begin 2018 geactualiseerd en door het verantwoordingsorgaan beoordeeld. Na het doorvoeren van enkele laatste aanpassingen is dit document in februari 2018 definitief vastgesteld. Hiermee wordt nu dus ook aan norm 47 voldaan.

***Norm 51:** 'Het eigen functioneren is voor het bestuur een continu aandachtspunt. Het bestuur evalueert daartoe in elk geval jaarlijks het functioneren van het bestuur als geheel en van de individuele bestuursleden. Hierbij betreft het bestuur één keer in de twee jaar een derde partij. Bij de evaluatie komt aan de orde of het bestuur voldoende geschikt en divers is en wordt bovendien gekeken naar gedrag en cultuur.'*

De evaluatie van het functioneren van het bestuur is in 2017 voor het grootste gedeelte uitgevoerd en zal naar verwachting begin 2018 worden afgerond. Het inschakelen van een derde partij bij de evaluatie heeft het bestuur uitgesteld totdat er meer duidelijkheid bestond over de toekomst van het pensioenfonds. Dit zal naar verwachting eind 2018 plaatsvinden.

***Norm 65:** 'Het bestuur, het verantwoordingsorgaan ... zorgt ervoor dat de organen complementair zijn samengesteld. Ook moeten de organen een redelijke afspiegeling vormen van de belanghebbenden.'*

Het bestuur erkent dat diversiteit binnen het bestuur belangrijk is. Naast diversiteit in geslacht en leeftijd kijkt het bestuur ook naar vertegenwoordiging binnen het bestuur van de verschillende vestigingen van Honeywell in Nederland en vertegenwoordiging uit de verschillende afdelingen en achtergronden. Het bestuur streeft ernaar om vanuit elke locatie van Honeywell Nederland een afgevaardigde in het bestuur te hebben. Bij de uiteindelijke keuze zal het bestuur kwaliteit en kennis echter tevens zwaar mee laten wegen in de keuze voor een bestuurslid. Diversiteit mag niet ten koste gaan van kwaliteit. In 2016 is het diversiteitsbeleid (neergelegd in het Geschiktheidsplan) uitgebreid en verder aangescherpt. In 2017 is het Geschiktheidsplan geactualiseerd.

***Norm 67:** 'In het bestuur, het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan zitten ten minste één man en één vrouw.'*

Het bestuur voldoet, ondanks de inspanningen op dit gebied, op dit moment niet aan deze eis. Wel heeft het bestuur een vrouwelijk aspirant-lid aangetrokken, zij is nog niet toegetreden tot het bestuur.

Norm 68: 'In het bestuur, het verantwoordingsorgaan of het belanghebbendenorgaan zitten ten minste één lid boven en één lid onder de veertig jaar.'

Het verantwoordingsorgaan voldoet op dit moment niet aan deze norm, omdat er géén leden jonger dan veertig jaar zitting hebben in het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan heeft aangegeven rekening te houden met deze norm bij de invulling van vacatures, maar gezien de opbouw van het deelnemersbestand van het pensioenfonds is dit lastig.

Normen 77 en 78: 'Het pensioenfonds voert een beheerst en duurzaam beloningsbeleid. Dit beleid is in overeenstemming met de doelstellingen van het pensioenfonds. Ook is het beleid passend gelet op de bedrijfstak, onderneming of beroepsgroep waarvoor het fonds de pensioenregeling uitvoert.'

'De beloning staat in redelijke verhouding tot de gedragen verantwoordelijkheid, de aan de functie gestelde eisen en het tijdsbeslag.'

Het bestuur heeft het beloningsbeleid in 2016 herzien. Er is besloten tot een beloning voor (semi-)externe bestuursleden en leden van het verantwoordingsorgaan. Het bestuur heeft dit beleid, dat geldt per 1 januari 2017, vastgesteld na marktonderzoek, zorgvuldige overwegingen en belangenafweging (beheerst en duurzaam beleid) en na overleg met het verantwoordingsorgaan. De statuten - die op 13 maart 2017 zijn vastgesteld - zijn op dit punt aangepast.

Deskundigheid, betrokkenheid en goede samenwerking vormen de basis voor goed bestuur van het pensioenfonds. Goed Pensioenfondsbestuur heeft betrekking op alle organen van een pensioenfonds. Het bestuur hecht grote waarde aan goed pensioenfondsbestuur en aan de betrokkenheid van alle belanghebbenden van het fonds. Het bestuur is zich bewust van zijn verantwoordelijkheid voor het goed besturen van het pensioenfonds en zal alles doen wat nodig is voor het handhaven van het vertrouwen in het pensioenfonds en de pensioensector. Ontwikkelingen op dit terrein worden nauwgezet gevolgd.

Het verantwoordingsorgaan van het pensioenfonds is samengesteld uit vertegenwoordigers van deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever en bestond in 2017 uit zeven leden. Het bestuur van het pensioenfonds legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de wijze waarop het is uitgevoerd. Het verantwoordingsorgaan heeft de bevoegdheden en rechten die aan haar zijn toebedeeld bij en krachtens de Pensioenwet en de statuten. Het orgaan toetst of het bestuur bij de genomen besluiten op een evenwichtige wijze met de belangen van alle belanghebbenden rekening heeft gehouden. Het verantwoordingsorgaan heeft tot taak een oordeel te geven over het handelen van het bestuur aan de hand van het jaarverslag, de jaarrekening en andere informatie, waaronder de bevindingen van de visitatiecommissie over het door het bestuur uitgevoerde beleid, alsmede over beleidskeuzes voor de toekomst. Het verslag van het verantwoordingsorgaan en de reactie van het bestuur daarop zijn opgenomen in dit verslag.

Het interne toezicht op het pensioenfonds wordt uitgeoefend door een visitatiecommissie, met inachtneming van het bepaalde bij en krachtens de Pensioenwet. Bij het interne toezicht op het functioneren van (het bestuur van) het pensioenfonds wordt gekeken naar de procedures en processen en de interne beheersing binnen het fonds, naar de wijze waarop het fonds wordt aangestuurd en de wijze waarop wordt omgegaan met de risico's op de langere termijn. De visitatiecommissie is onder meer belast met het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur en legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan, de werkgever en in het jaarverslag, over de uitvoering van de taken. Eind 2017 is de visitatiecommissie Pensioenfonds (VCP) gestart met de jaarlijkse visitatie. Het definitieve rapport van de visitatiecommissie is in mei 2018 opgeleverd.

4.5 Wet Versterking Bestuur Pensioenfonds en bestuursmodel

De Wet Versterking Bestuur Pensioenfonds is op 7 augustus 2013 in werking getreden. De bepalingen in de wet die betrekking hebben op de inrichting van de fondsorganen zijn op 1 juli 2014 van kracht geworden.

De wet heeft, naast de wijzigingen met betrekking tot de inrichting en bevoegdheden van de fondsorganen, ook andere wijzigingen en uitbreidingen met zich mee gebracht. Zo dienen de doelstellingen en beleidsuitgangspunten van het pensioenfonds vastgelegd te worden, zodat de

fondsorganen deze kunnen gebruiken bij besluitvorming, advisering en toezicht. Het bestuur heeft in 2014 gekozen voor een paritair bestuur.

Stichting Pensioenfonds Honeywell heeft een geschiktheidsplan, waarmee het bestuur invulling wil geven aan de geschiktheidseisen voor bestuursleden van pensioenfonds. Bij geschikt pensioenfondsbestuur spelen deskundigheid, competenties en professioneel gedrag een rol. Het bestuur heeft in de vergadering van 21 februari 2018 het geactualiseerde Geschiktheidsplan vastgesteld.

DNB heeft regels vastgesteld om besturen en directies van pensioenfonds te toetsen. Deze regels houden concreet in dat bestuurders en directieleden van pensioenfonds, voordat zij worden benoemd, door DNB worden getoetst op integriteit en deskundigheid. DNB houdt bij deze toetsing steeds meer rekening met de aard, omvang en complexiteit en daarmee dus het risicoprofiel van het pensioenfonds en de samenstelling van het zittende bestuur. Alle bestuursleden van Stichting Pensioenfonds Honeywell zijn getoetst en DNB heeft met hun benoeming ingestemd.

Om de kennis op peil te houden, volgt het bestuur actief de voor het pensioenfonds relevante pensioenontwikkelingen (onder meer middels vakliteratuur en relevante seminars). Tevens worden bestuursleden in de gelegenheid gesteld (vervolg)cursussen, seminars en themabijeenkomsten bij te wonen.

Op 26 oktober is door Mercer voor het pensioenfondsbestuur de jaarlijkse Beleidsdag georganiseerd. De volgende onderwerpen zijn behandeld: doorsneepremiesystematiek, risicomanagement, ALM-studie, flex-factoren. Ook heeft het bestuur op deze dag diverse beleggingsonderwerpen behandeld.

Jaarlijks wordt door de uitvoeringsorganisatie TKP voor bestuursleden en leden van het verantwoordingsorgaan een seminar georganiseerd. Tijdens het seminar op 20 oktober is door verschillende sprekers onder meer aandacht besteed aan maatschappelijk verantwoord beleggen en aan de Algemene Verordening Gegevensbescherming. Ook heeft een futurist een inspiratiesessie verzorgd: blik op de toekomst.

Daarnaast hebben verschillende bestuursleden deelgenomen aan overige seminars, zoals het DNB pensioenseminar, webinars van TKP en de Pensioenfederatie en seminars van de Pensioenfederatie, Mercer, BNP Paribas en Aegon Asset Management.

Op basis van de deskundigheidsmatrix van het fonds, dat deel uitmaakt van het Geschiktheidsplan, zijn geen lacunes in de collectieve deskundigheid vastgesteld. In het Geschiktheidsplan is een opleidingsplan opgesteld voor de (aspirant-)bestuursleden.

Het regelmatig evalueren van het functioneren van bestuursleden en van het bestuur als geheel en het tijdig bijsturen daar waar nodig, draagt bij aan het in stand houden van een goed bestuur. Daarom draagt het bestuur er zorg voor dat bestuursleden en het bestuur als geheel elk jaar op hun functioneren worden geëvalueerd. Deze jaarlijkse evaluatie is eind 2017 gestart en zal naar verwachting begin 2018 worden afgerond. Daarnaast wordt het bestuur en zijn functioneren beoordeeld door het intern toezicht (Visitatiecommissie).

Het bestuur is van mening dat het voldoende deskundig is om zijn taak adequaat uit te voeren.

Formeel worden er in de Wet Versterking Bestuur Pensioenfonds geen eisen gesteld aan de leden van het verantwoordingsorgaan. Uiteraard dient het verantwoordingsorgaan wel het handelen van het pensioenfondsbestuur te beoordelen. Daarom heeft het bestuur in het Geschiktheidsplan nadere eisen gesteld aan de leden van het verantwoordingsorgaan.

Tot slot heeft het bestuur in het Geschiktheidsplan een profiel opgesteld voor de Visitatiecommissie.

4.6 Compliance

4.6.1 Gedragscode en nevenfuncties

Het pensioenfonds beschikt over een gedragscode die was opgesteld aan de hand van de modelgedragscode van de pensioenkoepels.

Het doel van de gedragscode is het bijdragen aan het transparant en integer handelen van bestuurders ten behoeve van al diegenen die bij het pensioenfonds belang hebben en het waarborgen van de goede naam en reputatie van het pensioenfonds als marktpartij. De gedragscode bevat onder meer regels over hoe een bestuurslid moet omgaan met vertrouwelijke informatie, voorwetenschap, relatiegeschenken en het vervullen van nevenfuncties bij andere ondernemingen en instellingen.

Naar aanleiding van recente ontwikkelingen heeft de Pensioenfederatie in 2016 de modelgedragscode aangepast. Enkele zaken zijn hierbij verduidelijkt en inconsistenties zijn aangepast. Ook is een algemene norm opgenomen met betrekking tot de term 'verbonden persoon'. De procedure van goedkeuring is uniform gemaakt en tot slot is beschreven wie toezicht houdt op de werkzaamheden van de compliance officer van het pensioenfonds.

Het bestuur van Pensioenfonds Honeywell heeft de wijzigingen doorgevoerd in de eigen gedragscode, en deze op 8 december 2016 ter vergadering vastgesteld. De gedragscode is in werking getreden op 1 januari 2017.

De uitvoeringsorganisatie en de vermogensbeheerder hanteren vergelijkbare gedragscodes.

Alle zogenoemde verbonden personen hebben de verklaring bij de Gedragscode over 2017 ondertekend.

Het bestuur heeft de heer B. Buurma aangewezen als compliance officer voor het pensioenfonds. De compliance officer is belast met het toezicht op de naleving van de op grond van de gedragscode geldende bepalingen. De compliance officer verstrekt jaarlijks een rapportage aan het pensioenfondsbestuur (paragraaf 4.6.2).

Er is uitvraag gedaan bij de bestuursleden van het pensioenfonds naar opgave van bestaande nevenfuncties. Dit leidt tot het volgende overzicht per 31 december 2017:

F.H.M. van den Oetelaar - voorzitter van "Stichting Haarense Revue"

J. de Vries - penningmeester FHI, Federatie Het Instrument
- voorzitter College van Kerkrentmeesters PKN kerk Nieuwveen
- penningmeester Bridgeclub Golfclub Liemeer

Pieter van Doodewaard en Jacques Verspeek hebben geen nevenfuncties.

4.6.2 Rapportage Compliance Officer

In het kader van de gedragscode van de Stichting Pensioenfonds Honeywell, met name ten aanzien van de taken van de Compliance Officer, is het volgende over het jaar 2017 op te merken:

Ten aanzien van de verbonden personen is vastgesteld dat er geen meldingen zijn gemaakt van aanvaarding van relatie geschenken en uitnodigingen. Ook zijn door verbonden personen geen schriftelijke aanvragen ingediend voor aanvaarding of continuering van een nevenfunctie.

Tevens zijn er geen (potentiële) belangenconflicten door verbonden personen gemeld.

Er zijn geen verbonden personen aangemeld als insider.

In de contacten met de voorzitter Stichting Pensioenfonds Honeywell is onder meer aan de orde geweest:

1. De bestuursleden die met name te maken hebben met beleggingen hebben daarvoor een gerichte training via Mercer gekregen, en uiteindelijk is een aspirant bestuurslid geslaagd voor het gevolgde programma.
2. Het trainingsplan voor het bestuur is geactualiseerd (met name twee nieuwe leden hebben vakinhoudelijke kennis opgedaan door gerichte training/instructie, en het gehele bestuur heeft deelgenomen aan de jaarlijkse extern georganiseerde "beleggingsdag").
3. Er zijn geen situaties voorgekomen die aanleiding zijn geweest voor non-compliance (overlap tussen functies, deelname aan seminars, overlap met maatschappelijke verantwoordelijkheden, beleggingen privé en zakelijk)

In oktober 2017 is de pensioenuitvoerder, TKP, benaderd om nadere informatie te verstrekken over 2017:

1. Nevenfuncties van bestuursleden: voor de zittende bestuursleden zijn er geen wijzigingen en nieuwe bestuursleden hebben geen nevenfunctie(s)
2. Klachtenafwikkeling:
 - In het eerste kwartaal: geen klachten ingediend of afgehandeld
 - In het tweede kwartaal: er zijn twee klachten ingediend en is één afgehandeld.
 - In het derde kwartaal: geen nieuwe klachten en één klacht (zie kwartaal 2) afgehandeld.
 - In het vierde kwartaal: geen klachten ingediend of afgehandeld.

De verstrekte informatie over de afhandeling van de voornoemde klachten heeft geen aanleiding gegeven tot een nadere uitleg, want zijn correct verwerkt.

Relaties waarmee de Stichting Honeywell Pensioenfonds zaken doet: de lijst is actueel.

Ook voor 2018 zal de nodige aandacht gericht zijn op:

- proactief nagaan of de vastlegging van nevenfuncties actueel is
- standaard afspraak met voorzitter Stichting Pensioenfonds Honeywell om de uitgevoerde controles, onderzoeken en de genomen acties te bespreken
- rapportage door TKP over de wijze waarop klachten of incidenten door hen worden afgehandeld
- de wijze waarop de lijst met bedrijven en instellingen waarmee Stichting Pensioenfonds Honeywell zaken doet, geactualiseerd wordt.

Tot slot: er zijn geen bijzondere omstandigheden opgetreden die melding aan de voorzitter van het Bestuur van de Stichting Pensioenfonds Honeywell noodzaakten.

L.H. Buurma, Compliance Officer

4.7 Interne procedures

Het bestuur heeft een Klachtenprocedure en een Geschillenprocedure opgesteld. De regelingen houden in het kort het volgende in:

Reglement Klachtenprocedure

Een deelnemer of een andere belanghebbende heeft het recht bij de administrateur een klacht in te dienen over de uitvoering van het pensioenreglement. Indien de klager het niet eens is met de beslissing van de administrateur op de klacht, heeft de klager het recht om in beroep te gaan bij het bestuur. Indien het bestuur de beslissing van de administrateur bevestigt, heeft de klager het recht een beroep te doen op de Ombudsman Pensioenen. De Ombudsman handelt een klacht af door het geven van een schriftelijk advies dat hij uitsluitend aan de klager en het bestuur ter kennis brengt. Het bestuur kan hier gemotiveerd van afwijken.

Reglement Geschillenprocedure

Het bestuur zorgt ervoor dat alle betrokkenen bij het pensioenfonds de mogelijkheid hebben te rapporteren over onregelmatigheden van algemene, operationele en financiële aard. Dit kan gaan om onregelmatigheden zowel binnen het pensioenfonds als bij partijen aan wie taken worden uitbesteed. De commissie van beroep bestaat uit een voorzitter en twee leden, die door het bestuur worden benoemd. De commissie is bevoegd tot het doen van uitspraak in geschillen tussen een aangesloten werkgever, een deelnemer, een gewezen deelnemer, hun rechtverkrijgende of een ander die naar het oordeel van de commissie rechtstreeks in zijn belang wordt getroffen.

Nadere voorwaarden voor de procedures zijn vastgelegd in de betreffende reglementen. In het verslagjaar zijn twee klachten ontvangen en beantwoord c.q. afgehandeld.

Tevens heeft het pensioenfonds een Incidentenregeling en een Klokkenluidersregeling. In 2017 zijn geen incidenten voorgekomen.

4.8 Organisatie en uitvoering

Het pensioenfonds heeft een deel van haar werkzaamheden uitbesteed. Zo is het administreren van pensioenen en bestuursondersteuning uitbesteed aan TKP Pensioen B.V. (TKP). De uitvoering van het vermogensbeheer wordt door Aegon Investment Management B.V. (AIM), BNP Paribas Investment Partners Netherlands N.V. en NN Investment Partners (NNIP) gedaan.

Advisering aan het bestuur inzake pensioenaangelegenheden is uitbesteed aan Mercer (Nederland) B.V. Besluitvorming over het beleid van het pensioenfonds vindt plaats door het bestuur. Door het bestuur is een dagelijks bestuur benoemd dat zich bezig houdt met de dagelijkse gang van zaken. Tevens zijn een aantal commissies aangeduid die zich bezig houden met een specifieke taak.

Het bestuur monitort de uitvoering van de uitbesteede werkzaamheden op basis van periodieke rapportages van de uitvoerders over de uitgevoerde werkzaamheden in het kader van de afgesloten Service Level Agreements. Tevens ontvangt het pensioenfonds ISAE 3402-type II-rapportages van TKP, AIM, Kasbank en NNIP, die door een externe accountant gecertificeerd zijn. Het bestuur heeft de ISAE-rapportages die het jaar 2017 betreffen, beoordeeld.

4.9 Statutenwijziging

De statuten van het pensioenfonds zijn in 2017 aangepast. Op 11 oktober 2017 heeft het bestuur een statutenwijziging vastgesteld. De opvallendste wijzigingen hadden met name betrekking op de volgende punten:

- verheldering c.q. aanpassing zodanig dat bestuursbesluiten kunnen worden genomen bij vacatures of afwezigheid van bestuursleden (ook per e-mail);
- toevoegen mogelijkheid tot machtigingen voor bestuursbesluiten;
- verwijzing naar het vastgestelde beloningsbeleid;
- er is een schorsingsprocedure toegevoegd;
- actualisatie naar actuele wetteksten;
- actualisatie teksten met betrekking tot liquidatie.

Tevens zijn passages rondom 'de administrateur' geschrapt, omdat deze teksten nog dateerden van de tijd dat het pensioenfonds zelf een administrateur in dienst had. De huidige opzet met een externe administrateur is vastgelegd in de uitbestedingsovereenkomst.

5 Financiële positie en beleid in 2017

5.1 Financiële opzet en positie

Algemeen

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur.

De actuele dekkingsgraad is in 2017 gestegen van 110,0% naar 117,4%. De beleidsdekkingsgraad (het 12-maandsgemiddelde van de dekkingsgraad) is in 2017 gestegen van 106,4% naar 114,9%.

Ontwikkeling dekkingsgraad

De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen en de ontwikkeling van de marktrente.

De ontwikkeling van de dekkingsgraad van het pensioenfonds gedurende het jaar wordt hieronder weergegeven. Daarbij is per factor het procentuele effect op de dekkingsgraad bepaald.

	2017	2016
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	110,0	109,3
Effect premie	-0,8	-0,5
Effect uitkeringen	0,3	0,3
Effect toeslagverlening	-0,3	-
Effect beleggingsresultaat (exclusief renteafdekking)	5,9	6,2
Effect renteafdekking	0,1	4,3
Effect wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	1,6	-9,2
Effect aanpassing UFR-methodiek	-	-
Effect wegvallen middeling RTS	-	-
Wijziging actuariële grondslagen	-	0,4
Effect overige oorzaken	0,6	-0,8
Dekkingsgraad per 31 december	117,4	110,0

Effect premies

De pensioenpremie die verschuldigd is aan het pensioenfonds (inclusief de bijdrage van de werknemers) was in 2017 29,7% van de som van de pensioengrondslagen (exclusief de VPL-premie van 3,0% van de pensioengrondslagsom). Het effect op premie is negatief omdat de feitelijke premie lager is dan de kostendeekkende premie, maar niet lager dan de gedempte kostendeekkende premie. Voor een verdere toelichting op het premiebeleid zie hoofdstuk 5.2.1. 'Financieringsbeleid'.

Effect beleggingsresultaat (inclusief renteafdekking)

Er is in 2017 (na aftrek kosten vermogensbeheer) een beleggingsrendement gerealiseerd van 5,1% terwijl voor de VPV een rendement van -0,22% nodig was. Dit zorgt voor een positief resultaat als gevolg van beleggingsopbrengsten. Voor een verdere toelichting op het beleggingsbeleid zie hoofdstuk 5.2.3. 'Beleggingsbeleid'.

Effect rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt gewaardeerd op marktwaarde op basis van de rentetermijnstructuur (RTS). Iedere maand wordt deze door DNB gepubliceerd. Een lagere (hogere) rentetermijnstructuur betekent een hogere (lagere) voorziening.

De verplichtingen daalden door de stijgende RTS, met als gevolg een positief effect op de dekkingsgraad. Deze RTS is door DNB maandelijks vastgesteld.

Vereist eigen vermogen

Het vereist eigen vermogen eind 2017 is 17,9% (2016: 16,7%) van de voorziening voor pensioenverplichtingen en is volgens de DNB-richtlijn gebaseerd op de risico's van de strategische beleggingsportefeuille. Indien het vereist eigen vermogen zou worden bepaald op basis van de feitelijke portefeuille per ultimo 2017, dan zou het vereist eigen vermogen lager zijn uitgekomen (17,6%). Dat komt doordat het pensioenfonds per balansdatum feitelijk minder risicovol belegd dan strategisch is toegestaan.

De stijging van het vereist eigen vermogen op basis van de strategische mix ten opzichte van vorig jaar wordt grotendeels verklaard doordat de door DNB gepubliceerde RTS per 31 december 2017 hoger is dan de DNB-RTS per 31 december 2016. Bij de Vereist Eigen Vermogen berekening wordt verondersteld dat het renterisico kleiner is bij een lagere rente.

Status herstelplan

Op 1 april 2017 is een herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat het in 2021 een beleidsdekkingsgraad heeft groter dan het vereist eigen vermogen.

In 2017 heeft de dekkingsgraad zich ten opzichte van het herstelplan als volgt ontwikkeld:

			Verwacht (in %)	Werkelijk (in %)
Dekkingsgraad per 31 december 2016			110,0	110,0
Sturings- middelen	Premie		-0,6	-0,8
	Toeslag- verlening		0,0	-0,3
	Beleggingen		2,6	6,0
Rentetermijnstructuur			0,0	1,6
Overige		Effect van uitkeringen, kosten, kanssystemen en waardeoverdrachten.	0,1	0,9
Dekkingsgraad per 31 december 2017			112,1	117,4
Vereiste dekkingsgraad (vereist eigen vermogen)			117,9	117,9

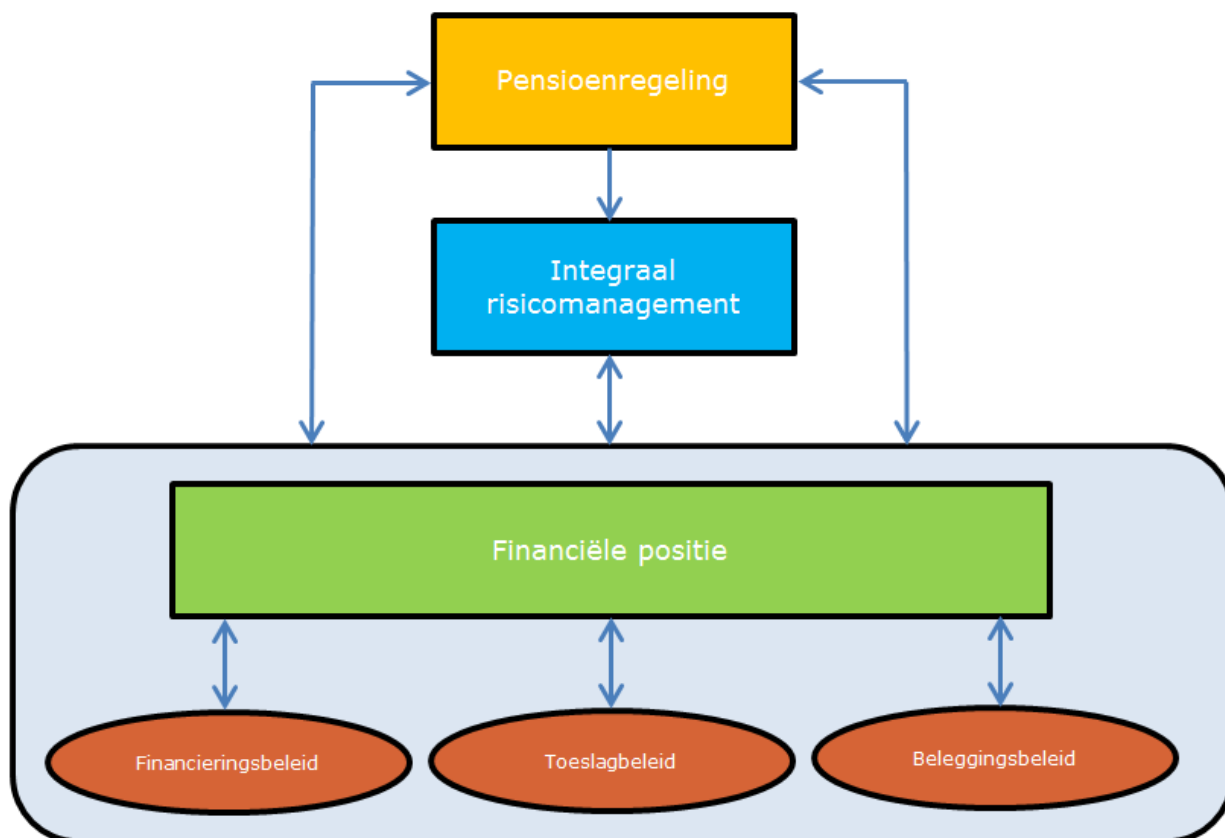
In maart 2018 is een nieuw herstelplan ingediend voor het pensioenfonds. In mei 2018 is formeel akkoord op het herstelplan ontvangen van DNB. Het herstelplan laat zien dat het pensioenfonds verwacht dat het ultimo 2018 een beleidsdekkingsgraad heeft die minimaal gelijk is aan het vereist eigen vermogen.

Haalbaarheidstoets

Het pensioenfonds moet jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en de uitkomsten toetsen aan de uitkomsten van de aanvangshaalbaarheidstoets.

5.2 Beleid en beleidskeuzes

Het bestuur heeft beleid ontwikkeld op het gebied van financiering, beleggingen en toeslagen om de risico's en de financiële positie van het pensioenfonds te beheersen. Bij het maken van beleidskeuzes worden de belangen van alle belanghebbenden evenwichtig afgewogen. Het beleid moet worden uitgevoerd binnen de kaders van de pensioenregeling zoals die overeengekomen is met de cao-partijen. Dit wordt toegelicht aan de hand van onderstaande figuur.

5.2.1 Financieringsbeleid

Voor de financieringsnormen wordt de omvang van het eigen vermogen als sturingsmiddel genomen. Aan de hand van scenarioanalyses wordt berekend hoeveel middelen benodigd zijn om de verplichtingen met een bepaalde mate van zekerheid te kunnen afwikkelen over een periode van vijftien jaar. De hieruit resulterende benodigde buffers kunnen dan vergeleken worden met het werkelijke eigen vermogen.

Voor het premie- en toeslagbeleid is een aantal vermogensposities van belang. De volgende grenzen (nominale dekkingsgraden) worden onderscheiden:

- Minimaal vereist eigen vermogen: het minimaal vereist eigen vermogen is de ondergrens. Indien het fonds niet over het minimaal vereist vermogen beschikt, is sprake van een dekkingstekort. In 2017 is de dekkingsgraad behorend bij het minimaal vereist eigen vermogen 104,2% van de voorziening pensioenverplichtingen (2016: 104,2%).
- Vereist eigen vermogen: het vereist eigen vermogen is het vermogen dat nodig is om te bewerkstelligen dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het eigen vermogen in een periode van één jaar negatief wordt. Ultimo 2017 bedraagt de dekkingsgraad behorend bij het vereist eigen vermogen 117,9% (2016: 116,7%).

- Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens: een beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds volledig mag indexeren. Ultimo 2017 bedraagt de TBI-grens 123,1% (2016: 122,2%).

In de Pensioenwet wordt onderscheid gemaakt tussen de kostendekkende premie en de feitelijk te ontvangen bijdrage.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie dient de volgende onderdelen te bevatten:

- a. De actuarieel benodigde premie voor de inkoop van de onvoorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst (jaarinkoop pensioenaanspraken op ouderdomspensioen en partnerpensioen), de risicopremies voor overlijden, premievrijstelling en WIA-excedent en de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten;
- b. De opslag voor uitvoeringskosten;
- c. De solvabiliteitsopslag (Vereist Vermogen op basis van het strategische beleggingsbeleid) als bedoeld in artikel 132 van de Pensioenwet;
- d. Voor zover het géén nominaal pensioen betreft, de actuarieel benodigde premie voor voorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst, met inachtneming van de geformuleerde ambitie en afgesproken wijze van financieren.

De opslag voor vrijstelling van premiebetaling in geval van arbeidsongeschiktheid (onderdeel a) bedraagt 3,0% van de bruto premie. De opslag voor toekomstige uitvoeringskosten (onderdeel a) is gelijk aan de excasso-kostenopslag van 2,5%. De opslag voor dekking van de jaarlijkse uitvoeringskosten (onderdeel b) bedraagt 7,5% van de bruto premie.

De grondslagen voor vaststelling van de kostendekkende premie worden door het bestuur van het pensioenfonds vastgesteld. Het bestuur maakt gebruik van een dempingsmethode voor de toets op kostendekkendheid van de premie, zoals bepaald in artikel 128 lid 2 van de Pensioenwet. Vanaf 1 januari 2016 wordt uitgegaan van een gedempte premie op basis van verwacht rendement. Het netto verwacht beleggingsrendement wordt vastgesteld op basis van de volgende uitgangspunten:

- Er wordt uitgegaan van de berekeningsmethodiek zoals vastgelegd in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds.
- Het netto verwacht meetkundig rendement op vastrentende waarden, bedoeld in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds wordt vastgezet voor een periode van vijf jaar (2016 tot en met 2020) op basis van de actuele rente per 30 september 2015, te weten de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.
- Het netto verwacht meetkundig rendement op aandelen, vastgoed en overige beleggingen wordt bepaald op basis van de maximaal te hanteren parameters zoals vastgelegd in artikel 23a van het Besluit FTK Pensioenfonds.
- Het strategische beleggingsbeleid voor het jaar 2016 is het uitgangspunt voor het vaststellen van het netto verwacht beleggingsrendement. Bij een wijziging van het strategische beleggingsbeleid wordt het netto verwacht beleggingsrendement opnieuw vastgesteld.

Voor vaststelling van de gedempte kostendekkende premie worden de onder onderdeel a resulterende pensioenaanspraken conform artikel 4 van het Besluit FTK Pensioenfonds verhoogd met een toekomstige toeslagverlening ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a, eerste lid, onderdeel a, en tweede lid van het Besluit FTK Pensioenfonds. Onderdeel c van de kostendekkende premie, de solvabiliteitsopslag, is alleen onderdeel van de gedempte kostendekkende premie indien deze hoger is dan de waarde van de toekomstige toeslagverlening en alleen voor het meerdere.

Bij de vaststelling van de ongedempte kostendekkende premie wordt uitgegaan van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december van het voorafgaande jaar.

Ter dekking van de uitvoeringskosten van het pensioenfonds is een opslag van 7,5% opgenomen in de premie. Mocht blijken dat in enig jaar de werkelijke kosten hoger zijn dan de beschikbare middelen uit deze opslag in de premie en de vrijval van de opslag voor excassokosten uit de uitkeringen, dan zal het verlies op kosten tevens worden meegenomen bij de bepaling van de kostendekkende premie.

De kostendekkende premie, vastgesteld op basis van de rentetermijnstructuur (door DNB gepubliceerd) ultimo 2016, bedraagt € 14,3 miljoen in 2017. De gedempte kostendekkende premie, vastgesteld op basis van het netto verwacht beleggingsrendement, bedraagt € 9,6 miljoen in 2017.

Inkoop VPL-pensioen

Het fonds stelt jaarlijks per 1 januari van enig boekjaar de inkooptarieven vast voor de voor dat boekjaar in te kopen VPL-pensioenen. De basis voor de inkooptarieven vormen de grondslagen die het fonds hanteert bij vaststelling van de kostendekkende premie voor de reguliere pensioenregeling in het boekjaar. Aangezien voor de reguliere pensioenregeling de kostendekkende premie wordt bepaald op basis van een gedempte rente, wordt deze gedempte rente ook gehanteerd bij de inkooptarieven voor de VPL-pensioenen. Tevens wordt een opslag voor excassokosten (2,5%) gehanteerd. De inkoop wordt ten laste van de langlopende schuld VPL geboekt per de datum van inkoop en toegevoegd aan de reguliere technische voorzieningen.

Het pensioenfonds voert jaarlijks vóór 1 november van het volgende boekjaar een prognoseberekening uit, waarbij de haalbaarheid van de VPL-regeling wordt getoetst. Het fonds legt de resultaten van deze prognoseberekening voor aan de werkgever en doet een voorstel voor de bijdrage van het volgende boekjaar. Het fonds geeft aan welke bijdrage minimaal nodig is om de VPL-pensioenen in het volgende boekjaar te kunnen financieren en ter reservering voor de staartverplichting van ultimo 2020. Voor zover de reservering voor de VPL-regeling niet toereikend is, is de werkgever per de datum van inkoop de resterende inkoopsom verschuldigd. De uitvoeringsovereenkomst is op deze verschuldigde inkoopsum van overeenkomstige toepassing. Het pensioenfonds zal jaarlijks nagaan of PME de in het volgende jaar in te kopen VPL-pensioenen volledig toekent. Mocht PME niet volledig toekennen maar een correctie toepassen, dan kan het fonds deze correctie in overleg met de werkgever ook toepassen.

Feitelijke premie

Vanaf 1 januari 2007 is de feitelijke premie afhankelijk van de financiële positie van het fonds. Een uitgangspunt voor het premiebeleid is dat de jaarlijkse bijdrage van de werkgever relatief weinig zal variëren. Zodra de beleidsdekkingsgraad onder de 150% ligt, wordt de premie vastgesteld op 29,7% van de pensioengrondslag. Onder een beleidsdekkingsgraad van 105% wordt de premie verhoogd naar 30,7%.

Naast bovengenoemde doorsneepremie betaalt de werkgever een premie voor het WIA-excedent pensioen. Deze verzekering wordt gedeeltelijk door de werknemer gefinancierd. De totale premie bedraagt 3,7% van het WIA-excedent pensioen.

De werkgever is jaarlijks per 1 januari een aanvullende bijdrage verschuldigd voor de VPL-regeling, die wordt toegevoegd aan de langlopende schuld VPL. Deze VPL-bijdrage bedraagt in 2017 3,0% van de pensioengrondslagsom van alle deelnemers. Deze premie wordt volledig door de werkgever betaald. Alle bepalingen van de uitvoeringsovereenkomst die gelden voor heffing van de reguliere pensioenpremie zijn van overeenkomstige toepassing voor de VPL-bijdrage.

In 2017 bedraagt de doorsneepremie voor de pensioenregeling 29,7% van de pensioengrondslag. De VPL-premie bedraagt in 2017 3,0% van de pensioengrondslag.

De feitelijke premie bedraagt in 2017 € 9,6 miljoen (2016: € 9,3 miljoen). Dit betreft de premie voor de basisregeling met uitzondering van de koopsommen en de afrekening van vorige boekjaren.

5.2.2 Toeslagbeleid

Het bestuur beslist jaarlijks of een verhoging van pensioenaanspraken kan worden toegekend. Bij het vaststellen van de verhoging zal het bestuur rekening houden met de aanwezige financiële middelen van het fonds, waardoor er sprake is van een voorwaardelijke verhoging. Eventueel toeslagverlening vindt altijd plaats per 1 januari van enig jaar. Eenmaal toegekende verhogingen worden aangemerkt als verplichting van het fonds en de contante waarde van de verhogingen zal aan de technische voorziening worden toegevoegd.

Vanaf 2016 wordt voor zowel de actieve deelnemers, als de gewezen deelnemers en de gepensioneerden uitgegaan van de stijging van het prijsindexcijfer (CPI alle huishoudens afgeleid) op 1 juli van enig jaar ten opzichte van 1 juli van het jaar daarvoor als uitgangspunt voor de toeslagverlening. Er worden geen

negatieve toeslagen verleend. Een eventuele negatieve prijsindex wordt wel meegenomen in de berekening van de achterstand op toeslagverlening per deelnemer. Indien er sprake is van inhaaltoeslag wordt deze geminimaliseerd op 0%.

De toe te kennen verhoging is afhankelijk van de financiële positie van het fonds. Hierbij wordt een beleidsmatrix als leidraad genomen voor de toeslagverlening. Tevens wordt de te verlenen toeslag gemaximeerd op het percentage dat volgt uit de in het financieel toetsingskader vastgelegde berekeningsmethodiek.

De beslissing wordt genomen op basis van de beleidsdekkingsgraad van 1 oktober van het boekjaar inclusief het effect van het voorziene toeslagbesluit. Deze beleidsmatrix wordt als richtlijn genomen bij de beslissing over de hoogte van de toeslagverlening. Er kunnen dus geen rechten aan deze matrix worden ontleend.

Uitgaande van de beleidsdekkingsgraad per 1 oktober 2017 van 112,8%, het huidige beleidskader, de spelregels van het nFTK en de relevante prijsindex van 1,36%, kan een gedeeltelijke toeslag worden verleend per 1 januari 2018 van 0,30% aan alle deelnemers, slapers en pensioengerechtigden.

Tekorten in toeslagverlening en toegepaste kortingen worden vanaf 1 januari 2003 bijgehouden. Het beleid van het pensioenfonds gaat terug tot de gemiste toeslagen vanaf 1 januari 2003. Indien de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de indexatiedekkingsgraad kan het bestuur inhaaltoeslag c.q. compensatie van kortingen verlenen. De inhaaltoeslag of compensatie van kortingen kan niet hoger kan zijn dan 20% van het verschil tussen de beleidsdekkingsgraad en de indexatiedekkingsgraad. Inhaaltoeslag en compensatie van kortingen hebben dezelfde prioriteit. De meest recente korting of niet verleende indexatie wordt als eerste gecompenseerd.

Actieve deelnemers

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
Voor 2011				5,50%*
2011	1,66%	0,00%	1,66%	7,25%
2012	2,16%	0,00%	2,16%	9,57%
01-01-2013	2,11%	0,00%	2,11%	11,88%
01-04-2013	0,00%	0,31%	-0,31%	11,53%
2014	2,35%	0,47%	1,88%	13,63%
2015	1,86%	0,50%	1,36%	15,17%
2016	0,81%	0,00%	0,81%	16,11%
2017	-0,32%	0,00%	-0,32%	15,74%
2018	1,36%	0,30%	1,06%	16,97%

Niet actieve deelnemers

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
Voor 2011				3,64%*
2011	1,38%	0,00%	1,38%	5,07%
2012	2,42%	0,00%	2,42%	7,61%
01-01-2013	2,43%	0,00%	2,43%	10,22%
01-04-2013	0,00%	0,35%	-0,35%	9,84%
2014	1,68%	0,34%	1,34%	11,31%
2015	0,59%	0,20%	0,39%	11,74%
2016	0,81%	0,00%	0,81%	12,65%
2017	-0,32%	0,00%	-0,32%	12,29%
2018	1,36%	0,30%	1,06%	13,48%

*inclusief de achterstand van voorgaande jaren

Het pensioenfonds hanteert een herstelplan met de wettelijk maximaal toegestane hersteltermijn. Voorwaardelijke kortingen worden doorgevoerd indien de beleidsdekkingsgraad onder de kritische beleidsdekkingsgraad komt. De kritische beleidsdekkingsgraad is de dekkingsgraad waarbij het herstelplan geen voldoende herstel meer oplevert (per 31 december 2017 bedraagt de kritische beleidsdekkingsgraad 100,8%). Het pensioenfonds voert onvoorwaardelijke kortingen ineens door indien de beleidsdekkingsdekkingsgraad meer dan vijf jaar achtereen beneden het minimaal vereist eigen vermogen ligt.

5.2.3 Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid wordt afgestemd op de verplichtingenstructuur van het pensioenfonds. Daarbij wordt rekening gehouden met de wettelijke eisen die in het Financieel Toetsingskader (FTK) aan het beleggingsbeleid en risicomanagement gesteld worden. De Nederlandse Bank (DNB) houdt hierop toezicht.

In de Pensioenwet is in artikel 135 vastgelegd dat een pensioenfonds een beleggingsbeleid moet voeren dat in overeenstemming is met de prudent person regel.

Het fonds geeft hier als volgt uitvoering aan:

- De waarden worden belegd in het belang van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden;
- De waarden worden zodanig belegd dat de kwaliteit, de veiligheid, de liquiditeit en het rendement van de portefeuille als geheel zijn gewaarborgd;
- De beleggingen worden zorgvuldig gespreid om concentratierisico te reduceren;
- Het fonds heeft een heldere organisatiestructuur vastgelegd met betrekking tot het bepalen en uitvoeren van het beleggingsbeleid waarin het risicobeheer adequaat en onafhankelijk is vorm gegeven en een zorgvuldig besluitvormingsproces is gewaarborgd;
- Het strategische beleggingsbeleid van het fonds wordt zo goed mogelijk afgestemd op de doelstellingen en beleidsuitgangspunten, waaronder de risicohouding. Het beleid is afgestemd op de specifieke verplichtingen en de indexatieambitie van het fonds. Ten behoeve hiervan wordt periodiek (minimaal eens per 3 jaar) een Asset Liability Management (ALM)-studie of vergelijkbare studie gedaan;
- Het fonds vertaalt jaarlijks het strategische beleggingsbeleid naar een concreet beleggingsplan. In het beleggingsplan heeft het fonds gedetailleerde strategische normwegingen, bandbreedtes en risicolimieten per beleggings- dan wel risicocategorie opgesteld die aansluiten bij de risicohouding van het fonds. Daarbij heeft het fonds beleid opgesteld voor de beheersing van de relevante risico's; Het fonds heeft bij de vaststelling van het strategische beleggingsbeleid, de implementatie daarvan alsmede bij het risicobeheer, nadrukkelijk voor een balans tussen aard, omvang en complexiteit van de beleggingsportefeuille enerzijds en de aanwezige kennis en ervaring anderzijds gezorgd;
- Het fonds heeft de uitvoering van het vermogensbeheer met behulp van een beleggingsmandaat vastgelegd en beschikt over een selectie- en evaluatieprocedure;
- Het fonds heeft beleid vastgelegd over het beleggen in de "eigen onderneming";
- De beleggingen worden gewaardeerd op basis van marktwaardering;
- De waarden worden hoofdzakelijk op gereguleerde markten belegd
- Beleggingen in niet tot de handel op een gereguleerde financiële markt toegelaten waarden worden tot een prudent niveau beperkt;
- Beleggingen in derivaten zijn toegestaan voor zover deze bijdragen aan een vermindering van het risicoprofiel of een doeltreffend portefeuillebeheer vergemakkelijken. Het fonds vermijdt een bovenmatig risico met betrekking tot een en dezelfde tegenpartij en tot andere derivatenverrichtingen.

Het doel van het beleggingsbeleid van het pensioenfonds is het behalen van een zo hoog en stabiel mogelijk rendement op het belegde vermogen binnen een aanvaardbaar risicoprofiel. Met behulp van de inzichten uit een periodiek gehouden ALM-studie bepaalt het pensioenfonds de strategische beleggingsmix voor het komende jaar. De uiteindelijke strategische beleggingsmix voor het pensioenfonds is dan geen doel op zich, maar een resultante van de gewenste beleggingsrisico's en pensioenresultaten.

De beschikbare gelden van het fonds dienen op een solide wijze te worden belegd. Met het oog op een professionele en verantwoorde besluitvorming ten aanzien van de beleggingen van het fonds is tot de volgende organisatie van activiteiten besloten:

- Het bestuur stelt met inachtneming van advies van de beleggingscommissie het beschikbare risicobudget voor de belegging, het strategisch beleggingsbeleid en de randvoorwaarden waarbinnen dit vorm wordt gegeven (het beleggingsraamwerk) vast;
- De beleggingscommissie draagt zorg voor en controleert de uitvoering van de (aansturing van de) beleggingen, waarbij gebruik wordt gemaakt van ondersteuning van de Investment Consultant;
- Professionele vermogensbeheerders voeren het feitelijke vermogensbeheer uit en rapporteren daarover;
- Profielen van de leden van de beleggingscommissie en het bestuur zijn opgenomen in het Geschiktheidsplan.

Het beleggingsplan is afgeleid van de doelstelling een extra rendement te behalen ten opzichte van de waardeontwikkeling van de (nominale) verplichtingen binnen een bepaalde tracking error en geeft aandacht aan allocaties en bandbreedtes betreffende:

- Verdeling over beleggingscategorieën;
- Management renterisico verplichtingen;
- Valutabeleid;
- Samenstelling vastrentende portefeuille;
- Samenstelling aandelenportefeuille;
- Gebruik derivaten.

Principes waarop het beleggingsplan is gestoeld, zijn:

- Het moet passend zijn voor het risicobudget;
- Het renterisico van de verplichtingen dient in belangrijke mate strategisch te worden beheerst, middels de afstemming van omvang en looptijd van de vastrentende portefeuille op de nominale verplichtingen;
- Allocaties dienen een positieve bijdrage te leveren aan de rendementsverwachting en/of te leiden tot risicoreductie door diversificatie onder bepaalde economische scenario's;
- Allocaties dienen te worden gezien in termen van risicobijdrage binnen de context van de beleggingsportefeuille als geheel.

Het tactisch beleid kan worden uitgevoerd binnen de beleggingsfondsen. Jaarlijks wordt door het bestuur vastgesteld wat de relevante streefposities zijn. Om die posities worden bandbreedtes aangehouden waarbinnen de vermogensbeheerder opereert. Verder is het binnen de bandbreedtes toegestaan dat onder andere door "asset drift" de feitelijke weging van de beleggingscategorieën vastrentende waarden, aandelen, onroerend goed en commodities afwijkt van de normweging. Het pensioenfonds heeft zelf geen tactisch beleggingsbeleid. Met het TIRO product van AEGON wordt een beperkt tactisch rentebeleid gevoerd door de vermogensbeheerder.

Ter beoordeling en bewaking van de uitvoering van het totale beleggingsbeleid is een strategische benchmark vastgesteld door het fonds. Deze luidt als volgt (waarden zijn uitgedrukt als een percentage van totale beleggingsportefeuille):

Beleggingscategorie	Weging	Bandbreedte	Benchmark
Vastrentende waarden	62,0%	57,0%-67,0%	
Staatsobligaties	22,6%	17,6% - 27,6%	
Eurozone + SLM	22,6%	17,6% - 27,6%	Merrill Lynch Eurozone Government Bond Index cst
Overheids-gerelateerd	5,0%	2,5% - 7,5%	
GRIF	5,0%	2,5% - 7,5%	Merrill Lynch Core Eurozone Government Bond Ind.
Bedrijfsobligaties	18,0%	13,0%-23,0%	
Aegon	9,0%	5,0%-14,0%	Barclays Capital Euro Aggreg. Corporate Bond Ind.
NNIP – excl. Financials	3,0%	1,0%-5,0%	Barclays Euro Aggregate Corporate Ex Financials
NNIP – incl. Financials	6,0%	3,0%-9,0%	Barclays Capital Euro Aggreg. Corporate Bond Ind.
Hypotheken	15,0%	12,5%-17,5%	
Hypotheken	15,0%	12,5%-17,5%	JP Morgan Government Bond Index Traded NL
Tactisch beleid	1,4%	0,0%-5,0%	
TIRO	1,4%	0,0%-5,0%	Merrill Lynch European Union Governm. Bond Ind.
Aandelen	35,0%	30,0%-40,0%	
Wereld (BNP Paribas)	17,5%	12,5%-22,5%	MSCI All Country World Net Index
Wereld (Aegon)	17,5%	12,5%-22,5%	MSCI All Country World Net Index (GBP, JPY, USD Hedged) (Customized)
Grondstoffen	1,2%		S&P GSCI ER (hedged) € overnight
Edelmetalen	1,8%		Gelijk aan de performance
Goud	1,3%		
Platinum	0,5%		
Liquiditeiten	0,0%		1-maands Euribor
Totaal	100,0%		

Het direct onroerend goed (terrein Emmen) is hier buiten beschouwing gelaten (dit bedroeg ultimo 2017 ongeveer 0,4% van het totale vermogen). De beleggingen zijn in 2017 binnen de strategische bandbreedtes aangehouden.

Strategie vastrentende waarden

De vastrentende waarden worden beheerd door AEGON en NNIP. Ten aanzien van de vastrentende waarden is een onderverdeling afgesproken, waarbij onder andere rekening wordt gehouden met adviezen en rapportages van de beleggingscommissie en de vermogensbeheerder. Het beleid wordt ten minste eenmaal per jaar op basis van een advies van de beleggingscommissie door het bestuur vastgesteld in de vorm van een mandaat waarin de neutrale positie, alsmede de speelruimte voor tactisch beheer is vastgesteld. Binnen de categorie Bedrijfsobligaties wordt, naast het European Credit Fund van Aegon, tevens belegd in twee fondsen van NNIP. Deze fondsen beleggen in Europese bedrijfsobligaties, waarvan één fonds financiële instellingen uitsluit. De beleggingen in bedrijfsobligaties zijn gelijk verdeeld over de beide vermogensbeheerders (50/50).

De vastrentende waarden portefeuille, inclusief de renteswaps, heeft onder meer als doel om het renterisico van de verplichtingen voor een groot, beleidsmatig gewenst deel af te dekken. Ten einde het renterisico voor het fonds te reduceren wordt gebruik gemaakt van 'interest rate swaps', beheerd in een pool middels Aegon's Strategic Liability Matching (SLM) fonds. Derivaten vormen als afgeleide instrumenten geen aparte beleggingscategorie. De vermogensbeheerder mag in overeenstemming met gestelde richtlijnen gebruik maken van alle soorten derivaten, mits de blootstelling van het vermogen inclusief derivaten binnen de vermelde beleggingsrestricties blijft.

Strategie aandelen

Bij de samenstelling van de aandelenportefeuille wordt gestreefd naar een brede diversificatie, zowel over regio's als over sectoren. Twee aandelenbeheerders hebben ruimte voor het voeren van actief beleid binnen de aandelenportefeuille. De aandelen worden momenteel beheerd door Aegon en BNP Paribas. De verdeling tussen de twee (fondsen van de) beheerders wordt door het bestuur geformuleerd. Momenteel betreft de strategische verdeling tussen de twee beheerders 50/50.

Strategie edelmetalen

De edelmetalen worden passief aangehouden. Het goudbelang vervult bij een crisis een functie als ultieme reserve en vertrouwensanker. Verder wordt goud aangehouden uit diversificatiemotief. Daarnaast wordt ook platina aangehouden. Platinium kent vergelijkbare karakteristieken als goud en fungeert ter diversificatie van de edelmetalen portefeuille.

6 Integraal risicomanagement

Het bestuur heeft zijn beleid omtrent Integraal Risicomanagement verwoord in de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN).

6.1 Risicostrategie

Het bestuur heeft een (algemene) Missie, visie en strategie bepaald die is opgenomen in de ABTN. Belangrijke kenmerken uit de Missie, visie en strategie zijn betrouwbaarheid, transparantie, professionaliteit, kostenefficiëntie, maatschappelijke verantwoordelijkheid en heldere communicatie. Daarnaast is de risicobereidheid beschreven in de ABTN. De basis van de risicobereidheid is het toeslagstreven dat naast de zekerheidsnorm van het pensioenfonds, evengoed een hoge prioriteit heeft. Het bestuur is zich ervan bewust dat voor het behalen van deze doelstellingen het noodzakelijk is risico te lopen.

De Missie, visie en strategie en de risicobereidheid zijn de basis voor de risicostrategie. Onderstaand is de risicostrategie nader toegelicht met aandacht voor het gewenste (bruto) risiconiveau:

- **Betrouwbaarheid:** Het uitbestedingsrisico en het juridisch risico moeten laag zijn om een grote zekerheid over de correctheid en volledigheid van de pensioenaanspraken en pensioenrechten te bereiken. Het IT-risico en het operationeel risico moeten daarnaast beperkt zijn.
- **Professionaliteit:** Het uitbestedingsrisico en het omgevingsrisico moeten laag zijn om een professionele uitstraling en hoge kwaliteit te bevorderen. Het IT-risico en het operationeel risico moeten daarnaast ook beperkt zijn.
- **Kostenefficiëntie:** Het bestuur heeft gekozen voor prudente technische grondslagen en streeft ernaar het verzekeringstechnisch risico te beperken en het resultaat op kosten te minimaliseren.
- **Maatschappelijke verantwoordelijkheid:** Maatschappelijke verantwoordelijkheid vindt zijn basis in een laag integriteitsrisico en een laag juridisch risico.
- **Heldere communicatie en transparantie:** Het bestuur wil transparant zijn naar de deelnemers. De beheersing van het omgevingsrisico moet dus sterk zijn. Om communicatie goed over te brengen is daarnaast het vertrouwen in het bestuur belangrijk. Het integriteitsrisico moet dus laag zijn.
- **Toeslagstreven:** Het beleggingsbeleid (inclusief toeslagbeleid) en premiebeleid zijn erop gericht om het toeslagstreven te realiseren. Dit betekent dat het matching/renterisico en marktrisico respectievelijk beperkt en hoog mogen zijn.

Het bestuur is van mening dat het met het risicomanagementbeleid, de jaarlijkse risicoanalyse, de monitoring, het interne beheersingssysteem en de opzet van de administratieve organisatie en interne controle, het integrale risicomanagement adequaat heeft georganiseerd. Risicomanagement is een vast onderdeel op de agenda van iedere bestuursvergadering. Er wordt gewerkt met een voorlegger inclusief risicoparagraaf bij bestuursbesluiten waarbij expliciet op de risico's van een besluit wordt ingegaan. In de jaarlijkse risicoanalyse wordt gekeken naar hoe de verschillende risico's op elkaar inwerken. Het bestuur blijft zorgen voor een cultuur waarin risicobewustzijn vanzelfsprekend is en evalueert het opgestelde risicobeleid periodiek en past indien nodig de risicostrategie aan.

6.2 Risicohouding

De risicohouding van het fonds, bedoeld in artikel 102a van de Pensioenwet, wordt gedefinieerd als de mate waarin het fonds, na overleg met sociale partners en het verantwoordingsorgaan bereid is risico's te lopen én de mate waarin het fonds risico's loopt gegeven de kenmerken van het fonds. De risicohouding is onderdeel van de door sociale partners aan het fonds gegeven opdracht om de pensioenregeling uit te voeren. Het bestuur van het fonds gebruikt de beleidsuitgangspunten, waaronder de risicohouding van het fonds bij de opdrachtaanvaarding en de vaststelling van beleid.

De risicohouding van het pensioenfonds, zoals vastgelegd in het besluit financieel toetsingskader van december 2014, bestaat uit drie onderdelen:

1. Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding;

2. Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding;
3. Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding.

De risicohouding van het fonds voldoet aan de prudent person regel en komt voor de korte termijn tot uitdrukking in de hoogte van het vereist eigen vermogen of een bandbreedte hiervoor en voor de lange termijn tot uitdrukking in de door het fonds gekozen ondergrenzen in het kader van de haalbaarheidstoets.

De haalbaarheidstoets is een stochastische toets die inzicht geeft in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. De economische scenario's zijn door DNB voorgeschreven. In de haalbaarheidstoets wordt een projectie van de financiële situatie van het pensioenfonds voor een lange periode (60 jaar) gemaakt voor een veelvoud aan economische scenario's (stochastische analyse). De haalbaarheidstoets heeft als doel inzicht te geven in:

- de gevolgen van de financiële opzet van het fonds;
- de verwachtingen en risico's, met name ten aanzien van koopkrachtbehoud;
- de haalbaarheid en consistentie van het premiebeleid;
- de herstelkracht van het fonds.

De belangrijkste uitkomst waarnaar gekeken wordt in de haalbaarheidstoets is het pensioenresultaat. Dit is een maatstaf voor koopkrachtbehoud. Het fonds stelt zelf de beleidsuitgangspunten voor de toets vast. Dit zijn de ondergrenzen voor het pensioenresultaat, die aansluiten op de risicohouding van het fonds.

6.2.1 Kwalitatieve beschrijving van de risicohouding

Het fonds voert op basis van de uitvoeringsovereenkomst de pensioenovereenkomst uit. In de pensioenovereenkomst wordt een koopkrachtambitie nagestreefd tegen een acceptabel risico. Hiervoor wordt door de werkgever een vastgestelde premie betaald. De pensioenregeling wordt gekarakteriseerd als een middelloonregeling.

De verschuldigde premie dient kostendekkend te zijn. Bij de bepaling van de kostendekkende premie voor de pensioenopbouw wordt uitgegaan van een verwacht reëel rendement, uitgaande van de maxima van de Regeling Parameters, in principe voor vijf jaren (2016 tot en met 2020).

Het toeslagstreven van het pensioenfonds is voor het bestuur belangrijk. Het beleggingsbeleid (inclusief toeslagenbeleid) en premiebeleid is erop gericht om deze doelstelling te realiseren. Naar het oordeel van het bestuur rechtvaardigt het toeslagstreven juist een wat ruimere risicohouding. Het bestuur accepteert hierbij dat er een kans is dat de opgebouwde pensioenaanspraken en –rechten op enig moment gekort moeten worden. Het beleid van het fonds is er, gegeven de huidige pensioenregeling en financieringsafspraken met de werkgever, primair op gericht om de pensioenen van alle deelnemers ten minste nominaal in stand te houden met daarnaast een duidelijk streven naar indexatie voor zowel actieven als inactieven. De zekerheidsnorm van het pensioenfonds is belangrijk, maar het toeslagstreven heeft evengoed een hoge prioriteit.

Door middel van een ALM-studie is het gewenste risicoprofiel vastgesteld. Hiervoor is de 'Blind Tasting' methode gehanteerd. Bij de blind tasting worden, zonder dat vooraf de beleggingsmixen bekend zijn, kengetallen getoond waarbij de bestuursleden afzonderlijk aangeven of deze aanvaardbaar dan wel niet acceptabel zijn. De kengetallen bij de volgende onderwerpen worden getoond:

- Cumulatieve korting op pensioenaanspraken en -rechten na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Nominaal pensioenresultaat na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Reëel pensioenresultaat na 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Betaalde en benodigde premie over 15 jaar / gemiddelde pensioenopbouw over 15 jaar (in een gemiddeld scenario en in een risicoscenario).
- Percentiel spreiding dekkingsgraad over 1 jaar.

Per onderwerp zijn drie verschillende beleggingsvarianten doorgerekend met een verschillend risicoprofiel. Op basis van deze resultaten geven de bestuursleden aan welk risicoprofiel nog acceptabel is bij elk van de onderwerpen. Uiteindelijk wordt aan de hand van de reacties van de bestuursleden

gepoogd om een impliciete risicohouding af te leiden die past bij de doelstellingen en karakteristieken van het pensioenfonds.

De afzonderlijke resultaten zijn verzameld en gebundeld getoond. Deze zijn besproken en vormen het uitgangspunt van de discussie die daarop volgde. Dit heeft geresulteerd in het door het fonds gewenste risicoprofiel dat is vertaald naar het strategische beleggingsbeleid zoals opgenomen in de ABTN.

6.2.2 Kwantitatieve beschrijving van de korte termijn risicohouding

De risicohouding is vertaald in een strategische beleggingsportefeuille met bandbreedtes. Ook voor de mate van renteafdekking is een strategisch beleid met bandbreedtes vastgesteld. Het korte termijn risico gemeten door middel van het Vereist Eigen Vermogen (VEV) bij de strategische beleggingsportefeuille, bedraagt 17,8% per 31 december 2015. Het VEV kan fluctueren door verschuivingen in de strategische mix binnen de bandbreedtes ten aanzien van de allocatie naar de verschillende beleggingscategorieën en de mate van afdekking van het renterisico. De bandbreedte rondom het VEV is bedoeld om uitvoering te geven aan het feitelijke beleggingsbeleid binnen de toegestane bandbreedtes rondom het strategische beleid.

Om de grenzen voor het Vereist Eigen Vermogen te bepalen heeft het pensioenfonds de volgende berekeningen laten uitvoeren:

- a. Een berekening met de onderkant van de bandbreedte voor de rendementsportefeuille/zakelijke waarden, de bovenkant van de bandbreedte voor de rente-afdekking en de bovenkant van de bandbreedte voor de valuta-afdekking.
- b. Een berekening met de bovenkant van de bandbreedte voor de rendementsportefeuille/zakelijke waarden, de onderkant van de bandbreedte voor de rente-afdekking en de onderkant van de bandbreedte voor de valuta-afdekking.
- c. Conform a maar met 100% rente-afdekking (de 'maximale afdekking').
- d. Conform b maar met rente-afdekking zonder verlenging/swaps, ofwel met 20% rente-afdekking (de 'minimale afdekking').

Uitgaande van bovenstaande berekeningen is besloten om als Vereist eigen vermogen bandbreedte een VEV met een ondergrens van 112% te hanteren en een bovengrens van 120%.

In dit beleid heeft het bestuur beoordeeld dat deze bandbreedte acceptabel is uit hoofde van balansrisicomanagement. Tenminste eens per kwartaal zal het pensioenfonds bij DNB (via kwartaalrapportage) indienen hoe het VEV feitelijk is en dat het zich binnen de bandbreedte bevindt.

6.2.3 Kwantitatieve beschrijving van de lange termijn risicohouding

De risicohouding van het fonds komt voor de lange termijn tot uitdrukking in de ondergrenzen in het kader van de haalbaarheidstoets. Ondergrenzen worden vastgesteld ten aanzien van:

- het verwachte pensioenresultaat vanuit de situatie dat het pensioenfonds precies beschikt over het vereist eigen vermogen;
- het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad van het pensioenfonds;
- het pensioenresultaat dat kan worden bereikt vanuit de feitelijke dekkingsgraad in een slechtweerscenario.

Een fonds voert periodiek een haalbaarheidstoets uit die op basis van een stochastische analyse inzicht geeft in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Er is een aanvangshaalbaarheidstoets en een jaarlijkse haalbaarheidstoets. De aanvangshaalbaarheidstoets is in 2015 voor het eerst uitgevoerd en vastgesteld naar aanleiding van invoering van het nieuwe FTK per 1 januari 2015. Voor de bepaling van de lange termijn risicohouding is de kwalitatieve risicohouding als uitgangspunt gehanteerd.

Om invulling te geven aan het bepaalde in artikel 22 van het Besluit Financieel Toetsingskader kiest het fonds de volgende grenzen in het kader van de uitvoering van de aanvangshaalbaarheidstoets:

- De ondergrens voor het verwachte pensioenresultaat vanuit de situatie dat het pensioenfonds precies beschikt over het vereist eigen vermogen is gelijk aan 90%.

- De ondergrens voor het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad van het pensioenfonds bij het van toepassing worden van het nieuwe financiële toetsingskader is gelijk aan 90%.
- Bij de jaarlijkse haalbaarheidstoets berekent het fonds vanuit de feitelijke dekkingsgraad zowel het verwachte pensioenresultaat als het pensioenresultaat in een slechtweerscenario. De maximale relatieve afwijking tussen het verwachte pensioenresultaat en het pensioenresultaat in het slechtweer scenario die het fonds dan acceptabel vindt is 35%. Dit betekent dat het pensioenresultaat in slechts 5% van de scenario's meer dan 35% lager mag zijn dan het verwachte pensioenresultaat vanuit de feitelijke dekkingsgraad.

De onderbouwing voor deze ondergrenzen is als volgt:

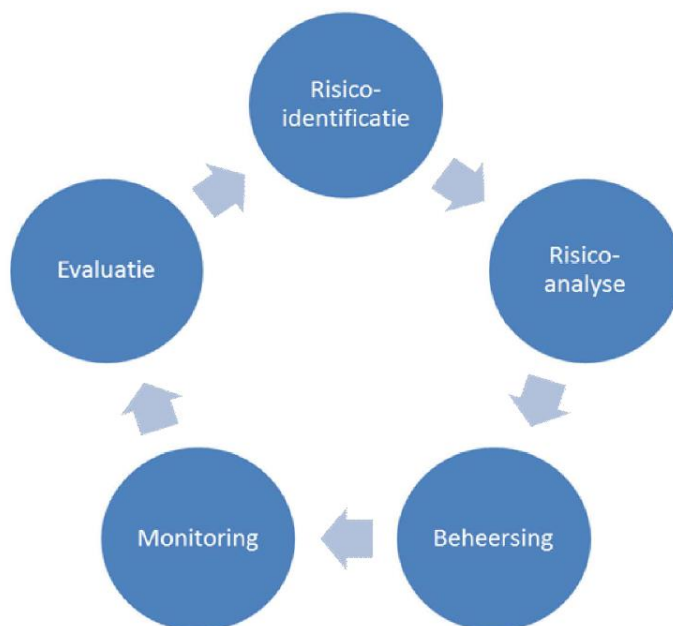
- Voor de risicohouding is één norm voor de ondergrens van het verwacht pensioenresultaat op fondsniveau gehanteerd. Dus geen gescheiden normen voor de startdekkingsgraden vanuit het vereist vermogen en de feitelijke situatie.
Reden: Beperkte verschillen in uitkomsten, één norm draagt bij aan heldere en eenduidige communicatie.
- Er is geen norm van 100% (of hoger) gesteld.
Reden: Dit kan misleidend zijn, want het schept onrealistische verwachtingen. Daarnaast zou het pensioenfonds niet slagen voor de haalbaarheidstoets bij een startdekkingsgraad van 106% of lager.
- Er zijn geen onafgeronde getallen gebruikt.
Reden: Onafgeronde getallen geven schijnzekerheid.
- Er is een norm gekozen die gehaald wordt bij alle doorgerekende startdekkingsgraden: 95%, 106% en het vereist vermogen.
Reden: De normen betreffen een ondergrens voor het verwacht pensioenresultaat en een bovengrens voor afwijking in een slechtweerscenario. Gelet hierop en rekening houdend met een financiële positie die beweeglijk is, ligt een normstelling in de rede die een bepaalde mate van robuustheid kent voor verschillende dekkingsgraden en omstandigheden.
- De maximale afwijking voor het pensioenresultaat in een slechtweerscenario op fondsniveau is ruimer gesteld dan die op individueel niveau.
Reden: In het Ontwerpbesluit nadere regelgeving bij de Wet Pensioencommunicatie zoals op 19 mei jl. aangenomen is sprake van een voorgeschreven informatie aan individuele deelnemers over welk pensioenresultaat zij mogen verwachten in een mediaan (50% percentiel) scenario, een goedweerscenario (90%) en een slechtweer scenario (10%). Indien het pensioenfonds als geheel voldoet aan de normen, dan is een slechtweerscenario pensioenresultaat voor een individu dat niet lager is dan op fondsniveau het geval is, uitlegbaar naar het individu.

6.3 Het risicomanagement-proces

Het pensioenfonds heeft een systeem van integraal risicomanagement ingericht. Uitgangspunt voor het risicomanagement is een goede evenwichtige afweging tussen de reductie van risico's, de inspanningen om dit te realiseren en de kosten die hiermee gepaard gaan. Een risico is een interne of externe gebeurtenis die zich met een bepaalde kans kan voordoen en daarmee het realiseren van de doelstellingen van een organisatie in zowel positief als negatief opzicht kan beïnvloeden. Risicomanagement houdt in dat risico's op gestructureerde wijze inzichtelijk worden gemaakt en bewaakt. Om dit te bereiken wordt een gestructureerd proces doorlopen, waarin de verschillende werkzaamheden en verantwoordelijkheden goed zijn gedefinieerd en vastgelegd.

Het inrichten van een risicomanagement proces heeft als doel om een redelijke mate van zekerheid te geven dat de vastgestelde doelstellingen van het pensioenfonds worden gerealiseerd. Het onderkennen, analyseren en mitigeren van risico's is een continu proces en is tevens een kritisch element van een effectieve interne beheersing. Het bestuur is verantwoordelijk voor het periodiek uitvoeren van risicoanalyses. Het onderwerp "risicomanagement" is een vast agendapunt voor iedere bestuursvergadering.

De risicomanagement-cyclus ziet er als volgt uit:

6.3.1 Risico-identificatie, risicoanalyse en beheersing

Het bestuur van het pensioenfonds hanteert een systematiek van risico-identificatie en -analyse, waarmee de risicopositie van het pensioenfonds nader in kaart wordt gebracht. Hierbij wordt gekeken naar de inherente risico's en de beheersing van deze risico's aan de hand van de Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode (FIRM) van DNB. Het bestuur richt zich hierbij niet alleen op financiële risico's, maar kijkt tevens naar componenten als organisatie, beheersing en integere bedrijfsvoering. Hierbij wordt expliciet gekeken naar de maatregelen ter beheersing van de risico's.

Het bestuur bespreekt de verschillende risico's jaarlijks op de beleidsdag. De risico's worden dan geëvalueerd (beoordeling van de waarschijnlijkheid / impact), de mate van beheersing wordt bekeken en de toegekende scores worden opnieuw beoordeeld.

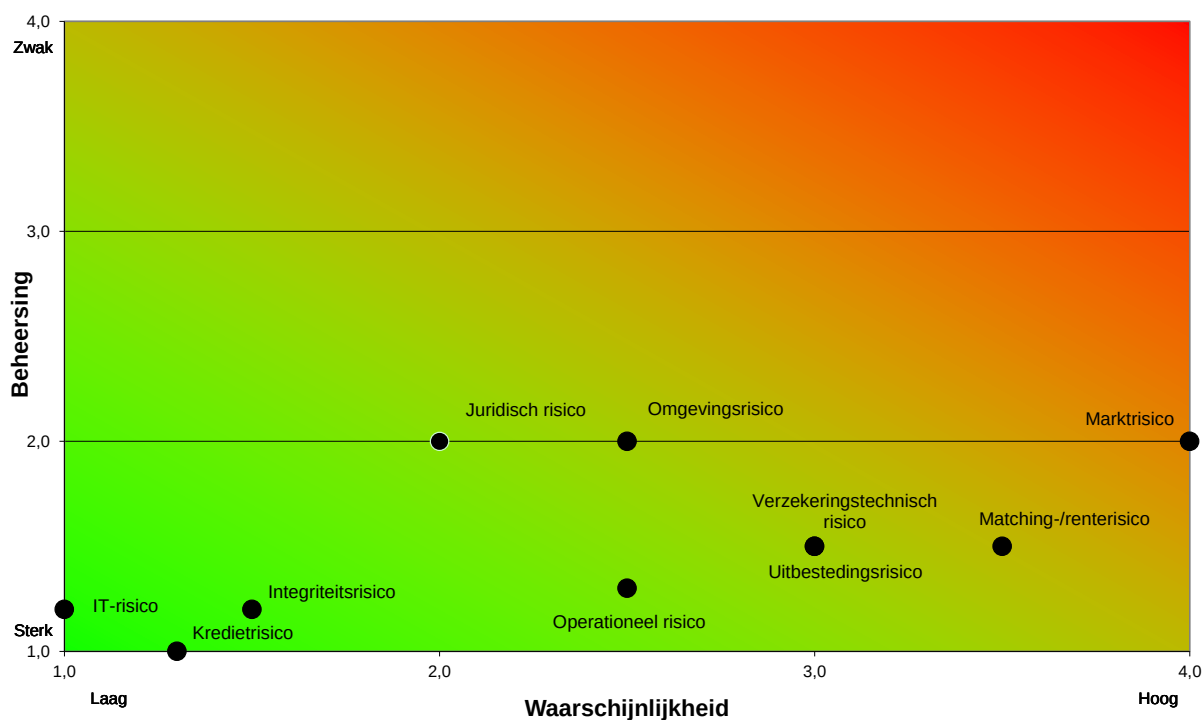
Het toekennen van een score voor de waarschijnlijkheid van het risico, gebeurt in het FIRM-model aan de hand van de volgende schaal:

- Laag – de waarschijnlijkheid dat het risico leidt tot een aanzienlijke tot hoge impact is gering;
- Beperkt – de waarschijnlijkheid dat het risico leidt tot een aanzienlijke tot hoge impact is beperkt. Indien de omstandigheden wijzigen kan de waarschijnlijkheid ook wijzigen - > het risico dient bewaakt te worden;
- Aanzienlijk – de waarschijnlijkheid dat het risico tot een aanzienlijke tot hoge impact zal leiden is aanmerkelijk groot;
- Hoog – het risico zal zich, zonder adequate beheersing, vrijwel zeker voordoen en een aanzienlijke tot hoge impact hebben. Beheersing van het risico verdient grote aandacht.

Het toekennen van een score voor de beheersing van het risico in het FIRM-model gebeurt aan de hand van de volgende schaal:

- Sterk – hoge kwaliteit van beheersing zorgt voor sterke vermindering van de risico's. Beheerskader is goed afgestemd op de risico's;
- Voldoende – afdoende kwaliteit van de beheersing zorgt voor voldoende vermindering van de risico's. Beheerskader is voldoende afgestemd op de risico's;
- Onvoldoende – beheersing vereist verbetering;
- Zwak – beheersing vereist ingrijpende en/of onmiddellijke verbetering.

De netto risico's op basis van de laatste evaluatie uitgevoerd in oktober 2017 worden in de volgende afbeelding weergegeven.

Het bestuur is van mening dat na getroffen beheersingsmaatregelen de van toepassing zijnde risico's acceptabel zijn. Het bestuur is zich bewust van de risico's die het pensioenfonds loopt en besteedt in toenemende mate aandacht aan risicobeleid en beheersing en zal deze lijn in 2018 voortzetten. In paragraaf 6.4 van dit hoofdstuk wordt een nadere toelichting gegeven op de voornaamste risico's die door het bestuur zijn onderkend, alsmede op het beleid van het bestuur voor het mitigeren van deze risico's.

6.3.2 Risicomonitoring

Voor de monitoring van het (strategisch) beleggingsbeleid maakt het bestuur gebruik van een Risicodashboard. Dit dashboard zorgt ervoor dat het bestuur beter op de hoogte is van bijvoorbeeld het verloop van de dekkingsgraad, de verdeling van de beleggingsportefeuille en de gelopen risico's. Middels het Risicodashboard wordt gecontroleerd of de beleggingen qua risicobudget zich nog binnen de afgesproken bandbreedtes bevinden. Hierbij wordt het risicobudget van het pensioenfonds afgezet tegen de in de markt gemeten risico's. Het Risicodashboard wordt op kwartaalbasis opgesteld door de Investment Consultant en wordt toegelicht en besproken in de eerstvolgende bestuursvergadering. Voor de monitoring van (een deel van) de niet-financiële risico's maakt het bestuur gebruik van de kwartaalrapportages van TKP.

6.3.3 Risico-evaluatie

Het bestuur heeft een systeem van periodieke risico-evaluatie. Op de jaarlijkse beleidsdag van het bestuur vindt een evaluatie plaats van de risico's middels de FIRM-methodiek. De risico's worden geëvalueerd (beoordeling van de waarschijnlijkheid / impact), de mate van beheersing wordt bekeken en de toegekende scores worden opnieuw beoordeeld. Het Risicodashboard wordt op kwartaalbasis opgesteld door de Investment Consultant en wordt toegelicht en besproken in de eerstvolgende bestuursvergadering.

Het bestuur komt zes-wekelijks bijeen in een conference call. Deze conference calls vinden plaats na afloop van de vergadering van de Europese Centrale Bank (ECB). Het bestuur wordt dan door de Investment Consultant geïnformeerd over de inhoud van de ECB vergadering. Aan de hand daarvan vindt een risico-evaluatie van het beleggingsbeleid plaats en worden mogelijk beslissingen tot bijsturing genomen (met name met betrekking tot de renteafdekking).

6.4 Voornaamste risico's en beheersingsmaatregelen

6.4.1 Financiële risico's

Marktrisico

Marktrisico is het risico als gevolg van het blootstaan aan wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten.

Het belang in aandelen bedraagt 35%. Hierbij vinden de beleggingen in aandelen wereldwijd plaats. Door de spreiding binnen de verschillende beleggingsfondsen (diversificatie) wordt het prijsrisico gedempt en dat is daarmee één van de belangrijkste mitigerende beheersmaatregelen. Ook de beleggingen in hypotheek, het NNIP-fonds en het GRIF fonds dragen hier aan bij. De waarschijnlijkheid / impact van dit risico komt als hoogste uit de analyse. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat er geen aanleiding is tot wijziging in de mate van beheersing.

Matching- en Renterisico

Matching-/renterisico is het risico als gevolg van onvoldoende afstemming van activa en passiva op het gebied van rente, valuta en inflatie. Het pensioenfonds dient de verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de toezichthouder DNB. Hierdoor wordt standaard een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een stijgende rekenrente de verplichtingen in waarde laat dalen, hetgeen gunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds en omgekeerd. Daar staat tegenover dat bezittingen in de vorm van vastrentende waarden en het SLM fonds in principe omgekeerd in waarde meebewegen. Het matchen van het renterisico wordt beschouwt als zeer belangrijk. Dit risico neemt toe door de sterk fluctuerende rente en de wijzigende rentemethodiek van DNB. Gezien de lage rentestanden is het risico van daling van de rente wellicht afgenomen, maar de mate van renteafdekking is de afgelopen jaren eveneens afgebouwd. De rente wordt voor een groot deel afgedekt middels het SLM fonds van Aegon. Er is een signaleringsfunctie afgesproken op de rente met dagelijkse rentechecks, waardoor bij significante wijzigingen het bestuur snel op de hoogte is en direct bijeenkomt (conference call). Het valutarisico is beperkt. De regeling voorziet in een voorwaardelijke toeslagverlening, dus het inflatierisico is laag.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat een tegenpartij verplichtingen niet kan nakomen. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan (premie)vorderingen op de werkgever, partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst en marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan. Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico's is het settlementrisico. Dit houdt het risico in dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan, niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen kan lijden. De beheersing van het kredietrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheidseisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan. Daarnaast worden limieten gesteld aan tegenpartijen en worden extra zekerheden gevraagd zoals onderpand en dergelijke bij renteswaps en het uitlenen van effecten ('securities lending'). Beheersing vindt daarnaast plaats door adequate vastlegging van afspraken en monitoring.

Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat uitkeringen niet gefinancierd kunnen worden als gevolg van onjuiste en/of onvolledige aannames en grondslagen. In de actuariële analyse worden de afwijkingen geanalyseerd. De belangrijkste actuariële risico's zijn het langlevensrisico, het overlijdensrisico (kortleven) en het arbeidsongeschiktheidsrisico. Het pensioenfonds heeft het kortleven- en het arbeidsongeschiktheidsrisico volledig verzekerd bij Zwitserleven. Het tegenpartijrisico wordt als laag beschouwd. Iedere twee jaar verschijnt een update van de AG Prognosetafel, waarna het pensioenfonds de grondslagen hieraan aanpast. Onder andere mogelijke wijzigingen in de achterliggende methode (stochastisch model) zorgen echter voor onzekerheid over de impact.

6.4.2 Niet-financiële risico's

Omgevingsrisico

Omgevingsrisico is het risico als gevolg van veranderingen op het gebied van concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en ondernemingsklimaat. Door het bestuur en de externe uitvoerders wordt actief de wetgeving en de best practices gevolgd. Concurrentie komt van PME. Als PME de regeling verrijkt, dan moet het pensioenfonds meedoen om vrijstelling te behouden. De kans hierop is klein. In 2015 heeft de werkgever gegevens moeten aanleveren aan PME inzake de gelijkwaardigheidstoets. Het pensioenfonds is "geslaagd" voor de gelijkwaardigheidstoets.

Er is een grote afhankelijkheid van de sponsor. De welwillendheid van de sponsor is geen risico voor het fonds, maar wel voor de inhoud van de pensioenregeling.

Het effect van de reputatie van de pensioensector is beperkt, aangezien deelnemers geen keus krijgen voor een andere regeling. Het fonds is afhankelijk van politieke ontwikkelingen. De pensioen-negativiteit in het nieuws lijkt iets afgenomen.

Met de uitgevoerde kwetsbaarheidsanalyse heeft het bestuur reeds inzage gekregen in de gevolgen voor het fonds van mogelijke beperkingen in het actieven bestand in de toekomst. Op dit moment heeft dit geen gevolgen.

Het pensioenfonds brengt jaarlijks een pensioenkrant uit met actuele onderwerpen. De website is geheel vernieuwd en voorzien van actuele informatie (o.a. poll, UPO-filmpje, dekkingsgraadinformatie). Tevens worden nieuwsbrieven uitgebracht. Het risico dat alle pensioenfonds in een slecht daglicht komen is lastig te beheersen, wat mogelijk is wordt gedaan.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico samenhangend met ondoelmatige of onvoldoende doeltreffende procesinrichting en procesuitvoering. Dit heeft betrekking op de continuïteit, integriteit en kwaliteit van de dienstverlening. Het pensioenfonds heeft de genoemde werkzaamheden grotendeels uitbesteed. Er worden risico's gesignaleerd op het gebied van geschiktheid van bestuursleden, continuïteit en opvolging. Dit in samenhang met alle richtlijnen en handreikingen (Code Pensioenfonds, Handreiking Geschikt Pensioenfondsbestuur). De huidige uitstroom van bestuurders is nog bij te benen, er zijn voldoende aspirant-bestuursleden, echter zij moeten een lang traject doorlopen voordat zij door DNB goedgekeurd bestuurder zijn. Tevens merkt men dat er vanuit Honeywell meer druk staat op de beschikbare tijd voor de bestuurstaak. In geval van 'nood' kan een externe deskundige worden ingehuurd als bestuurder.

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico wordt gedefinieerd als het risico dat de integriteit van het pensioenfonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere en onethische gedragingen bij de organisatie of haar uitbestedingspartners, door management of medewerkers. Het pensioenfonds heeft eind 2015 middels een Risicomatrix een separate risicoanalyse van het risico op belangenverstrengeling en de overige integriteitsrisico's uitgevoerd. Hierbij is onder andere aandacht besteed aan risico's met betrekking tot nevenfuncties, arbeidsrelaties, privébeleggingen, combinatie werkgever/bestuur, medewerkers van uitvoerders, etc. Bestuursleden worden gescreend. Het bestuur heeft geen toegang tot de rekening, dus fraude of witwassen is niet van toepassing. Bestuursleden vanuit HR zijn niet betrokken bij de CAO-onderhandelingen. Het bestuur heeft een geschiktheidsplan opgesteld (mede op basis van het Beleidsdocument Deskundigheid). Er is een gedragscode, een compliance officer, er is sprake van functiescheiding. Het onderwerp "integriteit" is een specifiek onderdeel van het periodieke proces van onderlinge beoordeling en zelfevaluatie van de bestuursleden. Ieder bestuurslid dient zijn/haar nevenfuncties kenbaar te maken aan de medebestuursleden. De nevenfuncties worden tevens vermeld in het jaarverslag.

Uitbestedingsrisico

Uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbesteede werkzaamheden, dan wel door deze derden ter beschikking gestelde apparatuur en personeel worden geschaad. Vrijwel alle werkzaamheden zijn uitbesteed. Het uitbestedingsrisico wordt gemitigeerd door de afspraken (kwaliteitseisen) in de uitvoeringsovereenkomst en de daaraan verbonden Service Level Agreement (SLA).

Monitoring van de uitvoering door het bestuur van het pensioenfonds vindt plaats op basis van de periodieke rapportages, waaronder In control Statements, van de externe uitvoerder over de uitgevoerde werkzaamheden. Het grootste deel van het uitbestedingsrisico heeft betrekking op de werkzaamheden bij TKP. Onder andere door de In control statement (ICS)-rapportages die TKP periodiek uitbrengt, heeft het bestuur het comfort dat het 'in control' is. Tevens ontvangt het pensioenfonds van TKP, de vermogensbeheerders en custodian ISAE 3402 type II-rapportages. Deze rapportages geven inzicht in de wijze van beheersing van de operationele risico's en geven aan of de pensioenuitvoerder en vermogensbeheerder 'in control' zijn. Een externe accountant certificeert de ISAE 3402 type II-rapportages.

Overstappen is direct mogelijk, maar niet gemakkelijk. De communicatie is bij de huidige administrateur (TKP) goed. Het fonds heeft geen volledig zicht op de kwaliteit van het personeel. Door het gebruik van vaste contactpersonen is het risico beperkter. Het bestuur heeft in 2017 een evaluatie en beoordeling van de externe partijen uitgevoerd. Er zijn geen significante bevindingen naar voren gekomen.

IT-*risico*

IT-*risico* is het risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening niet wordt ondersteund door IT. Dit risico ligt grotendeels bij de administrateur en de vermogensbeheerders, dus dit valt onder het uitbestedingsrisico. Privacygevoelige bijlagen worden beveiligd verstuurd. Het fonds heeft geen back-up van de administratie bij TKP. TKP heeft wel een externe back-up van de administratie. Bij de werkgever vindt dagelijkse back-up plaats. Er is extra aandacht binnen het bestuur voor de verzending van pensioenfondsdocumenten en vergaderstukken naar privé-e-mailadressen (hotmail, gmail) en de mogelijk verouderde iPads. Ook het verantwoordingsorgaan is overgegaan op het werken via de iPad. Alle stukken worden op iPads geplaatst en er worden nauwelijks/zelden per e-mail stukken verstuurd.

Juridisch *risico*

Juridisch *risico* is het risico samenhangend met veranderingen in en naleving van wet- en regelgeving. Het fonds is verplicht om te voldoen aan van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Het fonds wordt door TKP en Mercer op de hoogte gehouden van ontwikkelingen op juridisch gebied. Er wordt jaarlijks een Beleidsdag gehouden waarin het bestuur informatie krijgt over actuele onderwerpen en onderling van gedachten wisselt. Overeenkomsten en juridische documenten worden door de juridische afdeling van Mercer of TKP gecontroleerd. Het lukt het bestuur tot op heden goed om tijdig in te spelen op wijzigingen in wetgeving.

6.5 Update integraal risicomanagement 2018

Eind 2017 en begin 2018 heeft het bestuur de huidige opzet van integraal risicomanagement nader onder de loep genomen. Op basis hiervan zijn een aantal wijzigingen, aanvullingen en verfijningen van het risicomanagementproces, de governance (three lines of defence model) en de risico-analyse (bruto risico versus netto risico en vastlegging mitigerende maatregelen en monitoring daarvan) in kaart gebracht. Het bestuur heeft begin 2018 een separaat Risicohandboek opgesteld waarin het aangepaste raamwerk voor integraal risicomanagement is opgenomen. Ook is de risicoanalyse doorlopen op basis van een nieuwe opzet. In de loop van 2018 zal dit verder worden uitgewerkt en vormgegeven.

7 Beleggingen

7.1 Terugblik 2017

In 2017 beleefde de wereldeconomie een cyclische opleving. De economische groei in de belangrijkste economische regio's zoals de Verenigde Staten, Europa, China en Japan was sterk en verraste positief. De versnelling van de economische groei was het gevolg van een samenloop van positieve omstandigheden. Het monetaire en fiscale beleid ondersteunden de economie.

Het consumentenvertrouwen nam toe en de omstandigheden op de arbeidsmarkt waren gunstig. Vooral in de Verenigde Staten, Japan en in Noord-Europa is de werkloosheid op een historisch dieptepunt. De hogere groei leidde niet tot een sterke toename van de inflatie, waardoor centrale banken een ruim monetair beleid bleven voeren. De Europese Centrale Bank (ECB) en de Bank of Japan, de centrale banken van Europa en Japan, ondersteunden de economieën met historisch lage renteniveaus en opkoopprogramma's. De sterke economische groei en de positieve vooruitzichten gaven de ECB voldoende vertrouwen om het opkoopprogramma te reduceren. De Federal Reserve (Fed) en de Bank of England – de centrale banken van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk – gingen verder op het eerder ingezette pad om het beleid voorzichtig te normaliseren en verhoogden de rente in 2017.

Afgelopen jaar werd ook gekenmerkt door politieke onzekerheid, maar het economische momentum en het optimistische sentiment namen hierdoor nauwelijks af. In Europa werden de verkiezingsuitslagen in onder meer Frankrijk en Nederland goed ontvangen. Ook de spanningen in Catalonië stonden het sterke herstel van de Spaanse economie niet in de weg. De impact van de Brexit-onderhandelingen op de wereldeconomie was relatief klein. Het Amerikaanse presidentschap van Trump werd aanvankelijk met scepsis ontvangen, maar tegen het einde van het jaar leken de financiële markten, mede geholpen door het nieuwe belastingplan, toch redelijk gunstig gestemd ten aanzien van deze onorthodoxe president.

De economische ontwikkelingen zorgden in combinatie met het ruime monetaire beleid voor positieve rendementen voor de meeste risicovolle beleggingscategorieën in 2017. Risicovolle vastrentende waarden behaalden goede rendementen. Aandelenmarkten stegen in de Verenigde Staten tot recordhoogtes en rendeerden meer dan 20%; technologieaandelen in het bijzonder behaalden uitstekende rendementen in 2017. Ook beleggers in Chinese en Japanse aandelen, en in aandelen van opkomende markten werden beloond met rendementen die tussen 20% en 30% lagen. Rendementen op Europese aandelenmarkten waren positief, rond 10%, maar waren iets lager dan in andere regio's. Het jaar 2017 werd daarnaast gekenmerkt door bijzonder lage volatiliteit en grote wisselkoerseffecten. De euro apprecieerde ten opzichte van veel andere valuta. Het aandelenrendement voor Europese beleggers werd zodoende in 2017 beïnvloed door wisselkoerseffecten.

7.2 Beleggingsresultaten 2017

Het totale beleggingsrendement na kosten (inclusief renteaftdekking) kwam in 2017 uit op 5,1% (2016: 8,9%).

Vooral door de daling van kredietopslagen in bedrijfsobligaties en hypotheeklen was het een positief jaar voor vastrentende waarden. Het totale rendement van de portefeuille exclusief de rente hedge bedraagt na kosten 8,07% en doet het daarmee 2,62% beter dan de benchmark.

De strategische renteaftdekking bedraagt 35%. De feitelijke renteaftdekking lag gedurende het jaar rond de 65% (dynamisch beleid). De renteaftdekking heeft negatief bijgedragen aan het rendement. De onderliggende rente is namelijk iets gestegen in 2017. Deze aftdekking dient ervoor om de dekkingsgraad in een bepaalde mate te beschermen tegen rentebewegingen.

Staatsobligaties

In 2017 steeg de tienjaarsrente voor Duitse staatsobligaties van 0,21% naar 0,43%. Toch behield de rente zijn langjarige neerwaartse trend, terwijl de trend in 2017 werd gekenmerkt door een trading range van 0,16% tot 0,60%. De stijgende rentecurve heeft geleid tot een negatief rendement op staatsobligaties van sommige Europese landen in 2017. Het rendement op Europese staatsobligaties uit de kern van Europa van de hoogste kwaliteit was -0,69% na kosten.

Bedrijfsobligaties

Het AeAM bedrijfsobligatiefonds behaalde in 2017 een rendement na kosten van 2,88%. Het boekte daarmee een out-performance van 0,46% ten opzichte van de benchmark. Het fonds was sinds eind 2016 gepositioneerd om te profiteren van de prijsstijging in enigszins achtergebleven obligaties, vooral met een overweging in papier van financiële instellingen. Samen met een goede positionering op de rentecurve had deze overweging een groot aandeel in het extra rendement. Ook profiteerde het fonds van het herstel van de olieprijs. Die was belangrijk voor de performance van enkele individuele overwogen posities. Tegenvallers waren dit jaar de posities in TEVA en Steinhoff, die het rendement iets drukten.

De NN (L) Euro Sustainable Credit (excluding Financials) Fund bestaat uit bedrijfsobligaties, exclusief obligaties van financiële instellingen. In augustus 2017 is een deel van deze portefeuille verkocht (€ 11,4 miljoen). Ultimo 2017 bedraagt deze belegging € 17,9 miljoen. Het rendement bedroeg 1,8% (2016: 5,7%).

In augustus 2017 zijn participaties in de NN Euro Credit Fund aangekocht dat bestaat uit bedrijfsobligaties, inclusief obligaties van financiële instellingen ter waarde van € 35,0 miljoen. Ultimo 2017 bedraagt deze belegging € 35,1 miljoen. Het jaarrendement bedroeg 2,5%.

Hypotheke

Ultimo 2017 bedroeg de belegging van het pensioenfonds in het hypothekefonds (AeAM Dutch Mortgage Fund) circa € 88,4 miljoen (2016: € 87,8 miljoen), 14,8% van de totale beleggingsportefeuille. Het rendement in 2017 bedroeg 0,6% (koersresultaat). Het fonds behaalde in 2017 een rendement van 3,92% voor kosten. De verliezen in de hypotheekportefeuille zijn net als in 2016 beperkt gebleven tot minder dan een basispunt.

Het hypothekefonds belegt in nieuwe, na 1 januari 2013 door Aegon verstrekte hypotheke op Nederlandse woonhuizen en neemt daarmee debiteurenrisico via hypotheke. Deze nieuwe hypotheke voldoen aan de sinds januari 2013 ingevoerde stringenter verstrekkingscriteria. De maximale LTV (lening ten opzichte van waarde onderpand) waartegen nieuwe hypotheke verstrekt kunnen worden, gaat met jaarlijkse stappen van 1% omlaag tot 100% in 2018. Daarnaast is aflossen de norm geworden. Een groot deel (70%) van de hypotheke in het fonds heeft een annuïtaire of lineaire aflossingsvorm. Het percentage NHG-hypotheke per eind december 2017 is 55%. De fondsduratie is 7,4 per eind december 2017.

Tactical Interest Overlay

In 2017 bedroeg het rendement van de AeAM Tactical Interest Overlay 3,19% na kosten. Het rendement op de benchmark, de Merrill Lynch European Union Government Bond Index, bedroeg 0,33%. Deelname aan het overlay-fonds verlaagt of verhoogt de rentegevoeligheid van de gehele portefeuille vastrentende waarden. Het beleggingsbeleid richt zich op actieve posities ten opzichte van de benchmark, om zo extra waarde toe te voegen.

In 2017 richtte het rentebeleid van Aegon Asset Management zich vooral op bewegingen van de rentecurve. Gedurende het jaar is op tactische basis enkele malen ingezet op zowel een versteiling als vervlakking van de rentecurve. Door middel van derivaten repliceert het fonds de landenexposure van de benchmark. Tevens had het fonds een relatieve overweging in CDS-posities in Centraal- en Oost-Europa. Omdat deze spreads historische krappe niveaus noteerden, zijn veel van deze posities teruggebracht. Het fonds bleef gepositioneerd voor een stijging van de Amerikaanse korte rente, en een vermindering van het renteverschuif tussen Duitsland en de Verenigde Staten. De CDS-posities en curveposities leverden een positieve bijdrage aan de performance. De duratieposities hebben vooral in het laatste kwartaal een negatief effect gehad.

Dit alles heeft geleid tot een rendement van 3,19%.

Aandelen

Aandelen kenden een uitstekend jaar. In de beleggingsportefeuille noteerde aandelen een rendement van meer dan 18%. Het pensioenfonds belegt in wereldwijde aandelen waarbij de drie grootste valuta worden afgedekt naar euro's. Deze valuta-afdekking heeft in 2017 positief bijgedragen aan het rendement.

De cyclische opleving van de economie in combinatie met gematigde inflatie zorgden wereldwijd voor gunstige omstandigheden voor aandelen. De meeste ontwikkelde en opkomende markten wisten hiervan te profiteren. Daarnaast waren de politieke omstandigheden bevorderlijk; de uitslag van de verkiezingen in Nederland en Frankrijk zorgden voor opluchting op de financiële markten en ook het nieuwe belastingplan in de Verenigde Staten werd goed ontvangen.

Het BNP Paribas beleggingsfonds OBAM streeft naar het behalen van vermogensgroei op de lange termijn door te beleggen in beursgenoteerde aandelen uitgegeven door bedrijven over de hele wereld. De aandelen van dit fonds zijn dagelijks verhandelbaar op de officiële markt van de effectenbeurs Euronext N.V. in Amsterdam. In 2017 zijn aandelen van dit fonds verkocht ter waarde van € 4,2 miljoen. Ultimo 2017 bedroeg de belegging van het pensioenfonds in het OBAM-fonds circa € 117,3 miljoen, 19,6% van de totale beleggingsportefeuille (2016: € 108,3 miljoen). In 2017 behaalde OBAM een koersrendement van 13,6% (2016: 11,1%).

Grondstoffen

Grondstoffen profiteerden over het algemeen van de wereldwijd aantrekkende economische groei en een zwakkere dollar. In 2017 werd dan ook voor het tweede jaar op rij een positief rendement geboekt in Amerikaanse dollars. Vooral dankzij de sectoren energie, industriële metalen en edelmetalen. De sector landbouw rendeerde echter wel sterk negatief.

Binnen de energiesector steeg de prijs van ruwe olie verder: voor Brent-olie uiteindelijk met bijna 15%. De vraag-aanbodverhouding kwam versneld in evenwicht, mede door het akkoord van de OPEC en enkele niet-OPEC-landen de olieproductie te beperken. De OPEC maakte in november bekend het akkoord te verlengen tot eind 2018. Ook daalt het voorraadvolume en begint dit niveau langzaam te normaliseren.

Industriële metalen behaalden ook een positief rendement. De versnelling van de wereldwijde economische groei én het relatief stabiele groeipad dat China lijkt te bewandelen, ondersteunden de vraag naar metalen. Aluminium, koper, lood, nikkel en zink stegen in 2017 elk meer dan 20% in prijs.

Ook edelmetalen rendeerden positief. De depreciatie van de dollar had een positief effect op de goudprijs. Daarnaast nam de geopolitieke spanning tussen de Verenigde Staten en Noord-Korea toe, waardoor beleggers op zoek gingen naar veilige havens, zoals goud.

Het jaar werd afgesloten met een rendement van bijna 5% na afdekking van het valutarisico. De waarde van de grondstoffenfondsen is van € 6,0 miljoen naar € 6,3 miljoen gestegen.

De directe beleggingen in grondstoffen toonden in tegenstelling tot de grondstoffenfondsen een waardedaling in 2017. Het negatieve resultaat werd veroorzaakt door het feit dat de directe beleggingen in Amerikaanse dollar worden gehouden en de valutarisico niet is afgedekt voor deze beleggingen. De goudpositie vertegenwoordigt per 31 december 2017 een waarde van circa € 6,9 miljoen, ten opzichte van een waarde van € 7,0 miljoen ultimo 2016. De belegging in platinum was eind 2017 gelijk aan € 2,0 miljoen, ten opzichte van een waarde van € 2,2 miljoen ultimo 2016. Het totale ongerealiseerde resultaat op de edelmetalenpositie bedroeg ultimo 2017 circa € 0,2 miljoen negatief, circa -2,6%.

Vastgoed

Het pensioenfonds is eigenaar van een bedrijfsterrein te Emmen ter waarde van € 2,3 miljoen (laatste taxatie in 2017). Jaarlijks wordt huur ontvangen (€ 134).

7.3 Beleggingsvooruitzichten voor het komende jaar

Hoewel de gunstige omstandigheden komend jaar iets afzakken, zijn de vooruitzichten voor 2018 positief. Er wordt een economische groei van ongeveer 2% verwacht in Europa en de Verenigde Staten. Komend jaar kunnen er aanwijzingen zijn van economische oververhitting, bijvoorbeeld via tekorten op de arbeidsmarkt. De economische verwachtingen vertalen zich niet in hoge beleggingsrendementen. Beleggers zijn vooruitgelopen op de goede ontwikkelingen, waardoor de waarderingen van veel beleggingscategorieën zijn gestegen. De verwachting is gematigde rendementen voor vastrentende waarden. Binnen vastrentende waarden zijn vooral de alternatieve en illiquide beleggingen interessant, zoals ABS en Nederlandse hypotheeklen. De vooruitzichten voor aandelen en indirect vastgoed zijn wat

positiever. Binnen de beleggingscategorie aandelen hebben Japanse aandelen en aandelen van opkomende markten de voorkeur. Deze markten zijn relatief aantrekkelijk gewaardeerd en kunnen profiteren van de aanhoudende groei van de wereldeconomie. De waarderingen van Amerikaanse aandelen zijn hoger. Deze hogere waarderingen zijn echter gerechtvaardigd omdat het onlangs in de Verenigde Staten aangenomen belastingplan waarschijnlijk gunstige effecten heeft.

De marktreactie op het veranderende monetaire beleid is komend jaar belangrijk. Na jaren van zeer ruim monetair beleid zullen centrale banken verder gas terugnemen en moeten de markten weer 'op eigen benen staan'. De volatiliteit kan daardoor terugkeren op de financiële markten. Dit zorgt voor risico's, maar ook voor kansen: zo nemen de mogelijkheden toe om door actief beleid waarde toe te voegen.

7.4 Maatschappelijk verantwoord beleggen

Het pensioenfonds besteedt zijn beleggingen uit aan Aegon Investment Management B.V. (AIM), NN Investment Partners (NNIP), BNP Paribas Investment Partners Netherlands N.V. Het pensioenfonds hanteert in het kader van verantwoord beleggen een aantal uitgangspunten.

Het pensioenfonds onthoudt zich van beleggingen die verboden zijn op grond van Nederlands en Internationaal recht. Per 1 januari 2013 geldt er een wettelijk verbod op het beleggen in bedrijven die betrokken zijn bij de productie, verkoop of distributie van clustermunitie. AFM heeft hiervoor tevens een uitsluitingenlijst opgesteld. Het wettelijke verbod geldt echter niet voor beleggingsinstellingen en indices waar bedrijven minder dan 5 procent van de waarde van de beleggingsinstelling of index vertegenwoordigen. Omdat de aandelenbeleggingen binnen de portefeuille in collectieve beleggingsvehikels worden beheerd, heeft het pensioenfonds geen directe invloed op de holdings binnen deze pools. Periodiek wordt bezien hoeveel is belegd in ondernemingen uit de uitsluitingenlijst. Het pensioenfonds onthoudt zich van beleggingen die verboden zijn op grond van Nederlands en internationaal recht.

Het pensioenfonds zorgt ervoor dat bij de personen die belast zijn met de (uitvoering) van het beleggingsbeleid geen sprake is van belangenverstrengeling of tegenstrijdige belangen. Deze personen zijn gebonden aan de door het pensioenfonds opgestelde gedragscode. Deze gedragscode voldoet aan de eisen die DNB en de AFM hieraan stellen. Het pensioenfonds heeft een compliance officer die toeziet op de juiste naleving van de gedragscode.

AIM

Aegon streeft naar een duurzame beleggingsportefeuille, volgens de richtlijnen van de Principles for Responsible Investment van de Verenigde Naties (UNPRI). Het gaat om een aantal beginselen op het gebied van milieu, sociale omstandigheden en goed ondernemingsbestuur voor de beleggingspraktijk. Daarnaast geldt dat Aegon alleen beleggingen selecteert die in overeenstemming zijn met de gedragscode van Aegon. Respect voor het milieu, de mensenrechten en de volksgezondheid zijn daarbij belangrijke criteria. Daarnaast doet Aegon geen zaken met bedrijven die zich bezighouden met de productie van controversiële wapens, zoals clustermunitie en landmijnen.

NN Investment Partners

De basis voor de verantwoorde beleggingsaanpak van Nationale-Nederlanden is het beleidskader voor verantwoord beleggen "Responsible Investment Policy Framework" van NN Group. Hierin staan zeven principes voor een verantwoorde wijze van beleggen. Het beleidskader reflecteert verscheidene internationale richtlijnen die NN Group en haar vermogensbeheerder NN Investment Partners ondersteunt, zoals de UNPRI. Verder is er een specifiek beleid dat beleggen in controversiële wapens verbiedt. Het beleggingsbeleid sluit hiermee aan op de Code Duurzaam Beleggen van het Verbond van Verzekeraars.

BNP Paribas Investment Partners

BNP Paribas Investment Partners streeft naar een voorbeeldfunctie in het bedrijfsvoering om hun 'human resources'-beheer te verbeteren, hun ecologische voetafdruk te verkleinen en band met de samenleving te versterken. Dit wordt gezien als hun sociale, burgerlijke en ecologische aansprakelijkheid. Het Corporate Social Responsibility (CSR)-initiatief bouwt voort op de UNPRI die BNP Paribas Investment Partners ondertekende en is in lijn met de Responsibility Charter van BNP Paribas en de betrokkenheid bij duurzame ontwikkeling. Een operationeel CSR-comité dat rapporteert aan de Executive Committee die verantwoordelijk is voor de coördinatie van de toepassing en bewaking van de CSR-acties. Jaarlijks wordt verslag uitgebracht over de geboekte vooruitgang en successen in de toepassing van het CSR-programma.

8 Pensioenen

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op activiteiten op het gebied van pensioencommunicatie en -administratie die in 2017 hebben plaatsgevonden. Daarnaast worden de belangrijkste kenmerken van de pensioenregeling toegelicht. Ook wordt er een toelichting gegeven op de pensioenuitvoeringskosten van het pensioenfonds. Tot slot wordt in dit hoofdstuk ingegaan op (voorstellen voor) nieuwe wetgeving op pensioengebied.

8.1 Pensioencommunicatie

8.1.1 Algemene visie op pensioencommunicatie

Goede pensioencommunicatie draagt bij aan het vervullen van de algemene doelstellingen van het pensioenfonds. Daarom worden vanuit een strategische invalshoek verschillende communicatiemiddelen ingezet. De fondsdoelstellingen vormen het uitgangspunt voor de communicatiedoelstellingen. Hieruit volgen de te onderscheiden doelgroepen: deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers. Op basis van voorgaande worden middelen gekozen.

Het pensioenfonds stelt jaarlijks een actieplan communicatie op. Ook in 2017 was dat het geval. Uitgangspunt hierbij is dat het pensioenfonds wil blijven voldoen aan de Pensioenwet en de eisen die de toezichthouder stelt. De doelstellingen die hiervoor zijn geformuleerd is dat de kennis over het pensioen bij de deelnemers wordt verhoogd en dat het pensioenbewustzijn bij hen toeneemt.

8.1.2 Communicatie over de financiële situatie van het fonds

Het is een van de hoofddoelen om deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers continu te informeren over onze financiële situatie en de verschillende besluiten en stappen die het pensioenfonds heeft genomen. Op de website heeft de stand van de (beleids)dekkingsgraad een prominente plaats op de homepage. De (beleids)dekkingsgraad wordt maandelijks gepubliceerd. De informatie hierover is direct zichtbaar en aanklikbaar. Op de website en in de diverse andere middelen van het fonds geven we achtergrondinformatie bij de (beleids)dekkingsgraad en de actuele financiële situatie van het pensioenfonds. In de jaarlijkse pensioenkrant, die rond het verzenden van het Uniform Pensioenoverzicht verschijnt, is ruimte voor inhoudelijke achtergrondinformatie.

8.1.3 Wettelijk verplichte communicatie

Pensioenfonds Honeywell is verplicht om een aantal communicatiemiddelen te gebruiken, namelijk:

- **Pensioen 1-2-3**
Alle nieuwe deelnemers ontvangen binnen 3 maanden na indiensttreding hun Pensioen 1-2-3. Dit Pensioen 1-2-3 is nieuw en vervangt sinds 2017 de startbrief. Met het Pensioen 1-2-3 krijgen nieuwe deelnemers inzicht in hun pensioenregeling. Het Pensioen 1-2-3 is gelaagd opgebouwd. Laag 1 geeft in het kort informatie over bijvoorbeeld de opbouw van ouderdoms- en nabestaandenpensioen, de keuzemogelijkheden en eventuele verhoging of verlaging. Laag 2 geeft aanvullende informatie en laag 3 bevat documenten zoals het pensioenreglement, het herstelplan, het jaarverslag en de Pensioenvergelijker. Laag 1 wordt per post verstuurd, met een begeleidende brief. Het complete - digitale - Pensioen 1-2-3 staat op de website.
- **Uniform Pensioenoverzicht**
Het Uniform Pensioenoverzicht (UPO) is in 2017 verstuurd naar actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Dit is een nieuw model, met daarin de iconen die ook in het Pensioen 1-2-3 worden gebruikt. Dit bevordert de uniformiteit en herkenbaarheid. Alhoewel het te bereiken pensioen niet hoeft te worden opgenomen, heeft Pensioenfonds Honeywell ervoor gekozen dit toch te doen. Het geeft immers een indicatie van het te verwachten pensioen, zodat deelnemers inzicht krijgen in

hun financiële situatie na pensionering. Het UPO is ook digitaal beschikbaar op het persoonlijke deel van de website. De verzending van het UPO is ondersteund op de website met een animatie.

- **Toelichting op de uitkeringsspecificatie**

Alle pensioengerechtigden hebben in januari 2017 een toelichting op hun uitkeringsspecificatie ontvangen. Hierin staat informatie over indexatie, betaalddata en aanpassingen in belastingtarieven/zorgverzekeringswet.

8.1.4 Aanvullende communicatiemiddelen

Naast de wettelijk verplichte communicatie hebben deelnemers (actieven en pensioengerechtigden) twee keer een digitale nieuwsbrief ontvangen, in april en oktober. Hierin stonden onder andere actuele berichten over de dekkingsgraad en indexatie. In juni is de pensioenkrant verstuurd, met onder andere informatie over het beleggingsbeleid, de nieuwe pensioenrichtleeftijd (68 jaar) vanaf 2017 en het belang van digitale communicatie. In juni, juli en december is ondersteuning verleend tijdens interne informatiebijeenkomsten van de werkgever Honeywell over het onderwerp Pensioen. In december hebben alle deelnemers een kerstkaart ontvangen.

8.1.5 Website

De website is een belangrijk onderdeel in de communicatie van Pensioenfonds Honeywell. Deelnemers vinden hier de verdieplingslagen van Pensioen 1-2-3. Daarnaast worden er met regelmaat nieuwsberichten geplaatst. In mailingen wordt standaard verwezen naar de website. Verder kunnen er brochures, jaarverslagen en pensioenkranten gedownload worden. Bovendien kunnen deelnemers zich op de website aanmelden voor een digitale nieuwsbrief.

8.1.6 Digitalisering

Het pensioenfonds wilt graag meer e-mailadressen verzamelen. Om dit te bereiken, is onder andere het volgende gerealiseerd:

- Onder de brieven van het pensioenfonds staat een blokje, waarin wordt gevraagd het e-mailadres online achter te laten.
- Op de website vindt de bezoeker een pop-up waarin wordt gevraagd in te loggen en het e-mailadres achter te laten.
- Ook in diverse andere middelen is aandacht gevraagd voor digitale communicatie, zoals de pensioenkrant, de digitale nieuwsbrief en de verjaardagskaart.

8.1.7 Pensioencommunicatie in 2018

Als vervolg op de communicatieactiviteiten van 2017 staan in 2018 onder andere gepland:

- een mailing Keuzemogelijkheden voor 60-jarigen, met een verwijzing naar de pensioenplanner
- verjaardagskaart voor 50-jarigen
- een 1-meting (om zodoende de resultaten met de 0-meting van 2016 te kunnen vergelijken)
- ontwikkeling meerjaren communicatiebeleidsplan

8.2 Pensioenadministratie

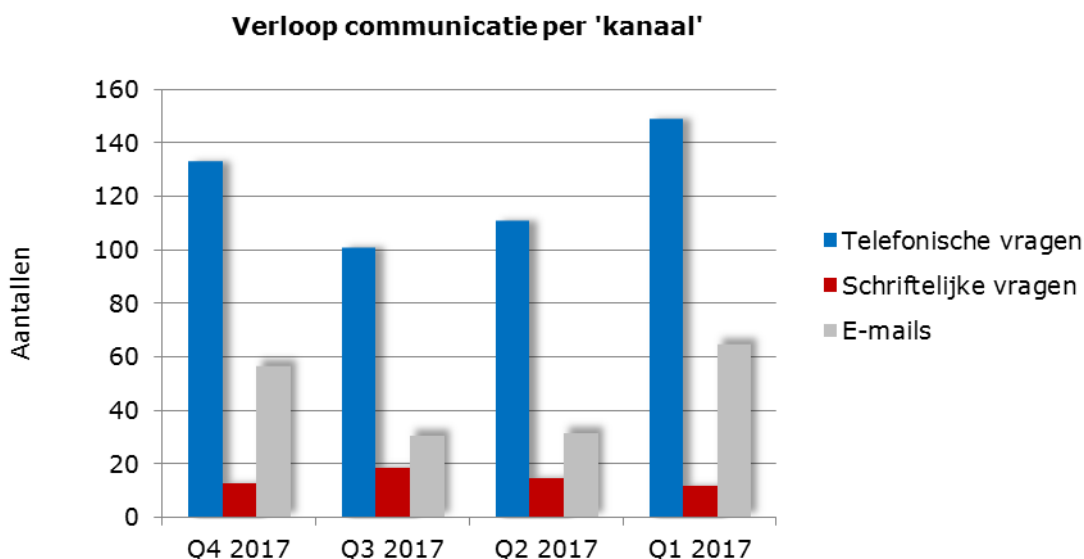
Gegevensaanlevering

De maandelijkse gegevensaanlevering van de werkgever verliep in 2017 goed. De gegevens over 2017 zijn verwerkt in de pensioenadministratie.

Beantwoording deelnemersvragen

In 2017 hebben deelnemers 738 vragen gesteld aan het pensioenfonds (2016: 624). Deelnemers stelden vooral vragen over pensioenuitkeringen, pensioenaanvragen en pensioenoverzichten. Verder zijn er ook indicatieve berekeningen aangevraagd en hebben veel mensen gebeld over hun communicatievoorkeur.

De onderstaande grafiek geeft een overzicht van het aantal gestelde vragen per communicatiekanaal.

Waardeoverdrachten

Wanneer de beleidsdekkingsgraad van één of van beide pensioenfonds die betrokken zijn bij een waardeoverdracht lager is dan 100%, mag er geen waardeoverdracht plaatsvinden en wordt de waardeoverdracht uitgesteld. De beleidsdekkingsgraad van pensioenfonds Honeywell gaf in 2017 geen aanleiding tot het opschorten van waardeoverdrachten. In 2017 zijn er twee uitgaande waardeoverdrachten geweest voor een totaalbedrag van € 195 duizend, en drie inkomende waardeoverdrachten voor een totaalbedrag van € 19 duizend.

8.3 Pensioenregeling

De pensioenregeling 2015 ziet er in 2017 op hoofdlijnen als volgt uit:

- De pensioenrichtleeftijd is 67 jaar, waarbij flexibele pensionering mogelijk is.
- De regeling is een regeling op basis van geïndexeerd middelloon.
- Het salaris voor pensioenopbouw is gemaximeerd (per 1 januari 2017: € 103.317).
- Het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen is 1,875% van de pensioengrondslag per jaar.
- De franchise bedraagt per 1 januari 2017 € 13.123.
- Het partnerpensioen is op opbouwbasis en de hoogte is 70% van het jaarlijkse levenslange ouderdomspensioen en is het partnerpensioen uitruilbaar.
- Het tijdelijk partnerpensioen is op risicobasis en is 0,491% van de pensioengrondslag per deelnemersjaar, met een maximum van $8/7 \times$ de ANW-uitkering plus premiecompensatie.
- Het wezenpensioen is 14% van het jaarlijkse levenslange ouderdomspensioen en wordt uitgekeerd tot 18 jaar respectievelijk voor studerende kinderen tot 27 jaar.

Overgangsbepalingen voor medewerkers geboren vóór 1 januari 1950

Voor medewerkers geboren vóór 1 januari 1950 blijft inhoudelijk de pensioenregeling 2003 van kracht. Hieraan nemen nog enkele actieve deelnemers deel. Voor de gewezen deelnemers in deze regeling die geboren zijn na 1949, heeft het pensioenfonds besloten de aanspraken per 1-1-2014 om te zetten naar de huidige pensioenregeling. Dit onder voorbehoud dat deze deelnemers geen bezwaar maken tegen deze omzetting.

De belangrijkste kenmerken van de pensioenregeling 2003 zijn:

- De pensioenrichtleeftijd is 62 jaar, waarbij flexibele pensionering mogelijk is.
- De regeling is een regeling op basis van geïndexeerd middelloon.
- Het opbouwpercentage voor ouderdomspensioen is 2,25% van de pensioengrondslag per jaar.
- De franchise bedraagt per 1 januari 2017 € 19.443.

- Het partnerpensioen is verzekerd op risicobasis. Bij uitdiensttreding of pensionering wordt een deel van de opgebouwde ouderdomspensioenaanspraken standaard omgezet in levenslang partnerpensioen.
- Het tijdelijk partnerpensioen is op risicobasis en is 0,491% van de pensioengrondslag per deelnemersjaar, met een maximum van $8/7 \times$ de ANW-uitkering plus premiecompensatie.
- Het wezenpensioen is 20% van het partnerpensioen en wordt uitgekeerd tot 18 jaar resp. voor studerende kinderen tot 27 jaar.
- Het opbouwpercentage van het overbruggingspensioen is 2,25% van de franchise per jaar.

8.4 Uitvoeringskosten

Het pensioenfonds probeert een zo volledig en transparant mogelijk overzicht te geven van de uitvoeringskosten.

	2017	2016	2015	2014	2013
Pensioenbeheerkosten					
in euro per deelnemer (actieven en gepensioneerden)	€ 546	€ 559	€ 541	€ 480	€ 329
in euro per deelnemer (totale populatie)	€ 311	€ 319	€ 310	€ 274	€ 187
Vermogensbeheerkosten					
(in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,42%	0,38%	0,34%	0,31%	0,27%
Transactiekosten					
(in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,02%	0,02%	0,09%	0,01%	0,04%

De pensioenbeheerkosten per deelnemer zijn gedaald ten opzichte van 2016. Op totaalniveau zijn de pensioenbeheerkosten met € 33 duizend gedaald. Door het vrijvallen van gereserveerde kosten met betrekking tot 2016, is de totale realisatie van de kosten in 2017 gedaald.

De pensioenfederatie maakt een onderscheid tussen de volgende vier kostensoorten:

Algemene kosten

De algemene kosten betreffen kosten die niet direct toegerekend kunnen worden aan de pensioenuitvoering of vermogensbeheer. Deze kosten betreffen kosten voor bestuur en commissies, externe adviseurs en toezichthouders. Een aanbeveling van de Pensioenfederatie is om de algemene kosten pro rato te verdelen over pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten. Voor het pensioenfonds geldt dat de algemene kosten niet verdeeld zijn.

Uitvoeringskosten pensioenbeheer

Deze kosten betreffen de integrale kosten voor pensioenbeheerdienstverlening van TKP. Verder bestaan de kosten van pensioenbeheer uit communicatiekosten, accountantskosten, actuariskosten en toegerekende algemene kosten. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro's per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden. Er is geen sprake van kosten inzake herverzekering en van kosten die door de werkgever worden gedragen. In deze kosten zitten geen schattingselementen.

Kosten van vermogensbeheer

Het bedrag van € 2,6 miljoen dat in de staat van baten en lasten is opgenomen, betreft alle (direct en indirect) door het pensioenfonds betaalde vermogensbeheerkosten.

De kosten van vermogensbeheer betreffen de vergoeding voor de integrale vermogensbeheerdienstverlening van de vermogensbeheerder en de beheervergoeding en rendement gerelateerde vergoeding van de vermogensbeheerders. Ook bevatten deze kosten de overige kosten met betrekking tot het vermogensbeheer, waaronder de accountantskosten, bewaarvergoedingen, administratiekosten en juridische kosten. De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen. Het aandeel geschatte kosten is beperkt. Dit betreft met name kosten in onderliggende beleggingsstructuren.

De beheerkosten zijn berekend op basis van de Ongoing Charges Figure (OCF) van de beleggingsfondsen. De OCF is een maatstaf voor doorlopende kosten die aan het beleggingsfonds toegerekend worden. De OCF bestaat uit de beheervergoeding, service fee, kosten voor securities lending en kosten voor onderliggende extern beheerde beleggingsfondsen. Niet inbegrepen zijn de toe- en uittredingskosten van participanten, eventuele prestatievergoeding, transactiekosten binnen de beleggingsfondsen en interestkosten op bankrekeningen.

Een eventuele vaste vergoeding voor het beheer van de beleggingsportefeuille en eventueel een restitutie op de beheerkosten zijn in deze kostencategorie opgenomen. De basis hiervoor is de overeenkomst met Aegon. Daarnaast zijn de kosten voor specifieke diensten en rapportages in deze kostencategorie opgenomen. Deze kosten worden ieder jaar separaat in rekening gebracht. Wanneer de kosten over 2017 nog niet in rekening zijn gebracht dan is een schatting van deze kosten opgenomen. Deze overige kosten hebben allemaal betrekking op de gehele beleggingsportefeuille en zijn pro rata verdeeld over de verschillende beleggingscategorieën.

De performance gerelateerde kosten zijn berekend aan de hand van de prestatievergoeding van de hierbij behorende beleggingsfondsen.

Vermogensbeheerkosten (in € 1.000)

Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Overig	Totaal
2	1.176	1.199	82	2.459

Transactiekosten

Transactiekosten betreffen de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de kosten van discretionaire portefeuilles en de derivatentransacties. Transactiekosten in onderliggende beleggingsfondsen en acquisitiekosten bij illiquide beleggingen in beleggingsfondsen worden voortsnog niet meegeteld, hier wordt door de Pensioenfederatie eerst nader onderzoek naar gedaan. De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen. Omdat bij transacties in vastrentende waarden en in derivaten de werkelijke transactiekosten niet bekend zijn, zijn deze vrijwel volledig geschat.

Transactiekosten van beleggingstitels binnen de beleggingsfondsen zijn niet meegenomen. Dit is anders voor directe beleggingen in financiële instrumenten (discretionaire portefeuille). De aan- en verkoopkosten van beleggingstitels zijn standaard verwerkt in de aan- en verkoopprijs van deze instrumenten. Om deze kosten te bepalen is een gemiddelde spread (de helft van het verschil tussen de bied- en de laatprijs) toegepast.

Transactiekosten (in € 1.000)

Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Overig	Totaal
0	15	80	0	95

8.5 Nieuwe wetgeving

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Nieuw pensioenstelsel

Na een lange periode van stilte in Den Haag over het nieuwe pensioenstelsel is er met het Regeerakkoord iets meer duidelijkheid over de koers die het nieuwe kabinet heeft ingezet.

In het Regeerakkoord staat dat de doorsneesystematiek voor de pensioenopbouw wordt afgeschaft. Daarmee krijgen deelnemers een pensioenopbouw die actuariael bepaald wordt, op basis van een voor iedereen gelijkblijvende premie, dus een opbouw die leeftijdsafhankelijk is. Jongere deelnemers gaan daardoor (veel) meer pensioen opbouwen dan ouderen, die naar mate zij ouder worden steeds minder pensioen opbouwen.

Een degressieve pensioenopbouw sluit volgens het kabinet beter aan op de veranderende arbeidsmarkt waarin steeds minder mensen hun leven lang werkzaam zijn op basis van een vast contract. Tegen die achtergrond tast de herverdeling die binnen het huidige systeem van pensioenopbouw plaatsvindt van onder meer jong naar oud, het draagvlak voor het huidige stelsel aan. Met degressieve opbouw wordt deze steeds meer als ongewenst te beschouwen herverdeling voorkomen, aldus het kabinet.

Deelnemers delen in een nieuw pensioenstelsel nog steeds diverse risico's. Het langlevensrisico blijft gedekt, zodat pensioengerechtigden niet zonder inkomen zitten als zij langer leven dan statistisch verwacht. Nabestaandenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen blijven (collectief) verzekerd. Het is nog niet duidelijk of iedere deelnemer in de opbouwfase een persoonlijk pensioenvermogen zal hebben met individuele beleggingen of dat beleggen toch vooral een collectieve aangelegenheid blijft. De uitkeringsfase blijft wel collectief. Het kabinet meent dat sociale partners nu als eerste aan zet zijn om een nieuw pensioencontract te ontwikkelen. Begin 2018 is het nog wachten op overeenstemming tussen sociale partners.

Wet pensioencommunicatie

Vrijwel alle onderdelen van de Wet pensioencommunicatie zijn in 2016 en 2017 in werking getreden. De verplichting om in het Pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt, waarin het bereikbare ouderdomspensioen in drie scenario's wordt getoond, treedt naar verwachting op een nader te bepalen tijdstip in 2018, in werking. De bedragen in die opgaven worden gecorrigeerd voor inflatie. Verwacht wordt dat in praktijk inflatie niet (geheel) kan worden gecompenseerd met toeslagen. In de scenario-opgaven wordt zichtbaar dat de koopkracht uit de pensioenen lager zal zijn dan verwacht, op basis van de nominale bedragen die nu nog worden getoond.

Waardeoverdracht van kleine pensioenen

Bevoegdheid tot waardeoverdracht

Vanaf 2018 wordt de 'Wet waardeoverdracht klein pensioen' gefaseerd ingevoerd.

Deze wet biedt pensioenuitvoerders de mogelijkheid kleine pensioenaanspraken (onder de afkoopgrens van € 474,11 (2018)) over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder van de gewezen deelnemer. De gewezen deelnemer kan dit niet tegenhouden. Deze bevoegdheid geldt óók bij een beleidsdekkingsgraad van minder dan 100%.

Het Pensioenregister zorgt voor gegevensuitwisseling tussen pensioenuitvoerders. De nieuwe pensioenuitvoerder is verplicht de ontvangen overdrachtswaarde te gebruiken voor nieuwe pensioenaanspraken voor de deelnemer. Dit onderdeel van de wet zal, vanwege de tijd die nodig is voor diverse technische aanpassingen, ingaan op 1 januari 2019.

Vanaf 2019 zal afkoop bij einde deelneming van kleine pensioenaanspraken die zijn ontstaan vanaf 2018, alleen nog mogelijk zijn nadat de pensioenuitvoerder ten minste vijfmaal tevergeefs heeft geprobeerd de afkoopwaarde over te dragen naar een nieuwe uitvoerder. Afkoop bij ingang van het pensioen blijft nog wel mogelijk.

Zeer klein pensioen

Vanaf 1 januari 2019 kan een pensioenuitvoerder pensioenaanspraken van een gewezen deelnemer, die uitzicht geven op een uitkering vanaf pensioendatum van niet meer dan € 2,- per jaar, laten vervallen.

Omzetting van bestaande aanspraken naar nieuwe pensioenrichtleeftijd

Bestaande aanspraken op ouderdomspensioen kunnen zonder dat een aanspraakgerechtigde daartegen bezwaar kan maken, worden omgezet in aanspraken met een hogere pensioenrichtleeftijd. Voorwaarde is dat die pensioenrichtleeftijd gelijk is aan de huidige of een vorige fiscale pensioenrichtleeftijd in de zin van Wet op de loonbelasting. Ook moet de pensioenregeling het mogelijk maken dat een deelnemer alsnog kiest voor vervroeging naar een pensioeningang op de vorige ingangsdatum. Dit onderdeel van deze wetgeving is op 1 maart 2018 in werking getreden.

Europese verordening gegevensbescherming

Op 25 mei 2018 treedt de Algemene verordening gegevensbescherming in werking. Deze vervangt de Wet bescherming persoonsgegevens. De verordening legt meer verantwoordelijkheid neer bij de organisaties die gegevens bewaren en verwerken, om te laten zien dat zij de wet naleven. De betrokken organisaties moeten alle activiteiten die te maken hebben met persoonsgegevens, in een verwerkingsregister bijhouden. Zij mogen alleen met die gegevens werken die nodig zijn voor het specifieke doel van de organisatie. In een privacyverklaring aan de personen van wie gegevens worden bewaard en verwerkt, moet staan waarvoor de gegevens worden gebruikt, welke wettelijke grondslag hiervoor bestaat en welke bewaartermijn wordt gehanteerd. Verder dienen ook pensioenfonds de betrokken personen te wijzen op de mogelijkheid een klacht in te dienen bij de Autoriteit Persoonsgegevens.

Generieke digitale infrastructuur

Naar verwachting zal het nieuwe kabinet binnen afzienbare tijd een wetsvoorstel voor een Generieke digitale infrastructuur (GDI) naar de Tweede Kamer sturen. In dit wetsvoorstel wordt verplicht dat overheidsdiensten erkende digitale authenticatiemiddelen gebruiken. Ook voor pensioenfonds, hoewel geen overheidsinstelling, zou deze verplichting gelden.

De Pensioenfederatie is geen voorstander van deze verplichting voor pensioenfonds en heeft tijdens een consultatieronde in april 2017, gewezen op de nadelen zoals een gebrek aan keuzevrijheid en inspraak en een stijging van administratiekosten. Het gebruik van DigiD zou de pensioenfonds op een totale kostenpost van € 2 miljoen komen te staan.

De Pensioenfederatie schrijft in haar Beleidsagenda 2018 dat zij vindt gebruikers van GDI-voorzieningen meer invloed moeten hebben op ontwikkeling en beheer van deze voorzieningen. Ook zou volgens de federatie de financiering van de kosten van de GDI-voorzieningen voor rekening van de overheid moeten komen. Een conceptwetsvoorstel is in augustus 2017 voor advies naar de Autoriteit Persoonsgegevens gestuurd. Begin 2018 is nog geen advies van deze Autoriteit bekend.

Europese pensioenfondsrichtlijn

De Europese richtlijn IORP II zorgt er onder andere voor dat informatie over het verwachte pensioen bij verschillende scenario's, over de dekkingsgraad en over de mate waarin het pensioen wordt gegarandeerd, op het Uniform Pensioenoverzicht wordt opgenomen. Verder moeten ook gewezen deelnemers jaarlijks in plaats van vijfjaarlijks worden geïnformeerd over diverse zaken omtrent hun pensioen. Dit laatste zou ook digitaal kunnen gebeuren.

Een voorstel tot aanpassing van de Pensioenwet wordt volgens de jaarplanning van minister Koolmees in het tweede kwartaal van 2018 bij de Tweede Kamer ingediend. Op 13 januari 2019 moet deze richtlijn in de nationale wetgeving zijn opgenomen.

eIDAS

Europese burgers en bedrijven moeten vanaf september 2018 bij alle Nederlandse organisaties in de publieke sector kunnen inloggen met hun eigen nationale inlogmiddel. Dat hebben de EU-lidstaten met elkaar afgesproken. De Europese Unie wil hiermee regelen dat het makkelijker en veiliger wordt om binnen Europa online zaken te regelen. Het is de bedoeling dat alle Nederlandse publieke organisaties vóór september 2018 eIDAS-proof zijn op het gebied van online toegang. De eIDAS-verordening verplicht dus tot acceptatie van elektronische identificatiemiddelen uit andere EU-lidstaten. De verordening is van toepassing als er een nationale wettelijke verplichting is om bij onlinediensten een elektronisch identificatiemiddel te gebruiken. Deze verplichting wordt hoogstwaarschijnlijk ingevoerd met het wetsvoorstel GDI. Beoogde inwerkingtredingsdatum van het wetsvoorstel GDI is 1 januari 2019. Bij

ongewijzigde inwerkingtreding van het wetsvoorstel GDI betekent dat vanaf 1 januari 2019 alle pensioenfondsden verplicht zijn de door de overheid toegelaten en erkende identificatiemiddelen te accepteren en de aangemelde identificatiemiddelen in andere lidstaten als bedoeld in de eIDAS-verordening te accepteren.

Intern toezicht bij ondernemingspensioenfondsden

In de Verzamelwet pensioenen 2017 is onder andere een nieuwe regeling opgenomen voor intern toezicht bij ondernemingspensioenfondsden. Als de balans per einde van de verslagperiode tweemaal achtereen een belegd vermogen laat zien van minder dan € 1 miljard (of het pensioenfonds volledig is herverzekerd), kan het pensioenfonds kiezen voor intern toezicht door middel van een jaarlijkse visitatie. Bij een belegd vermogen van meer dan € 1 miljard is intern toezicht door een Raad van Toezicht verplicht.

Als laatste twee toets momenten tellen de standen per ultimo 2016 en 2017 mee, zodat pensioenfondsden die op die data een vermogen van meer dan 1 miljard hebben, op 1 januari 2018 een Raad van Toezicht moeten hebben ingesteld. De streefdatum van 1 januari 2018 is niet gehaald. De bekendmaking van de datum van inwerkingtreding wordt momenteel (begin april 2018) op korte termijn verwacht.

9 Actuariële analyse

Het verloop van de technische voorziening werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van markttrentes en beleggingsrendementen.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds vergeleken met de werkelijke actuariële ontwikkelingen over het verslagjaar. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2017	2016
Resultaat op beleggingen	30.688	50.167
Resultaat op wijziging RTS	7.253	-44.502
Resultaat op premie	-3.770	-2.308
Resultaat op waardeoverdrachten	7	-
Resultaat op kosten	174	-27
Resultaat op uitkeringen	-78	-31
Resultaat op kanssystemen	3.105	2.114
Resultaat op toeslagverlening	-1.521	-
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	0	1.668
Resultaat op andere oorzaken	650	84
Totaal saldo van baten en lasten	36.508	7.165

In 2017 zijn de volgende belangrijke effecten op actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- de benodigde intresttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt € 30,7 miljoen. Het beleggingsrendement in 2017 bedraagt 5,1%, benodigd was -0,22%.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2017 ligt over de hele linie boven de RTS ultimo 2016. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2017 met circa 1,2%-punt gestegen wat leidt tot een toename van de voorziening en dus tot een positief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt € 7,3 miljoen.

Premie

In 2017 is de opbouw van pensioenverplichtingen gefinancierd op basis van een doorsneepremie van 29,7% van de pensioengrondslag. Deze premie ligt boven het niveau van de gedempte kostendeekkende premie.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie besloten om in 2017 een toeslag te verlenen van 0,3% aan alle deelnemers. Het resultaat op boekjaar is in 2017 -€ 1,5 miljoen.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenrichtleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar. Het opbouwpercentage is ongewijzigd gebleven. Daarnaast heeft het bestuur besloten om de opgebouwde ouderdomsaanspraken met pensioenrichtleeftijd 67 jaar te verhogen naar de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar. Hiertoe zijn de opgebouwde ouderdomsaanspraken actuariael neutraal verhoogd. Het totale effect van de verhoging van de pensioenrichtleeftijd per 1 januari 2018 is ca. - € 6 en daarmee zeer beperkt.

De hoogte van de latente partnerpensioenen blijft door de wijziging van de pensioenrichtleeftijd van 67 naar 68 jaar hetzelfde. Echter, de bijbehorende voorziening wijzigt enigszins. Dit komt doordat de pensioenen gewaardeerd worden met tarieven op basis van pensioenrichtleeftijd 68.

De toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikten wordt per eind 2017 niet langer gewaardeerd met pensioenrichtleeftijd 67, maar met pensioenrichtleeftijd 68, met een vrijval tot gevolg. De duur van de toekomstige pensioenopbouw neemt toe door het verhogen van de pensioenrichtleeftijd. Voorheen stopte de pensioenopbouw op de AOW-leeftijd, gemaximeerd op leeftijd 67. Door de verhoging van de pensioenrichtleeftijd stopt de pensioenopbouw nu uiterlijk op 68 jaar. In de praktijk betekent dit voor de jongere deelnemers dat hun pensioenopbouw voortgezet wordt tot 67 jaar en 3 maanden. Daarnaast heeft bestuur besloten de einddatum van ingegane arbeidsongeschiktheidspensioenen waar nodig aan te passen van eindleeftijd 67 naar 67 jaar en 3 maanden. De einddatum van het TPP is gelijk aan de AOW-datum. Deze datum was gemaximeerd op 67 jaar. Door de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar, verschuift de einddatum van het ANW voor de jongere deelnemers naar 67 jaar en 3 maanden.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van datgeen actuariael verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie bestaat uit een actuariael benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendekkende premie opgenomen. De kostendekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur. De gedempte kostendekkende premie is op basis van de verwachte rendementscurve vastgesteld.

Premie voor risico pensioenfonds	RTS	Gedempt	Feitelijk
• Actuarieel benodigde premie voor de inkoop van de onvoorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst inclusief risico-onderdelen en de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	11.549	5.659	8.792
• opslag voor uitvoeringskosten	845	845	845
• Opslag voor het vereist eigen vermogen (horend bij de aangroei van de technische voorzieningen)	1.928	945	0
• Actuarieel benodigde premie voor voorwaardelijke onderdelen van de pensioenovereenkomst, met inachtneming van de geformuleerde ambitie en de afgesproken wijze van financieren	0	2.106	0
Toetswaarde premie	14.322	9.555	9.637
VPL premie			
- benodigd voor inkoop VPL		-991	-991
- feitelijk ontvangen VPL premie	934		934
Totaal feitelijke premie	14.265	9.555	9.580

Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendeekkende premie.

Vereist eigen vermogen

Het vereist eigen vermogen is gebaseerd op de strategische portefeuilles. Het vereist eigen vermogen is derhalve bepaald op 17,9%. Indien het vereist eigen vermogen bepaald zou zijn op basis van de actuele portefeuille zou deze uitkomen op 17,6%.

Oordeel van de externe actuaris over de financiële positie

Op basis van de (feitelijke) vermogenspositie ultimo 2017 is de certificerende actuaris tot het volgende oordeel gekomen.

Vanwege het positief aanwezig eigen vermogen behorend bij de feitelijke financiële positie van het pensioenfonds per 31 december 2017 concludeert de certificerend actuaris dat is voldaan aan artikel 133 van de PW. In dit artikel is bepaald dat de TV en de aan het pensioenfonds verstrekte leningen volledig door waarden moeten zijn gedekt.

Gemeten naar de beleidsdekkingsgraad op balansdatum is sprake van een reservetekort.

Omdat volgens de wettelijke maatstaven sprake is van een aanwezig eigen vermogen dat lager is dan het vereist eigen vermogen, is het oordeel van de certificerend actuaris over de vermogenspositie ultimo 2017: niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

10 Verwachte gang van zaken

Ook in 2018 verwacht het bestuur een interessant en uitdagend pensioenjaar, waarbij veel aandacht zal zijn voor de verbetering van de financiële positie van het fonds, voor de toekomst van het Nederlandse pensioenstelsel in het algemeen en voor de toekomst van dit pensioenfonds in het bijzonder.

Intern toezicht bij ondernemingspensioenfonds

Op 19 december 2017 heeft de Eerste Kamer het wetsvoorstel 'Verzamelwet pensioenen 2017' aanvaard. In de Verzamelwet is onder meer opgenomen, dat een ondernemingspensioenfonds met een belegd vermogen van minder dan 1 miljard euro, het mogelijk blijft om het intern toezicht te organiseren door middel van een jaarlijkse visitatie. Als dat meer is dan 1 miljard, moet een raad van toezicht worden ingesteld. Voor dit pensioenfonds geldt dat een jaarlijkse visitatie van toepassing kan blijven.

Wet Pensioencommunicatie

Een specifiek in het oog springend onderdeel van de Wet Pensioencommunicatie is dat in het pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt het ouderdomspensioen moet worden getoond in drie scenario's. Deze bedragen zijn gecorrigeerd met de inflatie, hetgeen – als de inflatie niet volledig wordt gecompenseerd met toeslagen – lagere bedragen zal opleveren dan de nominale bedragen die nu nog worden getoond. Op 2 februari 2018 schreef minister Koolmees van SZW aan de Tweede Kamer dat de website 'mijnpensioenoverzicht.nl' niet eerder dan medio 2018 drie scenario's kunnen tonen. Daarna moeten uitvoerders binnen een jaar ervoor zorgen dat de scenariobedragen aan alle deelnemers getoond worden. Het UPO moet vanaf 2019 de drie scenario's moet tonen.

Kleine pensioenen: waardeoverdracht en afkoop

De Wet Waardeoverdracht klein pensioen is op 12 december 2017 als hamerstuk aangenomen door de Eerste Kamer. Deze wet zorgt voor aanpassing van de Pensioenwet. Het recht op afkoop vóór de pensioendatum wordt vervangen door de bevoegdheid van de pensioenuitvoerder om – zonder tussenkomst of bezwaarmogelijkheid van de betrokkene – de kleine pensioenaanspraak over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder. Het Pensioenregister zou daarbij als gegevens-uitwisselaar tussen pensioenfonds kunnen fungeren. Dit nieuwe systeem zal op 1 januari 2019 in werking treden.

Omzetting naar nieuwe pensioenrichtleeftijd zonder bezwaarmogelijkheid

Een ander onderdeel van de wet Waardeoverdracht klein pensioen betreft het omzetten van opgebouwde pensioenaanspraken naar de fiscale pensioenrichtleeftijd. In 2013 was staatssecretaris Klijnsma van mening dat bij een omzetting, waarmee wordt bereikt dat sprake is van één pensioendatum voor alle ouderdomspensioenaanspraken, geen sprake is van collectieve (interne) waardeoverdracht. Individuele instemming met de omzetting door een betrokkene is dan ook niet nodig. Voorwaarde was wel dat de omzetting actuariael neutraal plaatsvindt en het pensioen kan worden vervroegd naar de oorspronkelijke datum. De mogelijkheid van een dergelijke omzetting zonder instemming wordt nu wettelijk geregeld. Daarbij is er voor gekozen dat er wél sprake is van een collectieve waardeoverdracht, maar dat er geen individueel bezwaar mogelijk is als er sprake is van een collectieve wijziging van de pensioenovereenkomst en er weer naar de oorspronkelijke pensioendatum vervroegd kan worden. Dit onderdeel treedt op 1 maart 2018 in werking.

Gegevensbescherming

Per 25 mei 2018 zal de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) gaan gelden. Deze Europese verordening zal de privacywetten van de afzonderlijke lidstaten gaan vervangen. Tot 25 mei 2018 geldt in Nederland nog de Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp). Ten opzichte van de Wbp wordt in de Avg meer nadruk gelegd op de verantwoordelijkheid van organisaties zelf om de wet na te leven en om te kunnen aantonen dat zij zich aan de wet houden.

Ten opzichte van de huidige situatie onder de Wbp is onder meer nieuw dat een verwerkingsregister moet worden bijgehouden, waarin alle activiteiten worden vastgelegd die te maken hebben met persoonsgegevens. Ook zal in een privacyverklaring expliciet richting de betrokkene moeten worden aangegeven waarvoor de persoonsgegevens worden gebruikt, wat de wettelijke grondslag is voor de

gegevensverwerking, de bewaartermijn die wordt gehanteerd en de mogelijkheid een klacht in te dienen bij de Autoriteit Persoonsgegevens.

IORPII

Het bestuur is op de hoogte van de ontwikkelingen met betrekking tot de aankomende wetswijzigingen vanuit IORP II (o.a. pensioencommunicatie, governance, sleutelfuncties). Dit zal in de loop van 2018 verdere invulling gaan krijgen binnen het pensioenfonds.

Toeslagverlening 1 januari 2018

Het pensioenfonds heeft besloten om een toeslag van 0,3% te verlenen per 1 januari 2018. Dit is in 2017 in de voorziening pensioenverplichtingen verwerkt.

Tot slot

De voortdurende turbulentie op de financiële markten zal ook in het komende jaar de volle aandacht van het pensioenfonds vragen. Het pensioenfonds zal zich blijven inspannen om een zo goed mogelijk pensioen voor de deelnemers te bewerkstelligen.

Amsterdam, 5 juni 2018

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter
J. de Vries
P.C. van Doodewaard
J.E. Verspeek

Jaarrekening

11 Jaarrekening

11.1 Balans per 31 december 2017

(na resultaatbestemming)

		<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)	598.858	573.570
Vorderingen en overlopende activa	(2)	5.725	2.709
Overige activa	(3)	673	2.658
TOTAAL ACTIVA		<u>605.256</u>	<u>578.937</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves	(4)	88.522	52.014
Technische voorzieningen	(5)	508.746	519.096
Langlopende schulden	(6)	7.444	7.137
Overige schulden en overlopende passiva	(7)	544	690
TOTAAL PASSIVA		<u>605.256</u>	<u>578.937</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 76.

11.2 Staat van baten en lasten

		2017		2016	
		€	€	€	€
Baten					
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds	(8)		10.571		10.219
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds	(9)		29.583		49.881
Overige baten	(10)		89		95
Totaal baten			<u>40.243</u>		<u>60.195</u>
Lasten					
Pensioenuitkeringen	(11)		12.758		12.773
Pensioenuitvoeringskosten	(12)		988		1.021
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds					
- Pensioenopbouw		11.336		10.713	
- Toeslagverlening		1.521		0	
- Rentetoevoeging		-1.105		-286	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten		-12.997		-12.996	
- Wijziging reguliere RTS		-7.249		44.502	
- Wijziging actuariële uitgangspunten		0		-1.668	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		-183		-210	
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen		-1.673		-1.077	
			-10.350		38.978
Saldo herverzekering	(13)		152		34
Saldo overdracht van rechten	(14)		176		210
Overige lasten	(15)		11		14
Totaal lasten			<u>3.735</u>		<u>53.030</u>
Saldo van baten en lasten			<u>36.508</u>		<u>7.165</u>
<i>Bestemming van het saldo van baten en lasten</i>					
Algemene reserve			36.508		7.165

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 94.

11.3 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2017		2016	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	7.712		9.964	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	19		340	
Ontvangen uitkeringen herverzekering	600		5.992	
Overig	75		110	
		8.406		16.406
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-12.745		-12.768	
Betaald in verband met overdracht van rechten	-195		-550	
Betaalde premies herverzekering	-1.223		-1.074	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-921		-1.058	
Overige lasten	-8		-14	
		-15.092		-15.464
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		-6.686		942
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	3.756		2.370	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	73.858		108.587	
Mutatie van de beleggingsliquiditeiten	-3		598	
		77.611		111.555
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-73.293		-112.635	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	383		237	
		-72.910		-112.398
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		4.701		-843
Netto kasstroom		-1.985		99
Mutatie liquide middelen		-1.985		99
Samenstelling geldmiddelen				
		2017		2016
		€		€
Liquide middelen primo boekjaar		2.658		2.559
Liquide middelen ultimo boekjaar	(3)	673		2.658
Waarvan:				
Voor risico pensioenfonds		673		2.658
Voor risico deelnemers		0		0

11.4 Toelichting op de jaarrekening

11.4.1 Algemeen

Activiteiten

Stichting Pensioenfonds Honeywell (hierna 'het pensioenfonds'), is statutair gevestigd te Amsterdam. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41200495.

Het doel van het pensioenfonds is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de volgende aangesloten ondernemingen Honeywell B.V., Honeywell Aerospace B.V., Honeywell Fluorine Products Europe B.V. en Honeywell Customized Comfort Products, onderdeel van Cara C'Air B.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 5 juni 2018 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

11.4.2 Grondslagen

11.4.2.1 Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, tenzij anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan

de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta

Functionele valuta

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

De koersen van de belangrijkste valuta zijn:

	31 december 2017	Gemiddeld 2017	31 december 2016	Gemiddeld 2016
USD	1,2008	1,1278	1,0547	1,0526
AUD	1,5352	1,4959	1,4566	1,4554
GBP	0,8876	0,8706	0,8536	0,8574
CAD	1,5045	1,4595	1,4144	1,4189
HKD	9,3870	8,7823	8,1776	8,1639
CHF	1,1701	1,1211	1,0720	1,0797

Stelselwijziging

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld.

Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenrichtleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar. Het opbouwpercentage is ongewijzigd gebleven. Daarnaast heeft het bestuur besloten om de opgebouwde ouderdomsaanspraken met pensioenrichtleeftijd 67 jaar te verhogen naar de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar. Hiertoe zijn de opgebouwde ouderdomsaanspraken actuariael neutraal verhoogd. Het totale effect van de verhoging van de pensioenrichtleeftijd per 1 januari 2018 is ca. - € 6 en daarmee zeer beperkt.

De hoogte van de latente partnerpensioenen blijft door de wijziging van de pensioenrichtleeftijd van 67 naar 68 jaar hetzelfde. Echter, de bijbehorende voorziening wijzigt enigszins. Dit komt doordat de pensioenen gewaardeerd worden met tarieven op basis van pensioenrichtleeftijd 68.

De toekomstige pensioenopbouw van arbeidsongeschikten wordt per eind 2017 niet langer gewaardeerd met pensioenrichtleeftijd 67, maar met pensioenrichtleeftijd 68, met een vrijval tot gevolg. De duur van de toekomstige pensioenopbouw neemt toe door het verhogen van de pensioenrichtleeftijd. Voorheen stopte de pensioenopbouw op de AOW-leeftijd, gemaximeerd op leeftijd 67. Door de verhoging van de pensioenrichtleeftijd stopt de pensioenopbouw nu uiterlijk op 68 jaar. In de praktijk betekent dit voor de jongere deelnemers dat hun pensioenopbouw voortgezet wordt tot 67 jaar en 3 maanden.

Daarnaast heeft bestuur besloten de einddatum van ingegane arbeidsongeschiktheidspensioenen waar nodig aan te passen van eindleeftijd 67 naar 67 jaar en 3 maanden. De einddatum van het TPP is gelijk aan de AOW-datum. Deze datum was gemaximeerd op 67 jaar. Door de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar, verschuift de einddatum van het ANW voor de jongere deelnemers naar 67 jaar en 3 maanden.

Dekkingsgraden

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de lang- en kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

De reële dekkingsgraad conform definitie FTK is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie. De beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening is onder het nFTK de Toekomstbestendig indexeren (TBI)-grens.

11.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van reële waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn. Overlopende activa inzake beleggingen en passiva alsmede liquiditeiten vermogensbeheer worden gewaardeerd tegen nominale waarde. Het verschil tussen marktwaarde en nominale waarde is bij deze activa en passiva in het algemeen gering.

De waardering van participaties in beleggingsinstellingen geschiedt tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde beleggingsinstellingen is dit de marktnotering per balansdatum. De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Participaties in beleggingsfondsen die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort belegging worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor dat soort belegging. Bij gemengde beleggingsfondsen wordt aangesloten bij de hoofdcategorie, bepaald op basis van de marktwaarde.

Bij zowel de beursgenoteerde als de niet-beursgenoteerde beleggingen is sprake van een frequente marktwaardering. Niet-beursgenoteerde fondsen hebben onderliggende beursgenoteerde beleggingen, waarbij de intrinsieke waarde van het fonds dagelijks dan wel wekelijks bepaald wordt.

De liquide middelen die deel uitmaken van de onderliggende fondsen in aandelen, vastrentende waarden en vastgoed zijn bij de betreffende beleggingscategorie vermeld. Conform de aanbeveling van de Raad

voor de Jaarverslaggeving worden participaties met een beleggingskarakter niet aangemerkt als een groepsmaatschappij en/of -deelneming.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen.

Vastgoedbeleggingen

De belangen in beursgenoteerde vastgoedfondsen worden gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de per balansdatum geldende beurskoers. Direct vastgoed wordt eens per vijf jaar door een onafhankelijke taxateur getaxeerd.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

De actuele waarde van niet-beursgenoteerde aandelen en participaties in beleggingsfondsen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van het niet-beursgenoteerde aandeel per balansdatum.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

Indien vastrentende waarden of participaties in beleggingsinstellingen niet-beursgenoteerd zijn, vindt waardebepaling plaats op basis van de geschatte toekomstige netto kasstromen (rente en aflossingen) die uit de beleggingen zullen voortvloeien, contant gemaakt tegen de ultimo boekjaar geldende marktrente en rekening houdend met het risicoprofiel (kredietrisico; oninbaarheid) en de looptijden.

De waarde van een participatie in het AeAM Strategic Liability Matching Fund is sterk afhankelijk van de marktrente. Hierdoor kan de waarde van de participatie sterk fluctueren. De waarde van de participatie kent een boven- en ondergrens op maandultimo en een extra ondergrens intra maand. Indien de waarde van een participatie boven of onder deze grenzen komt, vindt er respectievelijk een afroaming of bijstorting plaats naar de referentiewaarde. De referentiewaarde ligt tussen de onder- en bovengrenzen. De participatiewaarde wordt dan binnen twee werkdagen verlaagd of verhoogd tot de nieuwe referentiewaarde.

In het AeAM Tactical Interest Overlay Fund vindt iedere laatste werkdag van de maand een herbalancering plaats naar het door de participant gewenste strategische gewicht van het fondsvermogen binnen de vastrentende beleggingsportefeuille. Indien in een maand het fondsvermogen van het Fonds ten opzichte van het fondsvermogen op maandultimo van de voorafgaande maand met 50% of meer vermindert, vindt er direct een herbalancering plaats.

Het AeAM Dutch Mortgage Fund bestaat uit Nederlandse hypotheeklen verstrekt door Aegon, waarvan het onderpand Nederlandse woonhuizen betreft. De hypotheeklen worden overgenomen van Aegon Hypotheeklen B.V. Deze overdrachten geschieden tegen reële waarde. Bij de aankoop van de hypotheeklen wordt verondersteld dat de hypotheeklen per overdrachtsdatum verstrekt zijn tegen de dan geldende voorwaarden. De bepaling van de reële waarde van een hypotheeklen geschiedt door de toekomstige contractuele kasstromen te verdisconteren, rekening houdend met vervroegde aflossingen van de klant. Door deze methodiek is de reële waarde op overdrachtsdatum gelijk aan de nominale waarde. Maandelijks wordt op een overeenkomstige wijze de marktwaarde van de hypotheeklenportefeuille bepaald. Bij de maandelijks bepaling van de reële waarde wordt rekening gehouden met de beperking in de mogelijkheid om hypotheeklen in de markt te verkopen. De hypotheeklen kunnen alleen worden verkocht aan een aan Aegon gelieerde maatschappij.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde overige beleggingen wordt bepaald op basis van opgaven van een onafhankelijke derde of, indien niet voorhanden, op basis van financiële modellen. Indien geen betrouwbare schatting van de marktwaarde

van deze beleggingen is te maken, worden deze gewaardeerd op kostprijs.

Securities lending

Het pensioenfonds neemt indirect via de beleggingsfondsen deel aan een securities-lendingprogramma, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen. Als onderpand ontvangen geldmiddelen worden opgenomen onder beleggingen. Indien als onderpand ontvangen geldmiddelen zijn herbelegd, worden deze beleggingen opgenomen onder de desbetreffende beleggingencategorie. De schuld uit hoofde van de ontvangen zekerheden is opgenomen onder de overige schulden. Indien uit hoofde van een securities-lendingprogramma als zekerheid beleggingen zijn ontvangen worden deze beleggingen en de daarmee samenhangende verplichtingen niet in de balans van het pensioenfonds opgenomen. Alle uit het securities-lendingprogramma voortvloeiende baten en lasten worden volgens het toerekenbeginsel over de looptijd van de desbetreffende transacties verantwoord en in de rentebaten of -lasten in de staat van baten en lasten.

Binnen de Aegon fondsen wordt gebruik gemaakt van Securities Lending met als doel om tegen aanvaardbare risico's extra rendement te behalen. Als onderpand worden alleen cash en OECD staatsobligaties met een minimale AA rating geaccepteerd. Cash onderpand wordt via reversed repo's uitgezet; ook hiervoor geldt dat als onderpand alleen OECD staatsobligaties met een minimale AA rating worden geaccepteerd. Het nominale bedrag dat mag worden uitgeleend aan één partij is bij Aegon begrensd.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen uit hoofde van winstdelingsregelingen in herverzekeringscontracten worden jaarlijks gewaardeerd volgens de opgave van de herverzekeraar van de voorlopige cumulatieve winstaandeel per jaareinde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

De statutaire reserves en de overige wettelijke reserves die het pensioenfonds conform artikel 2:389 en artikel 2:390 BW vormt, blijken op grond van artikel 2:373 lid 1 BW afzonderlijk uit de balans.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de marktrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex-ante- condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

* De rentetermijnstructuur op balansdatum zoals die door DNB is vastgesteld en gepubliceerd, rekening houdend met de looptijd van de uitkeringen (2017: gemiddeld 1,5%, 2016: gemiddeld 1,4%).

* Sterftekansen per 31 december 2016 zijn ontleend aan de AG-Prognosetafel 2016. Om rekening te houden met het gegeven dat de werkende populatie gemiddeld langer leeft dan de niet-werkende populatie is een leeftijdsafhankelijke afslag op de sterftekansen toegepast. De leeftijdsafhankelijke afslag op de sterftekansen is gebaseerd op het Mercer-model 2016, inkomensklasse hoog en uitgaande van startjaar 2017. Doordat rekening gehouden is met een leeftijdsafhankelijke afslag op de sterftekansen is voor zowel mannen als vrouwen geen leeftijdscorrectie meer toegepast.

* Een opslag van 2,5% voor toekomstige administratiekosten en excassokosten per 31 december 2017.

* Gehuwdheidsfrequentie:

- voor ingegane pensioenen op basis van werkelijkheid;
- voor niet-ingegane partnerpensioenen 100%, waarbij verondersteld is dat de partner van het andere geslacht is;
- voor niet-ingegane aanvullende ouderdomspensioenen voor alleenstaanden 85%;
- de vrouwelijke partner wordt drie jaar jonger verondersteld dan de man.

Een eventuele toeslagverlening per 1 januari van het volgende boekjaar wordt reeds op 31 december van het lopend boekjaar verwerkt, indien het besluit in het lopend boekjaar is genomen.

Het pensioenfonds heeft de overlijdens- en arbeidsongeschiktheidsrisico's verzekerd.

Langlopende schuld

De langlopende schulden betreft een VPL-verplichting voor de vooruit ontvangen gelden uit hoofde van VPL. Aan het saldo wordt een rendement gelijk aan het in het boekjaar behaalde rendement van het pensioenfonds toegerekend. Voorts wordt de inkoopsom van de extra pensioenaanspraken in enig jaar onttrokken aan het saldo. In het boekjaar ontvangen VPL premies worden aan de verplichting toegevoegd. De regeling is door de sociale partners van het pensioenfonds in het leven geroepen waarbij in een overeenkomst is opgenomen dat de uitvoering is gedelegeerd aan het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft derhalve een verplichting op de balans opgenomen op basis van de overeenkomst.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

11.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra stortingen en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan. Afschrijvingen en andere exploitatiekosten van onroerende zaken in exploitatie zijn in de kosten van vermogensbeheer opgenomen.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

Pensioenopbouw

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van de actieve deelnemers, de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. De toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op toeslagen bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst toeslagverlening kan plaatsvinden. Een eventuele achterstand in de toeslagverlening kan in principe worden ingehaald.

De toeslagverlening is afhankelijk van de financiële positie van het pensioenfonds.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,22% (2016: -0,06%), op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

11.4.2.4 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

11.4.3 Toelichting op de balans per 31 december 2017

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2016	2.276	158.525	348.237	13.226	522.264
Aankopen	0	48.111	63.279	1.245	112.635
Verkopen	0	-435	-102.395	-22	-102.852
Herwaardering	0	11.522	29.159	1.440	42.121
Overige mutaties	0	0	0	-598	-598
Stand per 31 december 2016	2.276	217.723	338.280	15.291	573.570
Aankopen	0	162	49.523	8	49.693
Verkopen	0	-15.233	-42.068	0	-57.301
Herwaardering	0	32.774	70	48	32.892
Overige mutaties	0	0	0	4	4
Stand per 31 december 2017	2.276	235.426	345.805	15.351	598.858

De beleggingsdebiteuren (€ 81) zijn niet in het overzicht van de beleggingen opgenomen, maar onder Vorderingen en overlopende activa.

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Vastgoedbeleggingen		
Directe vastgoedbeleggingen	2.276	2.276

De vastgoedportefeuille betreft voor 100% een bedrijfsterrein te Emmen, dat momenteel wordt verhuurd aan de sponsor. Met betrekking tot de vrije verhandelbaarheid door het pensioenfonds gelden geen restricties.

Dit bedrijfsterrein wordt eens in de vijf jaar door een onafhankelijke, beëdigde taxateur getaxeerd. Het terrein is in 2017 voor het laatst getaxeerd en de waarde blijft ongewijzigd.

Aandelen

Participaties Aegon aandelenfondsen	118.146	109.465
Participaties BNP Paribas OBAM	117.280	108.258
	<u>235.426</u>	<u>217.723</u>

Aandelenfondsen waarin wordt belegd, zijn van gemengde samenstelling en bevatten ook aandelen van de sponsor. Indirect belegt het pensioenfonds voor € 222 in de sponsor. In 2016 belegde het pensioenfonds voor € 190 in de sponsor.

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Vastrentende waarden		
Participaties in Aegon beleggingsfondsen	292.798	309.464
Participaties in NN Euro Sustainable Credit Fund (excl. Financials)	17.873	28.816
Participaties in NN Euro Credit Fund (incl. Financials)	35.134	0
	<u>345.805</u>	<u>338.280</u>

In de tweede helft van 2017 zijn er participaties aangekocht in de NN Euro Credit fonds (€ 35,0 miljoen). Voor een deel van de financiering zijn hiervoor participaties in de NN (L) Euro Sustainable Credit (excluding Financials) fonds (€ 11,4 miljoen) en OBAM fonds (€ 4,2 miljoen) verkocht.

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Duitse staatsobligaties	47.859	13,8	46.656	13,8
Franse staatsobligaties	34.109	9,9	31.024	9,2
	<u>81.968</u>	<u>23,7</u>	<u>77.680</u>	<u>23,0</u>

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Overige beleggingen		
Directe grondstofbeleggingen	8.944	9.186
Participaties Aegon beleggingsfondsen	6.320	6.022
Liquide middelen	87	83
	<u>15.351</u>	<u>15.291</u>

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Directe goudbeleggingen	6.937	45,2	6.972	45,6
Directe platinabeleggingen	2.007	13,1	2.214	14,5
	<u>8.944</u>	<u>58,3</u>	<u>9.186</u>	<u>60,1</u>

Schattingen en oordelen

Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen actuele waarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de actuele waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de actuele waarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de actuele waarde.

Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingsmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten.

De levelverdeling van de beleggingen is op doorkijkbasis. De beleggingsfondsen zijn geclassificeerd als level II (afgeleide marktnotering) of III (waarderingsmodellen) afhankelijk van de onderliggende beleggingen. Vrijwel alle Aegon beleggingsfondsen kennen een dagelijkse intrinsieke waardebeoordeling, dagelijkse toe- en uittredingsmomenten en hebben voornamelijk beursgenoteerde stukken in portefeuille. Hierdoor hebben de beleggingsfondsen meer het karakter van een level I (directe marktnotering) belegging. Doordat de beleggingsfondsen zelf geen beursnotering kennen, worden de Aegon beleggingsfondsen echter als level II geclassificeerd.

Schattingen van de actuele waarde zijn een momentopname, gebaseerd op de marktomstandigheden en de beschikbare informatie over het financiële instrument. Deze schattingen zijn van nature subjectief en bevatten onzekerheden en een significante oordeelsvorming (bijvoorbeeld rentestand, volatiliteit, schatting van kasstromen, etc.) en kunnen derhalve niet met precisie worden vastgesteld.

Op basis van de boekwaarde kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
	€	€	€	€
Per 31 december 2017				
Vastgoedbeleggingen	0	2.856	2.276	5.132
Aandelen	117.280	115.289	0	232.569
Vastrentende waarden	53.007	292.798	0	345.805
Overige beleggingen	15.264	87	0	15.351
	<u>185.551</u>	<u>411.030</u>	<u>2.276</u>	<u>598.857</u>

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
	€	€	€	€
Per 31 december 2016				
Vastgoedbeleggingen	0	3.377	2.276	5.653
Aandelen	108.258	106.375	0	214.633
Vastrentende waarden	28.816	309.472	0	338.288
Overige beleggingen	14.913	83	0	14.996
	<u>151.987</u>	<u>419.307</u>	<u>2.276</u>	<u>573.570</u>

De NN bedrijfsobligaties fondsen, het OBAM aandelen fonds, de AeAM Commodities fondsen en edelmetalen worden als Level I beleggingen gepresenteerd. Vorig jaar waren de edelmetalen als Level II beleggingen geclassificeerd. De edelmetalen zijn dit jaar als Level I beleggingen geclassificeerd. De beleggingsliquiditeiten, het AeAM Dutch Mortgage Fund, AeAM Equity funds (waarin op doorkijk Vastgoedbeleggingen) en AeAM fixed income funds worden als Level II beleggingen gepresenteerd. Het bedrijventerrein Emmen wordt eens per vijf jaar getaxeerd en valt daarom onder de Level III beleggingen.

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€
2. Vorderingen en overlopende activa		
Vorderingen op de werkgever(s)	3.255	500
Vorderingen uit herverzekering	2.366	1.893
Kortlopende beleggingsvorderingen	101	230
Overige vorderingen en overlopende activa	<u>3</u>	<u>86</u>
	<u>5.725</u>	<u>2.709</u>

De vorderingen op de werkgever betreft de premievoorschotnota over het vierde kwartaal van 2017 en de premieafrekening over 2017. Onder de post 'Vorderingen uit herverzekering' is de technische resultaatdeling opgenomen die is gebaseerd op de technische resultaten over de jaren 2015, 2016 en 2017 bij Zwitserleven. Het eventueel positief winstaandeel aan het eind van de contractperiode wordt 24 maanden na het einde van de vijfjaars contractperiode aan het pensioenfonds uitgekeerd.

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Kortlopende beleggingsvorderingen

Overige beleggingsvorderingen	101	82
Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen	<u>0</u>	<u>148</u>
	<u>101</u>	<u>230</u>

De overige beleggingsvorderingen bestaan uit beleggingsdebiteuren en een te ontvangen vergoeding van NN.

3. Overige activa

Liquide middelen	<u>673</u>	<u>2.658</u>
------------------	------------	--------------

De tegoeden bij de bank staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

PASSIVA**4. Stichtingskapitaal en reserves**

	Algemene reserve €
Stand per 1 januari 2016	44.849
Bestemming van saldo baten en lasten	7.165
Stand per 1 januari 2017	52.014
Bestemming van saldo baten en lasten	36.508
Stand per 31 december 2017	88.522

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan

	2017 %	2016 %
De dekkingsgraad ultimo jaar is als volgt:		
Nominale dekkingsgraad	117,4	110,0
Reële dekkingsgraad	93,4	87,1
Beleidsdekkingsgraad	114,9	106,4

De nominale dekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2017 bedraagt 117,4% (31 december 2016: 110,0%). De dekkingsgraad is als volgt berekend:
(Totaal activa -/- kort- en langlopende schulden)/ Technische voorzieningen.

Per 31 december 2017 komt de beleidsdekkingsgraad uit op 114,9% (2016: 106,4%). De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de dekkingsgraden van de voorgaande 12 maanden.

De reële dekkingsgraad geeft zicht op de mate waarin toeslagen kunnen worden verleend. De reële dekkingsgraad conform definitie FTK is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie. De reële dekkingsgraad ultimo 2017 komt uit op 93,4% (2016: 87,1%).

De dekkingsgraad behorend bij het minimaal vereist eigen vermogen per 31 december 2017 bedraagt: 104,2% (31 december 2016: 104,2%). De dekkingsgraad behorend bij het vereist eigen vermogen per 31 december 2017 bedraagt: 117,9% (31 december 2016: 116,7%). Voor de berekening van het vereist eigen vermogen wordt gebruik gemaakt van een standaard model. De uitkomsten van de solvabiliteitstoets zijn opgenomen onder de paragraaf Risicobeheer.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2017 is lager dan de vereiste dekkingsgraad. De vermogenspositie van het pensioenfonds per 31 december 2017 kan derhalve worden gekarakteriseerd als een reservetekort.

Op basis hiervan bedraagt het (minimaal) vereist vermogen op 31 december:

	2017 €	2016 €
Stichtingskapitaal en reserves	88.522	52.014
Minimaal vereist eigen vermogen	21.401	21.805
Vereist eigen vermogen	91.170	86.778

Herstelplan

Vanwege het reservetekort geldt voor het pensioenfonds een herstelplan. Dit herstelplan is op 3 april 2018 bij DNB ingediend. Dit herstelplan moet formeel nog goedgekeurd worden door DNB. Het

herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat het ultimo 2018 een beleidsdekkingsgraad heeft dat minimaal gelijk is aan het vereist eigen vermogen.

Het pensioenfonds moet jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft vanuit het niveau van het MVEV.

Voorstel resultaatverdeling

Het positieve saldo van de staat van baten en lasten van € 36.508 over 2017 zal toegevoegd worden aan de algemene reserve.

5. Technische voorzieningen

	2017	2016
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	519.096	480.118
Pensioenopbouw	11.337	10.713
Toeslagverlening	1.521	0
Rentetoevoeging	-1.105	-286
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-12.997	-12.996
Wijziging marktrente	-7.253	44.502
Wijziging actuariële uitgangspunten	0	-1.668
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-183	-210
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-1.670	-1.077
Stand per eind boekjaar	508.746	519.096

Ultimo boekjaar bedraagt de gemiddelde discontovoet 1,5% (2016: 1,4%).

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariële berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Toeslagverlening

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van de actieve deelnemers, de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. De toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op toeslagen bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst toeslagverlening kan plaatsvinden.

Met ingang van de nFTK zijn de regels voor toeslagverlening aangepast. Bij een beleidsdekkingsgraad lager dan 110% mag geen toeslag worden verleend. Bij een beleidsdekkingsgraad dat gelijk of hoger is dan de Toekomstbestendig-indexeren (TBI)-grens mag het pensioenfonds volledig indexeren. De TBI-grens van het pensioenfonds bedraagt ultimo 2017 123,1%.

Per 1 januari 2018 is een toeslag verleend omdat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan 110%.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,22% (2016: -0,06%), op basis van de éénjaarsrente op de interbancaire swapmarkt aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariële berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de

verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuair berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. De marktrente is van 1,4% per ultimo 2016 tot 1,5% per ultimo 2017 gestegen. Als gevolg van de stijging van de gemiddelde marktrente met 0,1%, is de voorziening pensioenverplichtingen met € 7,3 miljoen gedaald.

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

De pensioenrichtleeftijd is verhoogd naar 68 jaar.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Toevoeging aan de technische voorzieningen	48	466
Ottrekking aan de technische voorzieningen	-231	-676
	<u>-183</u>	<u>-210</u>

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Resultaat op kanssystemen:

Sterfte	-1.824	-555
Arbeidsongeschiktheid	-148	-980
Mutaties	<u>302</u>	<u>1.373</u>
	<u>-1.670</u>	<u>-162</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2017		2016	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieven	190.216	657	195.721	674
Gepensioneerden	194.996	1.154	203.434	1.157
Slapers	<u>123.534</u>	<u>1.370</u>	<u>119.941</u>	<u>1.376</u>
Voorziening voor pensioenverplichtingen	<u>508.746</u>	<u>3.181</u>	<u>519.096</u>	<u>3.207</u>

Korte beschrijving pensioenregeling

De pensioenregeling van het pensioenfonds is grotendeels gelijk aan de pensioenregeling van PME en valt te kenmerken als een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling (een salaris-diensttijd regeling). Dit houdt in dat de hoogte van de te verkrijgen pensioenaanspraak in een bepaald jaar afhankelijk is van de hoogte van het salaris en de duur van de diensttijd in dat jaar. Opgebouwde aanspraken van deelnemers kunnen jaarlijks, indien de middelen van het pensioenfonds dit naar het oordeel van het bestuur toelaten, worden verhoogd op basis van de ontwikkeling van de prijsindex.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling aangepast. De pensioenrichtleeftijd is verhoogd van 67 jaar

naar 68 jaar. Het opbouwpercentage blijft op 1,875%. De franchise bedraagt per 1 januari 2017 € 13.123,-.

Toeslagverlening

Vanaf 2016 wordt voor zowel de actieve deelnemers, als de gewezen deelnemers en de gepensioneerden uitgegaan van de stijging van het prijsindexcijfer (CPI alle huishoudens afgeleid) op 1 juli van enig jaar ten opzichte van 1 juli van het jaar daarvoor als uitgangspunt voor de toeslagverlening. Voor de toeslagverlening per 1 januari 2018 is de CPI juli 2017-juli 2016 bepalend (1,36%). Er worden geen negatieve toeslagen verleend. Wel wordt een negatieve prijsindex meegenomen in de berekening van de achterstand op de toeslagverlening. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die verleend wordt uit beleggingsrendementen.

Per 1 januari 2018 is een toeslag verleend van 0,3%.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een hoge dekkingsgraad vereist. Inhaaltoeslagen zijn daarom op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige en de werkelijk toegekende toeslagen. Voor de premievrije deelnemers en de gepensioneerden is deze specificatie in de volgende tabel opgenomen.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Actieve deelnemers				
Voor 2013	2,11	0,31	1,80	11,53
2014	2,35	0,47	1,88	13,63
2015	1,86	0,50	1,36	15,17
2016	0,81	0	0,81	16,11
2017	-0,32	0	-0,32	15,74
2018	1,36	0,30	1,06	16,97
	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Niet actieve deelnemers				
Voor 2013	2,43	0,35	2,08	9,84
2014	1,68	0,34	1,34	11,31
2015	0,59	0,20	0,39	11,74
2016	0,81	0	0,81	12,65
2017	-0,32	0	-0,32	12,29
2018	1,36	0,30	1,06	13,48

6. Langlopende schulden

	2017	2016
	€	€
Langlopende schuld inzake VPL		
Stand per begin boekjaar	7.137	6.417
Ontvangen premie	934	918
Toekenning rechten	-991	-783
Beleggingsrendement	364	585
Stand per einde boekjaar	7.444	7.137

De jaarlijkse dotatie aan de langlopende schuld, die onderdeel is van de geheven doorsneepremie, wordt ex-ante vastgesteld en is voor 2017 uitgekomen op € 934. Deze dotatie is vastgesteld als 3% van de pensioengrondslagsom.

De benodigde koopsom voor toekenning van de VPL-rechten op basis van gedempte kostendeekkende premie (€ 991) worden onttrokken aan de langlopende schuld. In 2017 zijn de VPL-rechten toegekend aan deelnemers die geboren zijn in 1957. De toegekende aanspraak bedraagt 85% van de totale aanspraak op VPL.

Jaarlijks wordt rendement toegevoegd dat gelijk is aan het gemiddeld rendement van het pensioenfonds. De rendementstoevoeging over het jaar 2017 (5,14%) is dan gelijk aan € 364.

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€
7. Overige schulden en overlopende passiva		
Kortlopende beleggingsschulden	0	148
Belastingen en premies sociale verzekeringen	260	256
Overige schulden en overlopende passiva	<u>284</u>	<u>286</u>
	<u>544</u>	<u>690</u>

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Kortlopende beleggingsschulden

Openstaande positie m.b.t. pending trades inzake beleggingen	<u>0</u>	<u>148</u>
--	----------	------------

11.4.3.1 Risicobeheer

Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen:

- * beleggingsbeleid;
- * premiebeleid;
- * herverzekeringsbeleid;
- * toeslagverleningsbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruikgemaakt van ALM-studies. Een ALM-studie is een analyse van de structuur van de pensioenverplichtingen en van verschillende beleggingsstrategieën en de ontwikkeling daarvan in diverse economische scenario's.

De uitkomsten van deze analyses vinden hun weerslag in jaarlijks door het bestuur vast te stellen beleggingsrichtlijnen als basis voor het uit te voeren beleggingsbeleid. De beleggingsrichtlijnen geven normen en limieten aan waarbinnen de uitvoering van het beleggingsbeleid moet plaatsvinden. Ze zijn gericht op het beheersen van de volgende belangrijkste (beleggings-)risico's.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat het pensioenfonds de premie voor de onderneming en deelnemers moet verhogen en het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2017	2016
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	110,0	109,3
Premie	-0,8	-0,5
Uitkeringen	0,3	0,3
Toeslagverlening	-0,3	0
Wijziging actuariële grondslagen	0	0,4
Beleggingsrendementen (exclusief renteafdekking)	6,0	6,2
Renteafdekking	0	4,3
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	1,6	-9,2
Wijziging Ultimate Forward Rate voorziening pensioenverplichtingen	0	0
Aanpassing levensverwachting	0	0
Overige oorzaken	0,6	-0,8
Dekkingsgraad per 31 december	117,4	110,0

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen en het hieruit voortvloeiende surplus/tekort aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2017	2016
	%	%
S1 Renterisico	4,6	3,8
S2 Risico zakelijke waarden	12,5	12,2
S3 Valutarisico	3,5	2,8
S4 Grondstoffenrisico	1,1	1,2
S5 Kredietrisico	3,8	3,2
S6 Verzekeringstechnisch risico	2,7	2,7
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief risico	1,8	1,8
Diversificatie-effect	-12,1	-11,0
Totaal	17,9	16,7

	2017	2016
	€	€
Vereist pensioenvermogen	599.916	605.874
Voorziening pensioenverplichting	508.746	519.096
Vereist eigen vermogen	91.170	86.778
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa -/- schulden)	88.522	52.014
Tekort/Tekort	-2.648	-34.764

Ultimo 2017 is aan de hand van het standaardmodel van DNB per risicofactor het vereist eigen vermogen bepaald. Het vereist eigen vermogen per risicofactor is aan de hand van de voorgeschreven formule gecombineerd tot een totaal vereist eigen vermogen. Voor de evenwichtsberekening is de uitkomst hiervan zoals voorgeschreven in een aantal stappen gebruikt totdat het toetsingsverschil nihil is. Dit resulteert in de evenwichtssituatie, waarin het (fictieve) aanwezige eigen vermogen precies gelijk is aan het vereist eigen vermogen, bij een niveau van 17,9% (2016: 16,7%). Het vereist eigen vermogen is gebaseerd op de strategische portefeuille per ultimo 2017. Indien het vereist eigen vermogen zou worden bepaald op basis van de feitelijke portefeuille per ultimo 2017, zou het vereist eigen vermogen lager zijn uitgekomen op 17,6%.

Beleggingsrisico

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogenoeten manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de marktrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duration. De duration is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Indien de duratie van de beleggingen korter is dan de duratie van de verplichtingen, is er sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele

marktrentestructuur), waardoor de dekkingsgraad stijgt. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Door het renterisico gedeeltelijk af te dekken, is de dekkingsgraad minder afhankelijk van de renteontwikkeling. De renteafdekking voor het pensioenfonds vindt plaats door een combinatie van de portefeuille vastrentende waarden en een Strategic Liability Matching (SLM) beleggingsfonds.

De duratie en het effect van de renteafdekking kan als volgt worden samengevat:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	Duratie	€	Duratie
Vastrentende waarden (na derivaten)	345.805	16,7	338.280	19,5
(Nominale) pensioenverplichtingen	508.746	18,1	519.096	18,5

De samenstelling van de totale beleggingsportefeuille naar looptijd is als volgt:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	-114.271	-19,1	-141.698	-24,7
Resterende looptijd 1-5 jaar	80.192	13,4	100.467	17,5
Resterende looptijd 6-10 jaar	112.156	18,7	95.334	16,6
Resterende looptijd > 10 jaar	283.211	47,3	284.684	49,6
Niet rentedragend en/of Externe beleggingsportefeuille	237.570	39,7	234.783	41,0
	598.858	100,0	573.570	100,0

De presentatie van de beleggingsportefeuille in bovenstaande looptijden hangt samen met het lange termijn karakter van de investeringen van het pensioenfonds en het hiermee samenhangende beleid en ter vergelijking met de looptijden van de verplichtingen zoals in onderstaand overzicht weergegeven.

Het bovenstaande overzicht geeft de verdeling van het renterisico van de totale portefeuille waarbij tevens rekening gehouden is met de renteswaps. Een negatieve waarde in het blok "Korter dan een jaar" is het gevolg van de korte poten van deze renteswaps. Met een renteswap wordt doorgaans een korte rente (de korte poot) geruild voor een lange rente (de lange poot) om renterisico van de pensioenverplichtingen af te dekken. De korte rente die betaald wordt, de korte poot, heeft dus een negatieve exposurewaarde en een looptijd die korter is dan een jaar.

Het overzicht is op doorkijkbasis opgesteld.

De resterende looptijd van de technische voorzieningen kan als volgt worden weergegeven:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	67.980	13,4	62.009	12,0
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	74.620	14,7	69.909	13,5
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	156.986	30,9	151.063	29,1
Resterende looptijd > 20 jaar	209.160	41,0	236.115	45,4
	508.746	100,0	519.096	100,0

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen, beursgenoteerd indirect vastgoed en converteerbare obligaties) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico in samenhang met het renterisico wordt gebruik gemaakt van derivaten.

Het risico wordt gemeten als het effect van een daling van de zakelijke waarden met 30% voor beursgenoteerde aandelen in ontwikkelde markten plus beursgenoteerd vastgoed, met 40% voor emerging markets en private equity en een daling van niet beursgenoteerd vastgoed met 15%. Tussen de hier onderscheiden risico's wordt een correlatie van 0,75 gehanteerd.

Valutarisico (S3)

Het valutarisico betreft het risico dat de waarde van de beleggingen die in vreemde valuta luiden vermindert als gevolg van veranderingen van vreemde valutakoersen. De pensioenverplichtingen luiden in euro's. Een deel van de beleggingsportefeuille luidt in vreemde valuta.

Voor bepaling van het effect van een daling van valutakoersen wordt onderscheid gemaakt tussen valuta in ontwikkelde markten waarvoor een waardedaling van 20% wordt verondersteld en valuta in opkomende markten waarvoor een waardedaling van 35% wordt gehanteerd. Bij de aggregatie van het vereist eigen vermogen voor valutarisico (S3) wordt tevens rekening wordt gehouden met correlaties.

Het valutarisico op vastrentende waarden is beperkt doordat vastrentende waarden bijna alleen zijn belegd in vastrentende waarden luidende in euro. Wat betreft het valutarisico bij aandelen worden de beleggingen in Amerikaanse dollars, Britse ponden en Japanse yen bij Aegon volledig afgedekt naar de euro. Binnen het OBAM fonds van BNP Paribas wordt het valutarisico niet afgedekt. Binnen dit aandelenfonds wordt bewust valutarisico gelopen. Naar de mening van het bestuur past dit risico binnen het risicoprofiel zoals het bestuur dat heeft vastgesteld.

De valutapositie per 31 december 2017 is als volgt weer te geven:

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
EUR	481.222	480.916
Australische dollar	2.113	1.827
Hong Kong dollar	9.221	8.640
Zuid-Koreaanse won	1.681	1.375
Taiwanese dollar	1.213	1.115
Deense kroon	2.651	3.432
Britse Pond	5.425	4.505
Canadese dollar	4.145	2.846
Amerikaanse dollar	64.759	54.361
Zwitserse frank	5.387	0
Zweedse kroon	0	1.385
Japanse yen	2.726	0
Overig	18.315	13.168
Totaal niet EUR	117.636	92.654
	598.858	573.570

Het overzicht is op doorkijkbasis opgesteld. In de solvabiliteitstoets van het pensioenfonds is in de buffers voor het valutarisico rekening gehouden met bovenstaande valutaposities en afdekkingen.

Prijrisico

Het prijsrisico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Het prijsrisico wordt gemitigeerd door spreiding naar regio en sector.

Het risico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen die zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van compliance aan deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd aan het bestuur.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	348.355	58,1	336.793	58,8
Europa (niet-EU)	2.932	0,5	0	0
Verenigde Staten	134.862	22,5	117.727	20,5
Japan	13.486	2,3	11.999	2,1
Australië	0	0	732	0,1
Hong Kong	5.782	1,0	0	0
Overig	93.441	15,6	106.319	18,5
Totaal	598.858	100,0	573.570	100,0

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar sectoren is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Energie	15.594	2,6	15.511	2,7
Bouw- en grondstoffen	16.484	2,8	20.436	3,6
Industrie	28.875	4,8	24.254	4,2
Duurzame consumentengoederen	57.596	9,6	67.192	11,7
Consumentengebruiksgoederen	23.457	3,9	23.953	4,2
Informatietechnologie	33.388	5,6	20.350	3,6
Telecommunicatie	25.749	4,3	22.075	3,9
Nutsbedrijven	6.654	1,1	11.470	2,0
Overheid en overheidsinstellingen	144.488	24,1	133.519	23,3
Financiële instellingen	178.596	29,8	170.771	29,8
Overige	67.977	11,4	64.039	11,0
Totaal	598.858	100,0	573.570	100,0

Grondstoffenrisico (S4)

Pensioenfonds die beleggen in grondstoffen (commodities) lopen het risico dat de waarde van deze beleggingen daalt.

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst, marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan en aan bijvoorbeeld herverzekeraars.

Het kredietrisico is beperkt, omdat beperkt wordt belegd in schuldtitels van ondernemingen. Het tegenpartijrisico verbonden aan de inzet van afgeleide financiële instrumenten wordt op marktconforme wijze beheerst. Daarnaast wordt dit risico beperkt door gebruik te maken van tegenpartijen met een goede reputatie.

De kredietwaardigheid van veel marktpartijen wordt ook door rating agencies beoordeeld. De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
AAA	96.720	14,4	80.106	11,6
AA+ / AA / AA-	164.215	24,4	168.319	24,3
A+ / A / A-	75.716	11,3	79.551	11,5
BBB+ / BBB / BBB-	158.077	23,5	175.623	25,4
BB+ / BB / BB-	5.704	0,8	8.514	1,2
Overig	171.682	25,6	180.105	26,0
Totaal	672.113	100,0	692.218	100,0

Het totaal kredietrisico wijkt af van de marktwaaarde van de portefeuille als gevolg van het gebruik van kredietderivaten. Met kredietderivaten wordt het kredietrisico op een tegenpartij afgedekt, of kan juist extra kredietrisico op een tegenpartij worden genomen. Voor de berekening van het totaal kredietrisico in bovenstaand overzicht is rekening gehouden met de onderliggende waarde (exposure waarde) van de kredietderivaten in plaats van de marktwaaarde van deze derivaten. Hiermee wordt een beter inzicht gegeven in het totaal kredietrisico van de portefeuille.

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. Bij het pensioenfonds is dit het actuariële risico van langlevens.

Langlevensrisico

In de berekening van S6 is het langlevensrisico meegenomen. Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van AG-prognosetafel 2016 met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het pensioenfonds heeft het nabestaanden- en wezenpensioen op risicobasis herverzekerd bij een externe, onder toezicht van DNB staande verzekeringsmaatschappij. Daarnaast is eveneens het arbeidsongeschiktheids- en overlijdensrisico herverzekerd. De huidige verzekering afgesloten is met Zwitserleven.

Toeslagrisico

Het toeslagrisico omvat het risico dat de ambitie van het bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen in relatie tot de algemene prijsontwikkeling niet kan worden gerealiseerd. De mate waarin dit kan worden gerealiseerd is afhankelijk van de ontwikkelingen in de rente, beleggingsrendementen, looninflatie en demografie (beleggings- en actuariële resultaten) echter, afhankelijk van de hoogte van de dekkingsgraad van het pensioenfonds.

Uitdrukkelijk wordt opgemerkt dat de toeslagverlening voorwaardelijk is.

De zogenaamde reële dekkingsgraad geeft inzicht in de mate waarin toeslagen kunnen worden toegekend (ook wel aangeduid als de toeslagruimte). Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden onvoorwaardelijke nominale pensioenverplichtingen verdisconteerd tegen een reële, in plaats van nominale, rentetermijnstructuur. Omdat er op dit moment geen markt voor financiële instrumenten aanwezig is waaruit de reële rentetermijnstructuur kan worden afgeleid, wordt gebruik gemaakt van

een benaderingswijze.

De nominale rente kan worden verminderd met een bepaald (vast) percentage dat de toeslagambitie op lange termijn weergeeft. Ook kan gebruik worden gemaakt van de verwachte loon- of prijsinflatie (afhankelijk van de bepalingen omtrent toeslagverlening in het reglement).

Het pensioenfonds heeft deze risico's overwogen en verwerkt in de buffer voor het verzekeringstechnisch risico ultimo 2017.

Inflatierisico

Inflatierisico is het risico dat inflatie de waarde van de pensioenen aantast in termen van koopkracht. Het inflatierisico kan worden verkleind door inflatiegevoelige beleggingen. Deze beleggingen geven een hoger rendement naarmate de inflatie toeneemt. Deze beleggingen geven negatieve rendementen bij lage inflatie. Het pensioenfonds belegt niet direct in inflatiegevoelige beleggingsproducten. Wel belegt het pensioenfonds in goud. De goudbelegging heeft mede als doel het risico van hyperinflatie op te vangen. Daarmee is een deel van het inflatierisico afgedekt.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het prijsrisico. Grote posten kunnen een post van concentratierisico zijn. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt.

Ultimo 2017 zijn de volgende posten met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Vastrentende waarden				
Duitse staatsobligaties	47.859	7,9	46.656	8,1
Franse staatsobligaties	34.109	5,6	31.024	5,4
Nederlandse staatsobligaties	12.217	2,1	14.199	2,4
Totaal	94.185	15,6	91.879	15,9

De belangrijkste vorm van concentratierisico in de verplichtingen van het pensioenfonds is de demografische opbouw van de deelnemers. De demografische opbouw van de deelnemers is niet te beïnvloeden. Ultimo 2017 is in de totale deelnemerspopulatie de verhouding mannen en vrouwen in het pensioenfonds 71:29 (2016: 69:31). De gemiddelde leeftijd bedraagt 58,3 jaar (2016: 59,7 jaar waarbij sprake is van een gelijkmatige leeftijdsspreiding).

Op grond hiervan heeft het bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van concentratie in de activa of verplichtingen en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico wordt aangehouden.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het pensioenfonds heeft de genoemde werkzaamheden uitbesteed aan TKP en AeAM.

Uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbestede werkzaamheden dan wel door deze derden ter beschikking gestelde apparatuur en personeel worden geschaad. Het uitbestedingsrisico wordt gemitigeerd door de afspraken (kwaliteitseisen) in de uitvoeringsovereenkomst en de daaraan verbonden Service Level Agreement (SLA). Monitoring van de uitvoering door het bestuur van het pensioenfonds vindt plaats op basis van de periodieke rapportages van de externe uitvoerder over de uitgevoerde werkzaamheden. Tevens ontvangt het pensioenfonds van TKP en AeAM ISAE 3402 type II-rapportages. Deze rapportages geven inzicht in de wijze van beheersing van de operationele risico's en geeft aan of de uitvoerder 'in control' is. Een externe onafhankelijke accountant certificeert de rapportages. Verder ontvangt het pensioenfonds van TKP een 'In-control statement' (ICS).

De advisering over de uitvoering van de pensioenregeling is uitbesteed aan Mercer (Nederland) B.V.

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën afgeweken wordt van het beleid volgens de benchmark. Een maatstaf van de mate waarin actief wordt belegd is de zogenaamde 'tracking error'. De tracking error geeft aan hoe groot de afwijkingen van het rendement kunnen zijn ten opzichte van het benchmarkrendement. Hoe hoger de tracking error, hoe hoger het actief risico.

Het actief risico is in de berekening van het vereist eigen vermogen opgenomen als S10. Bij het pensioenfonds bedraagt de tracking error van de zakelijke waarden 2,2% (2016: 2,2%).

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

11.4.4 Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft een uitbestedingsovereenkomst afgesloten met TKP Pensioen B.V. Het betreft een langlopende overeenkomst inzake pensioenadministratie, bestuursondersteuning en financiële administratie met een opzegtermijn van één jaar. De vergoeding voor 2017 bedraagt € 0,4 miljoen (2016: € 0,4 miljoen). De vaste vergoeding voor 2018 ligt naar verwachting hiermee in lijn.

Met Aegon Investment Management B.V. is een vermogensbeheercontract afgesloten voor onbepaalde tijd met een opzegtermijn van twee maanden.

Met ingang van 1 april 2014 is de risicoherverzekering ondergebracht bij Zwitserleven. Het contract loopt tot 31 december 2018. In 2017 is aan Zwitserleven € 1,2 miljoen aan premie herverzekering betaald. Voor 2018 wordt € 1,3 miljoen aan het pensioenfonds gefactureerd.

11.4.5 Verbonden partijen

Identiteit van verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen tussen het pensioenfonds en de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders.

Transacties met (voormalige) bestuurders

De bezoldiging van de bestuurders wordt nader toegelicht in de toelichting op de staat van baten en lasten bij de pensioenuitvoeringskosten. Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan de (voormalige) bestuurders. Ook heeft het pensioenfonds geen vorderingen op de (voormalige) bestuurders.

Overige transacties met verbonden partijen

Het pensioenfonds heeft een uitvoeringsovereenkomst afgesloten met de werkgever ten aanzien van de uitvoering van het pensioenreglement. De belangrijkste onderdelen uit deze overeenkomst zijn:

- * de werkgever is verplicht al zijn werknemers waarop de pensioenovereenkomst van toepassing is aan te melden als deelnemer;
- * de werkgever verplicht zich de overeengekomen gegevens inzake werknemers tijdig en op de overeengekomen wijze aan het pensioenfonds te vertrekken;
- * het pensioenfonds verplicht zich de deelnemers en overige rechthebbenden pensioenaanspraken en pensioenrechten toe te kennen overeenkomstig de bepalingen van de geldende statuten en/of het pensioenreglement;
- * ter dekking van de financiële gevolgen van de door het pensioenfonds aangegane verplichtingen, zoals vastgelegd in de statuten en het pensioenreglement, verplicht de werkgever zich per kwartaal premies aan het pensioenfonds te voldoen, met inachtneming van de bepalingen van de uitvoeringsovereenkomst;
- * bij een tekort van het pensioenfonds, is de werkgever geen extra premie verschuldigd;
- * indien de vermogenspositie van het pensioenfonds daartoe aanleiding geeft, kan het bestuur van het pensioenfonds besluiten tot een verlaging van de premie, met inachtneming van de hierover opgenomen bepalingen in de ABTN en in overeenstemming met wettelijke regelingen. Het pensioenfonds kan niet eerder tot het verlagen van de premie overgaan, dan nadat eerst een eventuele achterstand in de toeslagverlening is ingelopen en vervolgens de dekkingsgraad nog boven de premiekortingsgrens ligt.

De overeenkomst wordt ieder jaar automatisch met één jaar verlengd, tenzij één van beide partijen twee maanden voor het jaareinde schriftelijk te kennen geeft de overeenkomst te willen beëindigen.

Er hebben verder geen transacties met verbonden partijen plaatsgevonden.

11.4.6 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2017

8. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds

	2017	2016
	€	€
De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd:		
Pensioenpremie huidig jaar (inclusief VPL)	10.514	10.325
Pensioenpremie voorgaand jaar	0	29
Inkoop rechten VPL	991	783
VPL-premie naar VPL-schuld	-934	-918
	<u>10.571</u>	<u>10.219</u>

De premieopbrengsten zijn niet gesplitst naar een werkgevers- en een werknemersdeel, omdat de totale premie volgens overeenkomst aan de werkgevers in rekening wordt gebracht. Een deel van de premie wordt door de werkgevers ingehouden op het salaris van de werknemers. Aangezien er geen directe relatie is tussen het werkgevers- en het werknemersdeel, kunnen deze niet afzonderlijk worden weergegeven.

De totale bijdrage van werkgever en werknemers bedraagt 29,7% (2016: 29,7%) van de loonsom. Daarnaast is er in 2017 een opslag van 3% inzake financiering VPL bij de werkgever in rekening gebracht (2016: 3%). De kostendekkende, gedempte en feitelijke premie zijn als volgt:

Kostendekkende premie	14.322	12.599
Feitelijke premie (exclusief VPL-premie)	9.637	9.301
Gedempte premie	9.555	8.893

De aan het boekjaar toe te rekenen feitelijke premie is als bate in de staat van baten en lasten verantwoord. De samenstelling van de kostendekkende premie is als volgt:

Kostendekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	10.634	9.294
Opslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	1.929	1.792
Opslag voor uitvoeringskosten	845	740
Risicopremie WIA excedent en PVI	632	575
Opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	282	197
Totaal kostendekkende premie	<u>14.322</u>	<u>12.598</u>

Gedempte premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	5.053	4.771
Opslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	945	947
Opslag voor uitvoeringskosten	845	613
Risicopremie WIA excedent en PVI	468	442
Opslag voor toekomstige uitvoeringskosten	138	104
Inkoop voorwaardelijke onderdelen	2.106	2.016
Totaal gedempte premie	<u>9.555</u>	<u>8.893</u>

De kostendekkende premie, vastgesteld op basis van de rentetermijnstructuur 2016, bedraagt € 14,3 miljoen in 2017. De gedempte kostendekkende premie, vastgesteld op basis van het verwacht rendement, bedraagt € 9,6 miljoen in 2017. De feitelijke premie bedraagt in 2017 € 9,6 miljoen (2016: € 9,3 miljoen). Dit betreft de premie voor de basisregeling met uitzondering van de koopsommen en de afrekening van vorige boekjaren. De totaal ontvangen premie bedraagt in 2017 € 10,6 miljoen (2016:

€ 10,3 miljoen). Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendeekkende premie.

9. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2017	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	134	0	-2	0	132
Aandelen	983	34.101	-1.176	-15	33.893
Vastrentende waarden	-4.784	1.559	-1.199	-80	-4.504
Overige beleggingen	419	89	-82	0	426
	<u>-3.248</u>	<u>35.749</u>	<u>-2.459</u>	<u>-95</u>	<u>29.947</u>
Af: Rendementstoerekening VPL					<u>-364</u>
					<u>29.583</u>

Het beleggingsrendement van het pensioenfonds is verlaagd met het rendement ten behoeve van VPL. Dit rendement is toegevoegd aan de langlopende schuld ten behoeve van VPL.

De transactiekosten voor het beleggingsdepot betreffen voornamelijk de op- en afslag bij aan- en verkoop van participaties in Aegon beleggingsfondsen. Deze op- en afslag dient ter dekking van de transactiekosten die zich voordoen bij aan- en verkooptransacties als gevolg van toe- en uittredingen in de Aegon beleggingsfondsen. De werkelijke transactiekosten binnen de Aegon beleggingsfondsen kunnen hiervan afwijken als gevolg van aan- en verkooptransacties welke in het kader van het beleggingsbeleid van het desbetreffende Aegon beleggingsfonds worden verricht. De transactiekosten op doorkijkbasis zijn hierdoor niet betrouwbaar vast te stellen en worden hierdoor niet nader toegelicht. Aegon Investment Management B.V. toetst in het kader van het best execution beleid periodiek de hoogte van de op- en afslag aan de marktomstandigheden.

Transactiekosten van beleggingstitels binnen de beleggingsfondsen zijn niet meegenomen. Dit is anders voor directe beleggingen in financiële instrumenten (discretionaire portefeuille). De aan- en verkoopkosten van beleggingstitels zijn standaard verwerkt in de aan- en verkoopprijs van deze instrumenten. Om deze kosten te bepalen is een gemiddelde spread (de helft van het verschil tussen de bied- en de laatprijs) toegepast.

Van de totale vermogensbeheerkosten heeft € 2.867 betrekking op de indirecte opbrengsten, omdat deze kosten onderdeel zijn van de koers van de fondsen. De korting van € 357 betreft een geldstroom en wordt om die reden met de directe opbrengsten verrekend.

2016	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	134	0	0	0	134
Aandelen	768	12.672	-1.001	-56	12.383
Vastrentende waarden	6.836	30.552	-1.127	-72	36.189
Overige beleggingen	353	1.457	-50	-1	1.759
	<u>8.091</u>	<u>44.681</u>	<u>-2.178</u>	<u>-129</u>	<u>50.466</u>
Af: Rendementstoerekening VPL					<u>-585</u>
					<u>49.881</u>

In navolging op de aanbevelingen van de Pensioenfederatie zijn de kosten vermogensbeheer over de beleggingscategorieën verdeeld.

	2017	2016
	€	€
10. Overige baten		
Interest waardeoverdrachten	0	9
Interest overig	74	78
Andere baten	15	7
	<u>89</u>	<u>94</u>
	2017	2016
	€	€
11. Pensioenuitkeringen		
Ouderdomspensioen	10.387	10.460
Prepensioen	0	1
Partnerpensioen	2.265	2.196
Wezenpensioen	45	43
Arbeidsongeschiktheidspensioen	9	9
WAO-aanvulling	46	41
Afkoop pensioenen en premierestitutie	17	26
Verrekeningen uitkeringen	-11	-3
	<u>12.758</u>	<u>12.773</u>
12. Pensioenuitvoeringskosten		
Bestuurskosten	30	35
Kosten verantwoordingsorgaan en Visitatiecommissie	19	27
Administratiekostenvergoeding	390	379
Controle onafhankelijke accountants	46	45
Certificerend actuaaris	22	60
Adviserend actuaaris	426	427
Overige advieskosten	1	0
Contributies en bijdragen	47	45
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	7	3
	<u>988</u>	<u>1.021</u>

Door het vrijvallen van gereserveerde kosten met betrekking tot 2016, is de totale realisatie van de kosten in 2017 gedaald.

Governancekosten

Eén lid van het bestuur geniet een vergoeding van € 15 per jaar. Leden van het VO ontvangen vacatiegelden, € 1,5 per jaar. Reis- en verblijfkosten, opleidingskosten en andere uitgaven, in het belang van het pensioenfonds gedaan, worden door het pensioenfonds vergoed.

Accountantshonoraria

De honoraria van de onafhankelijke externe accountant(s) zijn als volgt:

Controle van de jaarrekening	<u>46</u>	<u>45</u>
------------------------------	-----------	-----------

Er zijn geen andere diensten door de externe accountant en het netwerk geleverd.

Aantal personeelsleden

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst. De beheersactiviteiten worden op basis van een uitvoeringsovereenkomst verricht door personeel werkzaam van TKP Pensioen B.V., dan wel door personeel in dienst van externe vermogensbeheerders.

	2017 €	2016 €
13. Saldo herverzekering		
Premie herverzekering	1.225	1.071
Uitkeringen uit herverzekering	-600	0
Uitkeringen winstdeling	-473	-1.037
	<u>152</u>	<u>34</u>

Uitkeringen winstdeling betreft voor € 473 het voorlopig winstaandeel bij Zwitserleven ontstaan in 2017. Het eventueel positief winstaandeel aan het eind van de contractperiode wordt 24 maanden na het einde van de vijfjaar contractperiode aan het pensioenfonds uitgekeerd.

14. Saldo overdracht van rechten

Inkomende waardeoverdrachten	-19	-340
Uitgaande waardeoverdrachten	<u>195</u>	<u>550</u>
	<u>176</u>	<u>210</u>

15. Overige lasten

Interest waardeoverdrachten	1	6
Overig	<u>10</u>	<u>8</u>
	<u>11</u>	<u>14</u>

11.4.7 Gebeurtenissen na balansdatum

Er zijn geen significante gebeurtenissen na balansdatum die van invloed zijn op de financiële positie van het pensioenfonds per 31 december 2017.

Amsterdam, 5 juni 2018

F.H.M. van den Oetelaar, voorzitter
J. de Vries
P.C. van Doodewaard
J.E. Verspeek

Overige gegevens

12 Overige gegevens

12.1 Statutaire regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Er zijn geen statutaire bepalingen betreffende de bestemming van het resultaat. Het voorstel voor de bestemming van het saldo van baten en lasten over 2017 is opgenomen onder de toelichting op de balans.

12.2 Actuariële verklaring

ACTUARIËLE VERKLARING

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Honeywell te Amsterdam is aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2017.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Honeywell, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Mercer (Nederland) B.V. beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Mercer (Nederland) B.V. wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op 0,2% van de Technische Voorzieningen per 31 december 2017. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 115.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld.
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten.
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Honeywell is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen.

De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 5 juni 2018.

Drs. J.H.M. Terheggen AAG
verbonden aan Mercer (Nederland) B.V.

12.3 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds Honeywell

Verklaring over de jaarrekening 2017

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds Honeywell een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van de stichting op 31 december 2017 en van het resultaat over 2017 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we hebben gecontroleerd

Wij hebben de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds Honeywell te Amsterdam ('de stichting') gecontroleerd. De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2017;
- de staat van baten en lasten over 2017; en
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

Het stelsel voor financiële verslaggeving dat is gebruikt voor het opmaken van de jaarrekening is Titel 9 Boek 2 BW.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de paragraaf 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Onafhankelijkheid

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Honeywell zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het verslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening en de accountantscontrole

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor:

- het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW; en voor
- een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Ons controleoordeel beoogt een redelijke mate van zekerheid te geven dat de jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat. Een redelijke mate van zekerheid is een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle afwijkingen ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard,

timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Groningen, 5 juni 2018

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

drs. H.D.M. Plomp RA

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds Honeywell

In aanvulling op wat is vermeld in onze controleverklaring hebben wij in deze bijlage onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening nader uiteengezet en toegelicht wat een controle inhoudt.

De verantwoordelijkheden van de accountant voor de controle van de jaarrekening

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze doelstelling is om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen dat de jaarrekening vrij van materiële afwijkingen als gevolg van fouten of fraude is. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een organisatie haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen en het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

12.4 Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel. Het bestuur bestaat uit zes leden. Drie van de leden worden door het bestuur benoemd op voordracht van Honeywell B.V. Drie van de leden worden na verkiezingen binnen de geledingen deelnemers en pensioengerechtigden benoemd door het bestuur, waarbij de zetels die voor iedere geleding worden vastgesteld, worden vastgesteld op basis van onderlinge getalsverhoudingen, zodanig dat iedere geleding een op gehele getallen afgerond aantal aantal zetels toegedeeld krijgt.

Ieder bestuurslid wordt benoemd voor een periode van vier jaar en kan nadien nog maximaal twee keer worden herbenoemd.

Bijlagen

Bijlage 1 Deelnemersbestand

	Stand ultimo vorig verslagjaar	Bij	Af	Stand ultimo verslagjaar
Actieven	674	22	39	657
Slapers	1.376	129	135	1.370
Gepensioneerden	1.157	58	61	1.154
waarvan:				
(tijdelijk) ouderdompensioen	852	37	39	850
arbeidsongeschiktheidspensioen	18	1	3	16
partnerpensioen	270	17	14	273
wezenpensioen	17	3	5	15
Totaal:	3.207	209	235	3.181

Bijlage 2 Begrippenlijst

ABTN

Afkorting voor actuariële en bedrijfstechnische nota. In deze, door de wet verplicht gestelde nota, wordt het beleid van het fonds beschreven op het gebied van financiering, beleggingen, pensioenen en toeslagverlening.

Actuariële analyse

In deze analyse wordt de invloed verklaard van opgetreden verschillen tussen de actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen.

Asset Liability Management (ALM)

Het in kaart brengen van de onderlinge samenhang van pensioenverplichtingen, premiebeleid en beleggingsmix. Met behulp van ALM-simulatiemodellen worden beelden geschetst van de kansen en bedreigingen voor het pensioenfonds in diverse economische scenario's.

Beleggingsfonds

Instelling die geld van derden belegt in aandelen of andere beleggingssoorten.

Beleggingsmix

De verdeling van beleggingen over verschillende beleggingscategorieën, zoals bijvoorbeeld aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. Ook wel beleggingsportefeuille.

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de over de afgelopen 12 maanden gepubliceerde dekkingsgraden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde RTS met UFR-methodiek.

Benchmark

Representatieve herbeleggingsindex waartegen de prestaties van de beleggingsportefeuille worden afgezet.

Contante waarde

De huidige waarde van een bedrag waarover je pas na een bepaalde periode de beschikking hebt.

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft de verhouding weer tussen het vermogen en de waarde van de pensioenverplichtingen, uitgedrukt in een percentage. Dit verhoudingsgetal geeft aan in hoeverre op lange termijn de pensioenverplichtingen kunnen worden nagekomen. De netto activa zijn het saldo van het belegd vermogen, de andere activa en de schulden.

Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de nominale en de reële dekkingsgraad:

- **Nominale dekkingsgraad**
Bij de nominale dekkingsgraad wordt bij het vaststellen van de pensioenverplichtingen géén rekening gehouden met toekomstige toeslagverlening.
- **Reële dekkingsgraad**
Bij de reële dekkingsgraad wordt bij het vaststellen van de pensioenverplichtingen wel rekening gehouden met toekomstige toeslagverlening.

Daar waar in het jaarverslag over 'de dekkingsgraad' wordt gesproken, wordt de nominale dekkingsgraad bedoeld.

Derivaten

Van effecten afgeleide financiële instrumenten (beleggingsproducten), waarvan de waarde afhankelijk is van de waarde van andere meer onderliggende variabelen als valuta's, effecten en rentes.

DNB

De Nederlandsche Bank.

Doorsneepremie

Voor alle deelnemers aan de pensioenregeling van het pensioenfonds is de doorsneepremie een gelijk percentage van de pensioengrondslag. Bij de berekening van dit percentage wordt het totaal van individueel berekende pensioenkosten van de deelnemers uitgedrukt als een percentage van de som van alle pensioengrondslagen. Iedereen betaalt dit percentage als pensioenpremie, waardoor geslacht, leeftijd en burgerlijke staat geen rol meer spelen.

Duration

De gevoeligheid van een waarde voor fluctuaties in de kapitaalmarktrente, rekening houdend met de resterende looptijd van die waarde.

Eigen vermogen

Buffer om mogelijke waardedalingen van de in het fonds aanwezige middelen op te vangen. Pensioenfondsen zijn verplicht om te beschikken over een voldoende grote buffer. Met een toereikendheidstoets kan jaarlijks worden vastgesteld of het eigen vermogen groot genoeg is.

Ervaringssterfte

Omdat aangenomen wordt dat de werkende bevolking gezonder is dan de niet werkende bevolking wordt op basis van ervaringscijfers op de sterftetekansen zoals ontleend aan de prognosetafel een leeftijdsafhankelijke afslag toegepast. Door rekening te houden met deze ervaringssterfte hoeven geen leeftijdscorrecties te worden toegepast.

Feitelijke premie

De feitelijke premie is de premie zoals deze daadwerkelijk wordt geheven in het boekjaar.

Franchise

Het deel van het salaris dat niet wordt meegenomen bij het berekenen van de pensioengrondslag.

Financieel Toetsingskader (FTK)

De door DNB uitgevoerde methodiek voor de toetsing van de financiële opzet en toestand van pensioenfondsen die vanaf 1 januari 2015 verplicht is.

Haalbaarheidstoets

De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Over de uitkomsten van de haalbaarheidstoets wordt gecommuniceerd richting verschillende stakeholders.

Grondstoffen

Grondstoffen en goederen waarvan de prijs in hoge mate wordt bepaald door de actuele vraag en aanbod. Voorbeelden zijn: olie, graan en metalen, met uitzondering van edelmetalen.

Herverzekering

Het door een pensioenfonds geheel of gedeeltelijk onderbrengen van een pensioenregeling in een levensverzekeringsovereenkomst en/of het door een pensioenfonds onderbrengen van (extra hoge) risico's bij een levensverzekeraar, zoals het overlijdensrisico en invaliditeitsrisico van deelnemers.

Inlooperisico bij arbeidsongeschiktheid

Het risico dat een arbeidsongeschiktheidsuitkering moet worden verstrekt aan één of meer werknemers uit hoofde van een ziekte of aandoening die reeds bij ingang van de (collectieve) verzekering bestond.

Kostendekkende premie

Pensioenfondsen zijn verplicht om een kostendekkende premie te berekenen. De kostendekkende premie fungeert als (wettelijk) ijkpunt bij de beoordeling van de feitelijke premie die het fonds in rekening brengt.

Marktwaarde

De marktwaarde is het bedrag waarvoor recht of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

Middellood(regeling)

Het middellood is de hoogte van het gemiddelde salaris gedurende de hele loopbaan. Bij de middelloodregeling hangt het uiteindelijke pensioen af van het aantal jaren dat een deelnemer bij de werkgever in dienst is geweest en het salarisverloop tijdens deze werkzame periode. Het op te bouwen pensioen is bij deze regeling een gewogen gemiddelde van alle pensioengrondslagen over de gehele periode van deelname aan de regeling.

Minimaal vereist eigen vermogen

De ondergrens van het vereist eigen vermogen. Indien het fonds niet over het minimaal vereist vermogen beschikt is sprake van een dekkingstekort.

Opkomende markten

Markten die eerder achterbleven bij de economische ontwikkeling, maar waarvan de vooruitzichten nu goed zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om markten in Midden- en Zuid-Amerika, Midden- en Oost-Europa, het Verre Oosten en Zuid-Afrika.

Pensioengrondslag

Het gedeelte van het salaris dat de grondslag vormt voor de pensioenopbouw van een deelnemer. De pensioengrondslag wordt berekend door het pensioengevend jaarsalaris te verminderen met de franchise.

Pensioenwet

Op 1 januari 2007 is de Pensioenwet in werking getreden. De Pensioenwet heeft tot doel de waarborgen te verschaffen voor financiële zekerheid, individuele zekerheid en uitvoeringszekerheid.

Prognosetafels

Prognosetafels geven de gemiddelde overlevings- en sterftefrequenties binnen de Nederlandse bevolking weer en worden gebruikt bij het berekenen van pensioenpremies. De prognosetafels worden aangevuld met jaartallen die de waarnemingsperiode aangeven.

Prudent person

De "prudent person regel" is gebaseerd op Europese regelgeving en ligt vast in artikel 135 van de Pensioenwet (PW). Deze regel schrijft voor dat alle beleggingen die gedaan worden met de middelen van een pensioenfonds in het belang van de deelnemers en gepensioneerden moet zijn. Zo mogen er bijvoorbeeld geen te grote risico's genomen worden bij het beleggen.

Rentetermijnstructuur (RTS)

Maandelijks door De Nederlandsche Bank gepubliceerde marktrente met een looptijd van 1 tot 60 jaar, waarmee de toekomstige cashflow van de verplichtingen contant moet worden gemaakt.

Reservetekort

De Pensioenwet en het Besluit Financieel Toetsingskader Pensioenfondsen spreken van een reservetekort als de middelen ontoereikend zijn om naast de voorziening pensioenverplichtingen en de reserve voor algemene risico's, ook nog de vereiste reserve beleggingsrisico's, de reserve voorgenomen pensioenaanpassing en eventuele andere reserves te dekken.

Securities lending

Security lending is het uitlenen van aandelen en obligaties voor een vastgestelde periode aan derden in ruil voor een geldelijke vergoeding. Doordat het economische eigendom bij de uitlener blijft, wordt er geen koersrisico gelopen.

Stichtingskapitaal en reserves

Buffer om mogelijke waardedalingen van de in het fonds aanwezige middelen op te vangen. Pensioenfondsen zijn verplicht om te beschikken over een voldoende grote buffer. Met een toereikendheidstoets kan jaarlijks worden vastgesteld of het stichtingskapitaal en de reserves groot genoeg zijn.

Strategic Liability Matching (SLM) fund

Een beleggingsfonds welke kan worden ingezet om de rentegevoeligheid te verkleinen.

Toekomstbestendig-indexeren (TBI)-grens

Dit is de beleidsdekkingsgraad waarbij het pensioenfonds onder het nFTK volledig mag indexeren.

Toeslagverlening

Om de koopkracht van pensioenen niet achteruit te laten gaan, kunnen pensioenen worden aangepast. Dit houdt in dat er een toeslag kan worden gegeven op het pensioen. Het bestuur neemt jaarlijks een besluit over het al dan niet verhogen van de pensioenaanspraken. De toeslagverlening is voorwaardelijk. Er wordt slechts toeslag verleend voor zover de middelen van het fonds dit toelaten.

Ultimate Forward Rate (UFR)

Een rentetermijnstructuur waarbij de rente voor lange looptijden beweegt richting 4,2%, waardoor de berekening van de verplichtingen minder gevoelig is voor schommelingen en mogelijk verstoorde marktomstandigheden op de financiële markten.

Uitlooprisico bij arbeidsongeschiktheid

Het risico dat een arbeidsongeschiktheidsuitkering moet worden verstrekt aan één of meer werknemers uit hoofde van een ziekte of aandoening die reeds gedurende de looptijd van de (collectieve) verzekering bestond, maar op grond waarvan een eventueel recht op een uitkering ontstond ná afloop van de looptijd van de (collectieve) verzekering.

Verantwoordingsorgaan

De in de Principes voor Goed Pensioenfonds Bestuur gehanteerde term voor een orgaan waarin de actieve deelnemers, de pensioengerechtigden en de financieel betrokken werkgever(s) zijn vertegenwoordigd en waaraan het bestuur periodiek verantwoording aflegt.

Vereist eigen vermogen

Het vermogen dat nodig is om te bewerkstelligen dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het pensioenfonds binnen een periode van één jaar over minder waarden beschikt dan de hoogte van de voorziening pensioenverplichtingen. Het wordt berekend conform de daarvoor geldende wettelijke regels.

Visitatiecommissie

In het kader van de Principes voor goed pensioenfondsbestuur kan voor het toezichthoudend orgaan gekozen worden voor een Visitatiecommissie die één keer in de drie jaar - of vaker als daartoe aanleiding is - het functioneren van het bestuur toetst. De Visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur en bestaat uit ten minste drie onafhankelijke deskundigen.

VPL

Voor werknemers die geboren zijn in of na 1950 en deelnemer waren in de pensioenregeling per 31 december 2005, is een overgangsregeling (VPL-regeling) getroffen waardoor ze eerder kunnen uittreden. Voor de geboortejaren 1950, 1951 en 1952 betekent dit een overgangsregeling voor de oude "VUT"-toezegging van 80% van het netto salaris. Voor de geboortejaren 1953 tot en met 1972 betreft dit een overgangsregeling voor de gemiste opbouwjaren van het tijdelijk overbruggingspensioen tussen leeftijd 25 jaar en 1 januari 1998.

Waardeoverdracht(en)

Het naar een andere pensioenregeling overdragen van de waarde van het opgebouwde pensioenrecht.

Colofon

Uitgegeven door:

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Laarderhoogtweg 18
1101 EA Amsterdam

Bezoekadres:

Europaweg 27
9723 AS Groningen

Correspondentieadres:

Postbus 501
9700 AM Groningen

Telefoon: (050) 582 79 27

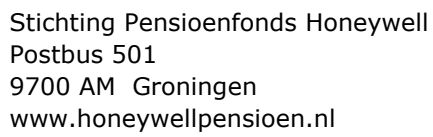
Fax: (050) 313 82 01

Internet: www.honeywellpensioen.nl

E-mail: pf.honeywell@tkppensioen.nl

Realisatie:

TKP Pensioen B.V.
Postbus 501
9700 AM Groningen

Stichting Pensioenfonds Honeywell
Postbus 501
9700 AM Groningen
www.honeywellpensioen.nl